

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 4/2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського національного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, декан юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Рожнов Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи сворегіональної економіки ім. Альфіде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинюк Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань категорії «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 9 від 29.01.2024 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: *pp-law.in.ua*

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2023
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2023

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Подвірна О.В.,
аспірантка

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

УДК 349.3

DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.1

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ У ЦИВІЛЬНИХ СПОРАХ ЩОДО МОРАЛЬНОЇ КОМПЕНСАЦІЇ

Вступ. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) визнаний за свою роль у захисті прав і свобод громадян. Однак у цивільному судочинстві, зокрема у сфері відшкодування моральної шкоди, виникає низка питань, які потребують уваги та дослідження.

До таких проблемних аспектів, зокрема, слід віднести: невизначеність суб'єктів, які можуть претендувати на відшкодування моральної шкоди, відсутність єдиної системи розрахунку відшкодування, неповнота визначень у Цивільному кодексі України (далі – ЦК), а також непослідовність та суперечливість судової практики.

Метою статті є визначення та дослідження проблем та прогалин під час застосування практики ЄСПЛ у цивільних спорах щодо компенсації моральної шкоди.

Виклад основного матеріалу. Згідно статті 23 та 1167 ЦК та чинного законодавства, потерпіла особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням її прав, свобод та законних інтересів. Право на відшкодування особистої (моральної) шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод людини і громадянина [3].

Насамперед, необхідно дати визначення поняттю моральної шкоди. Стаття 23 ЦК визначає відшкодування моральної шкоди. Відповідно до статті, особа має право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням її прав.

Моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю і стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі й гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [3].

Таким чином, хоча, з одного боку, законодавець встановлює право особи на відшкодування моральної шкоди у випадку порушення її прав, включаючи тим самим відшкодування юридичній особі у разі порушення її прав. З іншого боку, відшкодування юридичній особі відбувається лише у випадках спричинення шкоди її діловій репутації. Таке положення, загалом, не суперечить практиці ЄСПЛ.

У свою чергу, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4, під моральною шкодою розуміються втрати немайнового характеру, які виникають внаслідок душевних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній або юридичній особі внаслідок незаконної дії чи бездіяльності іншої особи. Зокрема, під моральною шкодою юридичній особі слід розуміти моральну шкоду, заподіяну у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на її фірмове найменування, торговельну марку чи знак для товарів і послуг, розголошенням її комерційної таємниці, а також діями, спрямованими на зниження її престижу та підрив довіри до її діяльності [4].

Однією з проблем, яка виникає при відшкодуванні моральної шкоди, є широка варіативність сум, які визначаються як моральна шкода. Оскільки немайна шкода не має економічного змісту, не існує чіткої процедури визначення розміру компенсації, що під-

лягає виплаті. Визначення характеру шкоди та пов'язаних з нею втрат залежить від конкретного випадку та індивідуалізується шляхом детального вивчення доказів у кожному окремому випадку.

Наприклад, шкода, що не підлягає відшкодуванню, спричинена каліцтвом, є наслідком зниження працездатності, що, в свою чергу, призводить до зменшення доходу потерпілого. У таких випадках встановлення факту моральної шкоди чітко пов'язане з матеріальною шкодою і може бути обчислено в грошовому еквіваленті на підставі доказів. Інша людина зазнала емоційних страждань внаслідок знищення фотографії близької людини. У цьому випадку може бути відшкодована лише моральна шкода, не пов'язана з професійною діяльністю, що складніше довести і що ускладнює розрахунок грошових виплат. Відсутність чітких інструкцій може призвести до того, що люди отримують дуже різні суми компенсації за схожі порушення прав людини, що суперечить принципу рівності перед законом [5, с. 20].

Правове регулювання порядку компенсації моральної шкоди в деліктній відповідальності є неповним через відсутність чіткого правового визначення. Враховуючи цю ситуацію, судді повинні керуватися практикою ЄСПЛ при розгляді справ про відшкодування моральної шкоди.

Очевидними недоліками українського законодавства є:

- 1) нечітке коло осіб, які можуть вимагати відшкодування моральної шкоди;
- 2) відсутність єдиної системи визначення розміру компенсації;
- 3) неоднозначність дефініції поняття «майнова шкода» через існування різних визначень у численних нормативно-правових актах та теоріях міжнародного права;
- 4) не закріпленість правового механізму виконання державою відповідного міжнародного договору.

Стаття 41 Конвенції встановлює, що якщо суд визнає, що мало місце порушення Європейської конвенції або протоколів до неї, і національне законодавство Договірної держави допускає лише часткову компенсацію, суд, за необхідності, присуджує потерпілій стороні справедливую сатисфакцію [6].

Однак, дефініція поняття «справедлива сатисфакція», яке використовується в Конвенції, не роз'яснена, а тому ЄСПЛ може тлумачити це поняття самостійно, залежно від наданих йому повноважень.

Справедлива сатисфакція визнається за матеріальну шкоду, моральну шкоду та судові витрати. Відповідно, згідно з Регламентом, моральна шкода – це шкода, яка не може бути оцінена і може бути виражена в душевних або фізичних стражданнях особи, що подала заяву. У разі встановлення факту заподіяння моральної шкоди і визнання судом необхідності присудження відповідної грошової компенсації, розмір компенсації визначається на основі принципів справедливості та з урахуванням існуючої практики.

З огляду на вищезазначене, у ЄСПЛ сформульовано Практичну інструкцію відповідно до Правил 32 Регламенту 28 березня 2007 року, відповідно до якої Суд може надати компенсацію лише за наявності одночасно двох умов:

1. Судом зроблено висновок про порушення Високою Договірною Стороною Європейської конвенції;
2. Національне право Високої Договірної Сторони не дає змоги повністю усунути наслідки цього порушення [7].

Аналізуючи практику ЄСПЛ, можна виділити третю умову – причинний зв'язок. До приписів першої умови, у справі «Тімотієвич Д. проти України» Суд зазначив, що застосування та тлумачення національного законодавства належить виключно до компетенції національних судових органів, єдиним завданням яких відповідно до статті 19 Конвенції є забезпечення дотримання зобов'язань держав-учасниць за Конвенцією [8].

Також у справі «Калашников проти України» Суд послався на те, що повним і остаточним задоволенням вимоги заявника про відшкодування матеріальної шкоди була виплата належної йому за рішенням суду заборгованості та матеріальної шкоди, що виникла внаслідок невиконання рішення Суду про стягнення заробітної плати [9].

Що стосується другої умови, то згідно з рішенням у справі «Гаращенко проти України» щодо вимоги про відшкодування інфляційних витрат, наявність провадження у національних судах робило непотрібним розгляд цієї вимоги на цій стадії провадження [10, с. 105–106].

Справедливість компенсації визначається ЄСПЛ з урахуванням усіх обставин та особливостей справи – категорія, яка також використовується національними судовими органами, але не розроблена в прецедентному праві. Суд категорично дотримується думки, що компенсація має лише компенсаційний характер, і ні в якому разі не каральний, превентивний чи обтяжуючий.

Вбачаємо позитивною тенденцію запровадження таких принципів в національному праві з огляду на те, що встановлення факту наявності моральної шкоди є індивідуальним, виходячи з обставин кожної справи.

Вважаємо за необхідне проаналізувати як справи в українському судочинстві, так і справи в ЄСПЛ, щоб виявити та порівняти концептуальні та прецедентні моменти.

Самарський районний суд м. Дніпропетровська у справі від 21 квітня 2016 року № 206/164/16-ц призначив велику компенсацію за позовом щодо захисту прав інтелектуальної власності. Раніше Суд вже посилався на визначення поняття моральної шкоди, надане Верховним Судом, і пояснював, що під моральною шкодою розуміються втрати немайнового характеру внаслідок душевних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній або юридичній особі протиправною дією чи бездіяльністю іншої особи. Суд відхилив твердження позивача ОСОБА_1 про відшкодування моральної шкоди, що виражається в душевних стражданнях, яких він зазнав внаслідок неправомірних дій відповідачів та спотвореної оцінки рівня професіоналізму членів трудового колективу, ділових партнерів, експертів у сфері інтелектуальної власності, патентних повірених та інших фахівців. Керуючись принципами розумності та справедливості, а також враховуючи ступінь глибини, суд дійшов висновку, що ця частина позову підлягає повному задоволенню та присудив Відповідачу 2 000 000,00 грн. моральної шкоди.

Суперечливою є Постанова Верховного Суду України від 6 листопада 2013 року № 6-111цс13, у якій викладено таку правову позицію: «Згідно зі ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;

2) зміна умов зобов'язання;

3) сплата неустойки;

4) відшкодування збитків та моральної шкоди. Правові наслідки порушення зобов'язання настають тільки у випадках, коли це передбачено законом або договором» [11].

Однак рішенням Судової палати з розгляду цивільних справ Верховного суду у справі від 9 листопада 2016 року № 6-1575 визначено, що оскільки моральна шкода виникає з делікту, тоб-

то цивільного правопорушення, а не з договору, відшкодування моральної шкоди за порушення такого зобов'язання за наявності договірних зобов'язань між сторонами спору є неможливим. Спір, який розглядав Верховний Суд, стосувався порушення прав споживачів у сфері енергетики. А саме, споживачу електроенергії тимчасово відключили електроенергію, і він вимагав від постачальника електроенергії відшкодування збитків відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів». Три суди нижчих інстанцій задовольнили цей позов і застосували статті 4 та 22 Закону «Про захист прав споживачів». Однак Верховний Суд скасував усі ці рішення і відхилив нереальні вимоги споживача електроенергії, вказавши на деліктний характер позову, наявність договірних відносин між сторонами спору та неправильне застосування Закону України «Про захист прав споживачів» [10, с. 85–86].

Що стосується предметного порівняння з практикою ЄСПЛ, то основна відмінність полягає в тому, що Суд використовує більш широкі та змістовні категорії як щодо визначення нематеріальної шкоди, яка набуває індивідуального характеру залежно від обставин кожної справи, так і щодо умов та критеріїв відшкодування шкоди. Такі критерії, незважаючи на їх формальну схожість з тими, що викладені в національному законодавстві, створюють основу для правової визначеності та передбачуваності, як з точки зору елементів верховенства права, так і в оцінці судової перспективи.

Негнучке використання тлумачення змісту моральної шкоди виключно на підставі рішень Верховного Суду створює реальну загрозу того, що в більшості випадків позови про відшкодування моральної шкоди залишаться незадоволеними.

Також цікавим є факт, що ЄСПЛ покладає обов'язок саме на відповідача спростувати презумпцію спричинення моральної шкоди позивачу.

Нарешті, існує проблема недостатнього інформування та освіти громадськості. Багато представників громадськості можуть бути недостатньо поінформовані про можливість звернення до ЄСПЛ та отримання моральної компенсації. Недостатнє інформування та просвіта громадськості щодо прав людини може призвести до того, що потерпілі не скористаються доступними їм інструментами для захисту своїх прав.

Висновки. Через проблеми з реалізацією положень законодавства про відшкодування моральної шкоди, в державі вже склалася до-

суть суперечлива судова практика, яка потребує невідкладного законодавчого вноормування. В результаті аналізу питання відшкодування моральної шкоди в різних правових системах можна зробити наступні висновки.

Процес розгляду цивільних справ ускладнюється тим, що національне законодавство України та міжнародні договори чітко не визначають механізм реалізації норм про відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях, а також відсутня єдина система розрахунку розміру компенсації, що підлягає виплаті.

Існують різні критерії оцінки, які можуть бути використані для визначення розміру відшкодування моральної шкоди. Найважливішим з них є те, що вони повинні використовуватися для вимірювання глибини і тривалості страждань (у випадку з фізичними особами) і для оцінки шкоди немайнового характеру (у випадку з юридичними особами). Визначаючи розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди, суд повинен надати адекватне обґрунтування свого рішення. Таким чином, розмір моральної шкоди визначається судом у кожному випадку індивідуально і суд повинен враховувати конкретні обставини справи так, як він вважає за необхідне для оцінки справи.

Усі ці проблеми потребують ретельного вивчення та ефективного вирішення. Удосконалення визначення критеріїв моральної шкоди, встановлення чітких критеріїв визначення розміру відшкодування, прискорення розгляду справ та підвищення ефективності виконання судових рішень допомогло б покращити ситуацію та забезпечити більш справедливий та ефективний механізм захисту прав людини у цивільних справах в ЄСПЛ.

У багатьох нормативних актах передбачено право на відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях, а також умови і порядок такого відшкодування. Проте в українському законодавстві існують прогалини та колізії щодо питання відшкодування моральної шкоди, заподіяної деліктними зобов'язаннями, а чіткого механізму реалізації немає. Ратифікувавши міжнародний договір, Україна зобов'язується розглядати справи судової практики в Європейському суді з прав людини, фактично надаючи особам можливість доводити порушення своїх прав в іншому суді.

Отже, практика ЄСПЛ у цивільних спорах про відшкодування моральної шкоди є повчаль-

ною для українського судочинства завдяки загальній презумпції моральної шкоди, підходу, згідно з яким сам факт правопорушення є наслідком такої шкоди, а також різним визначенням поняття, умов та критеріїв відшкодування. Таким чином, цей аналіз може слугувати основою для подальшого вдосконалення національного законодавства, що знайде своє відображення у послідовних судових рішеннях, які ґрунтуватимуться на європейському судовому досвіді та тлумачитимуть ситуацію на користь заявника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
2. Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини : Лист Вищ. госп. суду України від 22.04.2016 р. № 01-06/1444/16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1444600-16#Text>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.
5. Горбаченко Ю. Відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» 081 «Право». Житомир, 2020. С. 20.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Практична рекомендація. вимоги щодо справедливої сатисфакції. *ECHR – Homepage of the European Court of Human Rights – ECHR – ECHR / CEDH*. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/PD_satisfaction_claims_UKR.
8. Справа «Тімотієвич проти України» (Заява № 63158/00): Рішення Ради Європи від 08.11.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_439#Text.
9. Справа «Калашников проти України» (Заява № 22709/02) : Рішення Євросуду з прав людини від 11.12.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_430#Text.
10. Шигапова Е. Аспекти відшкодування моральної шкоди в практиці європейського суду з прав людини: Підприємство, господарство і право 12/2018. С. 104–106.
11. Постанова від 06.11.2013 № 6-111цс13. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН – система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS130471>.

Подвірна О.В. ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ У ЦИВІЛЬНИХ СПОРАХ ЩОДО МОРАЛЬНОЇ КОМПЕНСАЦІЇ

Сьогодні Україна перебуває в процесі розбудови ефективної системи судового захисту прав і свобод людини. Її фундаментальною складовою є можливість громадян звертатись до міжнародних судових установ задля захисту своїх прав і свобод, в тому числі – до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що встановлено ст. 55 Конституції України.

Слід зазначити, що це можливо лише після того, як особа, чії права та інтереси були порушені, вичерпала усі наявні національні засоби юридичного захисту. Таке положення ґрунтується на принципі міжнародного права, згідно з яким державам повинні бути надані всі можливості для усунення порушень їхніх зобов'язань за допомогою національних засобів правового захисту до того, як спори про права будуть розглядатися на міжнародному рівні.

23 лютого 2006 року ухвалено Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якого рішення Суду гарантовано є обов'язковим для виконання Україною, що визнає його джерелом національного права [1].

ЄСПЛ ухвалює рішення відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), що прийнята 1950 року та ратифікована Україною 1997 року.

Закономірно, рішення ЄСПЛ мають за мету захистити і відновити порушені права, які закріплені у Конвенції. Також може передбачатись право на компенсацію, коли шкода завдана порушенням прав, закріплених у Конвенції та протоколах до неї.

Для розуміння практики ЄСПЛ як джерела права, необхідним є визначення меж застосування такої практики. Хоча кількість справ, у яких національні суди застосовують практику ЄСПЛ, останніми роками стрімко зросла, застосування практики ЄСПЛ має розмиті межі через правову природу Конвенції та специфічні судові обмеження (матеріально-правові, суб'єктивні тощо), які необхідно оцінювати та враховувати.

У зв'язку з цим слід зазначити, що значна кількість суддів Верховного Суду тією чи іншою мірою зайняли послідовну позицію, в деяких випадках виражену безпосередньо в текстах своїх рішень: «Отже, у зв'язку з ратифікацією Конвенції та протоколів до неї і прийняттям до провадження справ, віднесених до його юрисдикції, рішення та ухвали Суду мають застосовуватися у кожній справі, що перебуває на його розгляді» [2] (фрагмент Постанови КГС ВС № 924/1389/13 від 19 липня 2018 року). Коли така позиція стає вкоріненим елементом професійної культури судді, вона стає «внутрішньою мотивацією» для включення положень практики ЄСПЛ у свої рішення. Це вказує на необхідність розробки чітких і зрозумілих критеріїв та процесуальних фільтрів застосування практики ЄСПЛ у національній доктрині, а також визначення можливостей і меж її застосування. Отже, необхідність оцінювати правову ситуацію в судовому провадженні за критеріями прав людини не можна ототожнювати з обов'язком відображати це в тексті судового рішення.

Ключові слова: відшкодування шкоди, компенсація, міжнародна судова практика, практика Європейського суду з прав людини, моральна шкода, судовий розгляд, задоволення.

Podvirna O.V. PROBLEMS OF APPLICATION OF ECHR PRACTICE IN CIVIL DISPUTES CONCERNING MORAL COMPENSATION

Today, Ukraine is in the process of building an effective system of judicial protection of human rights and freedoms. Its fundamental component is the opportunity for citizens to apply to international judicial institutions for the protection of their rights and freedoms, including to the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECHR), established by Art. 55 of the Constitution of Ukraine.

It should be noted that this is possible only after the person whose rights and interests have been violated has exhausted all available national legal remedies. Such a provision is based on the principle of international law that states must be given every opportunity to remedy violations of their obligations through domestic remedies before rights disputes are addressed at the international level.

On February 23, 2006, the Law of Ukraine “On the Implementation of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights” was adopted, according to which the decision of the Court is guaranteed to be binding for Ukraine, which recognizes it as a source of national law [1].

The ECHR makes decisions in accordance with the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – the Convention), which was adopted in 1950 and ratified by Ukraine in 1997.

Legally, the ECHR's decisions aim to protect and restore violated rights enshrined in the Convention. The right to compensation may also be provided when the damage is caused by a violation of the rights enshrined in the Convention and its protocols.

In order to understand the practice of the ECHR as a source of law, it is necessary to define the limits of the application of such practice. Although the number of cases in which national courts apply the practice of the ECHR has increased rapidly in recent years, the application of the practice of the ECHR has blurred boundaries due to the legal nature of the Convention and specific judicial limitations (substantive-legal, subjective, etc.) that must be evaluated and taken into account.

In this regard, it should be noted that a significant number of judges of the Supreme Court to one degree or another took a consistent position, in some cases expressed directly in the texts of their decisions: “Therefore, in connection

with the ratification of the Convention and its protocols and the adoption of proceedings of cases referred to its jurisdiction, decisions and resolutions of the Court must be applied in every case pending before it” [2] (fragment of Resolution of the KGS of the Supreme Court No. 924/1389/13 dated July 19, 2018). When such a position becomes an ingrained element of a judge’s professional culture, it becomes an “internal motivation” to incorporate provisions of ECHR practice into their decisions. This indicates the need to develop clear and understandable criteria and procedural filters for applying the practice of the ECHR in national doctrine, as well as defining the possibilities and limits of its application. Therefore, the need to evaluate the legal situation in court proceedings according to the criteria of human rights cannot be equated with the obligation to reflect this in the text of the court decision.

Key words: damages, compensation, international judicial practice, practice of the European Court of Human Rights, moral damage, judicial proceedings, satisfaction.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Іванченко Е.П.,

кандидат юридичних наук, професор,
радник Асоціації митних брокерів України,
докторантНауково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

УДК 356.2:346.7

DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.2

ПРАВОВА ПРИРОДА МИТНОЇ БРОКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ОСОБЛИВОСТІ

Вступ. Повномасштабне військове вторгнення РФ в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, призвело до значних людських жертв, масового переміщення фізичних осіб, релокації суб'єктів господарювання, значного пошкодження інфраструктури тощо. Мав місце безпрецедентний негативний вплив на господарську активність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), зокрема, торгівля зіткнулася з нетиповими перешкодами – руйнуванням більшої частини логістичних ланцюгів, що створювали на початку війни (і продовжують до сьогодні) навантаження на економіку [1]. Вказане безпосередньо пов'язано з роботою митниці як державної інституції, яка забезпечує встановлений законодавством порядок переміщення товарів через митний кордон України за рахунок формалізованих митних процедур.

Введення правового режиму воєнного стану зумовило зміну пріоритетності напрямів реалізації завдань державної митної політики, спрямувавши її на посилення безпекових аспектів та спрощення митних процедур і формальностей. Попри триваючу повномасштабну військову агресію, станом на початок січня 2024 року наша держава продовжує активно упроваджувати та законодавчо унормовувати новації, щодо модернізації митної справи.

Саме тому, проблематика належного функціонування митної системи в умовах війни, – є не менш важливою, ніж забезпечення безпеки та обороноздатності України.

Метою статті є визначення правової природи митної брокерської діяльності за законодавством України, ознак, що їй притаманні; формулювання науково-обґрунтованих авторських визначень митної брокерської діяльності та митної брокерської послуги, як результату

здійснення такої діяльності; дослідження особливостей, що притаманні митній брокерській діяльності; внесення пропозицій до оновлення чинного законодавства України в частині удосконалення правового регулювання митної брокерської діяльності за результатами проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Одним із актуальних питань в царині, що досліджується, виступає аспект митної безпеки, яка отримує широке міжнародне визнання, особливо у контексті активізації зовнішньоекономічних та політичних ризиків, інтенсифікації міждержавних торгівельних конфліктів [2].

Відповідно до ст. 6 Митного кодексу України (МК України) [3] митна безпека – це стан захищеності митних інтересів України, що опосередковують національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення митної справи.

Основними суб'єктами забезпечення митної безпеки, поряд з митними органами України слід визнати суб'єктів митної брокерської діяльності, функціонування яких набуває особливої ваги, переважно, в процесі спрощення та лібералізації митних процедур. Саме суб'єкти митної брокерської діяльності в період стрімких зміни нормативного регулювання в змозі забезпечити високий професійний рівень надання митних брокерських послуги суб'єктам ЗЕД, зокрема, в частині: правильності заповнення документів (електронних і паперових); дотримання встановлених строків; авторизації у е-базах даних; митного оформлення товарів у відповідних митних режимах; належного розрахунку митних платежів при оформленні товару; визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД; оптимізації видатків при митному оформленні товару; підбору оптимального варіанта проход-

ження митних процедур; надання консультацій стосовно діючого митного законодавства тощо.

Варто наголосити, що зміни, які обумовили головні новації митного законодавства та специфіка соціально-економічного становища суб'єктів ЗЕД в надзвичайних умовах господарювання, ґрунтовно вплинули і на окремі аспекти професійної діяльності митних брокерів. Так, протягом лютого 2022 – грудня 2023 років прийнято низку нормативно-правових актів, які лібералізували митні процедури в митному просторі України, а отже, модифікували порядок, склад, обсяг, інтенсивність та структуру надання митних брокерських послуг.

Інституційні зміни митного законодавства в умовах правового режиму воєнного стану та подальшого повоєнного відновлення економіки України є нагальною потребою часу, а нормативна *модернізація* інституту митного брокерства вимагає удосконалення, адже набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС покладає на нашу державу зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до права ЄС за окремими пріоритетним напрямками, одним із яких є митне законодавство (Додаток XV до Глави 5 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом) [4].

Гармонізація норм та стандартів митної політики із європейськими правилами є важливим завданням, яке покликане забезпечити процес швидкого та безперешкодного входження України до Європейського співтовариства. Отже, вдосконалення правового становища митних брокерів та визначення правової природи митної брокерської діяльності, в контексті врахування європейських векторів, потребує значної уваги з боку органів публічної влади та суспільства, оскільки це дозволяє гарантувати реалізацію національних інтересів держави в цілому [5].

Так, 22 грудня 2023 року Кабінет Міністрів України (КМУ) схвалив проект Закону «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу». Законопроект має на меті упровадження європейських практик у здійсненні митної справи в Україні, наближення національного законодавства до законодавства Європейського союзу на виконання Глави 5 Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Проектом Закону, зокрема, пропонується запровадити концепцію *митного*

представництва, аналогічну тій, що функціонує в країнах ЄС, визначивши загальні засади представництва, розділення видів представництва на пряме та непряме, розмежування відповідальності суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності та митного представника [6].

В контексті нашого дослідження, щодо визначення правової природи митної брокерської діяльності, її поняття, ознак та особливостей, необхідно з'ясувати співвідношення таких категорій як «митний представник» (згідно ст. ст. 5, 18, 19 Митного кодексу ЄС), «митний брокер» та «агент з митного оформлення» (згідно ст. ст. 416, 418 МК України) і запропонувати, на підставі аналізу, авторську концепцію перспективи нормативного закріплення вказаних положень в законодавстві України, з врахуванням досвіду ЄС.

Так, згідно ст. 5 Митного кодексу ЄС (МК ЄС), *для цілей Кодексу* застосовуються такі терміни та означення: «митний представник» – це будь-яка особа, яку призначила інша особа для виконання дій і формальностей, необхідних згідно з митним законодавством у її відносинах з митними органами. При цьому, митне представництво поділяється на два види: пряме, коли митний представник діє *від імені та в інтересах іншої особи* і непряме, коли митний представник діє *від свого імені, але в інтересах іншої особи*.

Зауважимо, що митних брокерів та агентів з митного оформлення МК ЄС, на відміну від Митного кодексу України (МК України) не згадує. В розумінні МК ЄС будь-яка особа, яку інша особа (що має нагальну потребу у виконанні певних митних дій і забезпеченні митних формальностей) призначила для представлення власних митних інтересів – є митним представником, що вбачається цілком логічним. Проте, наведене формулювання ст. 5 МК ЄС дає підстави стверджувати, що правова природа митного представника(-ів), їх можливий поділ на види, диференціація функцій, що на них покладаються практикою здійснення посередницької і представницької діяльності, МК ЄС спеціально не визначена.

Кожна країна може визначати правовий статус митного представника (посередника), зважаючи на реалії, в яких вони здійснюють таку діяльність [7].

Приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС відбувається під впливом факторів, пов'язаних з виконанням вимог до нормативного забезпечення набуття

членства України в ЄС. Процес зближення права ЄС та національної правової системи України є постійним, навіть досягнення результату – набуття членства в ЄС не припинить його. Такий процес потребує врахування певних закономірностей, системності, цілеспрямованості, узгодженості у підходах до наближення законодавства та глибокого опрацювання нової правової реальності, що *не передбачає одностайної відмови* від результатів розвитку правової системи України сьогодення та близького минулого [8].

Згідно чинного законодавства України, спираючись на окремі норми МК України, Цивільного кодексу України (ЦК України), Господарського кодексу України (ГК України) та низки інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які будуть аналізуватися нами нижче, митними представниками (в контексті положень МК ЄС) можуть виступати митні брокери та агенти з митного оформлення, як основні учасники вказаних особливих правовідносин.

За усталеним національним підходом, посередник бере участь у господарському або цивільному обороті від свого *власного імені*, а тому його діяльність не призведе до такого специфічного правового ефекту, як у представництві, де дії однієї особи безпосередньо зумовлюють виникнення прав і обов'язків в іншій. Представник *діє від імені, за рахунок і в інтересах особи*, яка представляється [9].

В. В. Резнікова, досліджуючи питання співвідношення категорій «посередництво» та «представництво» виділила спільні ознаки, що їм притаманні: 1) обидва явища є сукупністю правовідносин; 2) ці правовідносини мають місце у сфері послуг; 3) сутність цих правовідносин полягає в забезпеченні, створенні нових правових зв'язків між різними особами за допомогою укладення угод та/або інших правомірних дій посередником або представником; 4) і представництво, і посередництво виникають переважно у сфері майнового обороту; 5) сутність відносин посередництва та представництва полягає в забезпеченні, створенні правових зв'язків між різними особами за допомогою укладення угод та здійснення правомірних (юридичних та/або фактичних) дій; 6) як представництво, так і посередництво є сукупністю дій, що здійснюються в чужих інтересах та за чужий рахунок [10, с. 73].

Відмінність, на наше переконання, полягає у специфіці правового статусу посередника

і представника, нормативному врегулювання їх діяльності, функціях і місці таких осіб у митному просторі України, які не є тотожними. За законодавством України такими особами є: митні брокери (митні посередники) і агенти з митного оформлення (митні представники), що буде доведено та наведено нижче.

Отже, представництво інтересів *суб'єктів ЗЕД* в митному просторі України від власного імені здійснюють митні брокери. В свою чергу, агент з митного оформлення – це фізична особа-резидент, що перебуває *в трудових відносинах з митним брокером* і безпосередньо виконує в інтересах особи, яку *представляє митний брокер*, дії, пов'язані з пред'явленням митному органу товарів, транспортних засобів комерційного призначення, а також документів, потрібних для здійснення їх митного контролю та митного оформлення (ч. 1 ст. 418 МК України), що концептуально не суперечить положенням МК ЄС. Вказані особи є митними представниками: митний брокер – суб'єкта ЗЕД, агент з митного оформлення – митного брокера. При цьому, основна мета діяльності митного брокера – бути ефективним *посередником* між суб'єктом ЗЕД та митницею в процесі митного оформлення та виконання митних формальностей. Саме тому митний брокер повинен володіти знаннями митного законодавства, вміти віднаходити баланс між захистом інтересів своїх клієнтів та ефективною взаємодією з представниками митниці. Діяльність брокера полягає в зборі, аналізі, систематизації даних для забезпечення ефективного переміщення товарів через кордон [11].

Повертаючись до проблематики дослідження, варто наголосити, що основними суб'єктами *посередницької* господарської діяльності в митному просторі України є митні брокери, які безпосередньо і здійснюють митну брокерську діяльність.

Доктрина господарського права напрацювала усталену низку ознак, що іманентні господарській діяльності як економіко-правовому феномену. Такі ознаки дозволяють визначитися із правовою природою конкретного виду або сфери господарювання і на їх тлі сформулювати науково-обґрунтоване поняття певної категорії, визначитися із ознаками та специфікою.

Переважна більшість наукових шкіл господарського права визнає, що поняття господарської діяльності, яке міститься у Господарському кодексі України (ГК України) [12] є найбільш уніфікованим, тобто усталеним, і на його основі

виокремлює ознаки, що притаманні господарській діяльності як такій.

Стаття 3 ГК України визначає господарську діяльність, як діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Отже, виходячи із наведеного визначення та беручи до уваги положення теорії господарського права в цій частині, господарська діяльність характеризується такими *основними* ознаками: 1) особливий (обмежений) суб'єктний склад, який її здійснює на професійних засадах; 2) зміст її полягає у виробництві продукції, виконанні робіт та/або наданні послуг для задоволення потреб інших осіб (тобто, не для власних потреб або споживання); 3) її результати функціонують як товар, отже, мають вартісний вираз та реалізуються за плату, як правило, на підставі договору; 4) в ній (в сукупності) поєднуються і приватні інтереси суб'єкта господарювання, і публічні інтереси держави та суспільства [13, с. 9–10; 13, с. 14–15].

Не вдаючись в цьому дослідженні до ґрунтовного аналізу змісту класичних ознак, що притаманні будь-якому виду (сфері) господарювання і які є загальновідомими, вважаємо за доцільне екстраполувати їх на митну брокерську діяльність, з розкриттям специфіки, що їм притаманна, та з урахуванням окремих новацій митного законодавства, які обумовлені введенням правового режиму воєнного стану в Україні і ґрунтовно вплинули на окремі аспекти її провадження.

Особливий (обмежений) суб'єктний склад осіб, які здійснюють митну брокерську діяльність на професійних засадах. Відповідно до ч. 1, ст. 416 МК України митний брокер – це *підприємство*, що надає послуги з декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України.

Отже, згідно норм кодифікованого нормативно-правового акту діяльність митного брокера можуть провадити виключно юридичні особи, які набувають такого статусу після державної реєстрації, згідно Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року № 755-IV [15].

Натомість, станом на 1 грудня 2023 року Реєстр митних брокерів (Реєстр) [16] містив відомості про 8566 суб'єктів господарювання, яким надано дозвіл Державною митною службою

України (Держмитслужба) на провадження митної брокерської діяльності. Для порівняння, на 1 листопада 2023 року Реєстр містив відомості про 8518 осіб. Тобто, лише протягом листопада 2023 року Реєстр збільшився на 48 суб'єктів митної брокерської діяльності, питома вага серед яких припадає на *фізичних осіб-підприємців*.

Можемо констатувати факт, що правове становище окремих суб'єктів митної брокерської діяльності не відповідає вимогам законодавчого акту вищої юридичної сили – МК України. Така юридична колізія виникла з огляду на положення Наказу Міністерства фінансів України від 27 вересня 2021 року № 517 «Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності» [17], згідно якого реєстр митних брокерів (далі – Реєстр) – електронна база даних, що містить інформацію про юридичних осіб, *а також фізичних осіб – підприємців*, яким надаються, переоформлюються, анулюються Дозволи або дія яких зупиняється, та ведеться на єдиному державному інформаційному веб-порталі «Єдине вікно для міжнародної торгівлі».

Наведена юридична колізія має бути вирішена на користь МК України. Згідно доктрини теорії права, верховенство законів означає, що всі нормативно-правові акти, не повинні суперечити законам як актам вищої юридичної сили, що виражає волю народу країни. В іншому випадку такі нормативно-правові акти втрачатимуть ознаки легітимності як такої [18]. Отже, у випадку суперечності норм підзаконного акта нормам закону слід застосовувати норми закону, оскільки він має вищу юридичну силу.

До того ж, згідно ст. 92 Конституції України [19] виключно законами України визначаються правові засади і гарантії *підприємництва*; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, *митної справи* (п. п. 8, 9).

З огляду на наявність значної кількості суб'єктів на ринку митних брокерських послуг України, їх діяльність потребує систематизації та унормування. Не зважаючи на велику напрацьовану практику здійснення професійної діяльності митними брокерами протягом років незалежності України та наявний масив чинного законодавства, що визначає особливості їх правового становища, вказане спеціальне регулювання потребує нагальної модернізації, з метою приведення його у відповідність до стандартів ЄС та найкращих іноземних практик. Авторські пропозиції, щодо модернізації

митного законодавства України (МК України) в частині удосконалення правового становища митних брокерів нами вносилися раніше.

Митне законодавство встановлює окремі умови професіоналізації діяльності митних брокерів. 27 вересня 2021 року Міністерство фінансів України прийняло Наказ «Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності» (Наказ № 517), яким затвердило Правила провадження митної брокерської діяльності та порядок контролю за її провадженням (Правила) і Порядок подання та розгляду заяв, надання, переоформлення, зупинення дії та анулювання дозволів на провадження митної брокерської діяльності від 27 вересня 2021 року № 517 затверджені Наказом Міністерства фінансів України (Порядок).

Згідно Правил митним брокером є *підприємство*, що є *резидентом* України, перебуває на обліку в митних органах згідно зі ст. 455 МК України та включено до *реєстру митних брокерів* (п. 1 Розділу II).

В свою чергу, Порядок № 517 встановлює, що Держмитслужба здійснює ведення Реєстру шляхом реалізації комплексу заходів, спрямованих на створення електронної бази даних, розроблення програмного забезпечення для її ведення, надання доступу до інформації та адміністрування цієї бази даних Підприємство, якому надано Дозвіл, включається до Реєстру за допомогою програмно-інформаційного комплексу «Реєстр митних брокерів» (п. п. 1, 2 Розділу III).

З метою набуття права на провадження митної брокерської діяльності, переоформлення, зупинення дії чи анулювання Дозволу підприємство подає Держмитслужбі відповідну заяву за формою, затвердженою Наказом № 517. Заяви про надання, переоформлення, зупинення дії чи анулювання Дозволу подаються в електронній формі через єдиний державний інформаційний веб-портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» (далі – Єдине вікно), що входить до складу інформаційно-телекомунікаційної системи митних органів. Дія Дозволу поширюється на всі його відокремлені підрозділи. Право використання Дозволу не може передаватись іншій особі (п. 3 Розділу I).

Держмитслужба здійснює контроль за провадженням митної брокерської діяльності з використанням програмних засобів єдиного державного інформаційного веб-порталу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» шляхом аналізу інформації про виконання митним брокером

вимог законодавства України з питань митної справи та прийняття рішень щодо діяльності митного брокера (п. 3 Розділу III Правил).

В якості проміжного висновку можемо констатувати, що спираючись на норми МК України та положення підзаконних нормативно-правових актів, в частині, які йому не суперечать, митну брокерську діяльність в Україні можуть здійснювати виключно юридичні особи-резиденти України, які в спеціально передбаченому порядку отримали дозвіл Держмитслужби на право здійснення професійної діяльності на території України, данні про яких містяться у Реєстрі митних брокерів і діяльність яких підлягає контролю з боку центрального органу виконавчої влади з використанням інформаційного веб-порталу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» із можливістю застосування (у разі потреби) санкцій за порушення митного законодавства.

Проведений аналіз чинного законодавства в частині професійних вимог до діяльності митних брокерів дозволяє стверджувати, що вони не є достатніми з огляду на функціонал, який митні брокери забезпечують у митному просторі України. На нашу думку, вказане обумовлює внесення пропозиції до модернізації митного законодавства в частині професіоналізації діяльності митних брокерів.

Зокрема, пропонуємо, доповнити Розділ II. Правил провадження митної брокерської діяльності та порядку контролю за її провадженням, пунктом 1-¹, виклавши його в наступній редакції:

«1-¹. Посередницька діяльність митних брокерів є виключним видом діяльності такого суб'єкта господарювання. Брокер не має права провадити інші види діяльності, крім митної брокерської діяльності за переліком, визначеним Держмитслужбою.

Керівник брокера повинен відповідати вимогам щодо професійної придатності, установленним Держмитслужбою, протягом усього строку обіймання посади керівника.

Керівник брокера зобов'язаний: пройти навчання за навчальними програмами до вступу на посаду (до початку своєї діяльності) та включення брокера до Реєстру; проходити підвищення кваліфікації кожні три роки за навчальними програмами згідно з вимогами Держмитслужби. Підтвердженням рівня знань керівника брокера є документ про навчання (підвищення кваліфікації), що засвідчується підписом керівника відповідного суб'єкта надання освітніх послуг.»

Для з'ясування правового статусу суб'єкта митної брокерської діяльності необхідно звернути увагу на інших осіб, які під час провадження власної господарської діяльності можуть здійснювати окремі господарські операції, що притаманні професійній діяльності митного брокера та можуть забезпечувати здійснення митного оформлення та окремих митних формальностей.

Передусім мова іде про суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) без спеціального статусу на митниці та Авторизованих економічних операторів (АЕО).

Такі суб'єкти господарювання при експорті товару самостійно пред'являють його митниці експорту, забезпечують пломбуванням транспортного засобу митницею та надання митниці відповідної фінансової гарантії на суму митних платежів, яка повинна бути сплачена з цих товарів, якщо б вказані товари імпортувалися, без урахування будь-яких звільнень при сплаті податків тощо. Доставка товару в країні імпорту, зі свого боку, супроводжується вимогою доставки товару в визначене митним органом місце, декларування товару у встановлений строк тощо [20].

Щодо АЕО, то це спеціальний статус суб'єкта ЗЕД. Відповідно до ч. 1 ст. 12 МК України підприємство-резидент, що виконує будь-яку роль в міжнародному ланцюзі постачання товарів (виробник, експортер, імпортер, митний представник, перевізник, експедитор, утримувач складу) та отримало авторизацію відповідно до вимог цієї глави, набуває статус авторизованого економічного оператора (АЕО).

Авторизація АЕО може бути таких типів: 1) про надання права на застосування спрощень (далі – АЕО-С); 2) про підтвердження безпеки та надійності (далі – АЕО-Б). Підприємство самостійно обирає тип авторизації, передбачений цією частиною, та може одночасно мати авторизації обох типів (ч. 2 ст. 12 МК України). Статус АЕО – це найвищий ступінь довіри митниці до підприємств у вигляді надання їм спеціальних спрощень та переваг під час здійснення митних формальностей. Статус авторизованого економічного оператора призначено для добропорядних і фінансово стабільних компаній, які пов'язані з експортом та імпортом товарів. Це можуть бути виробники, орієнтовані на експорт, експортери та імпортери, митні представники, перевізники, експедитори. Підприємство, яке отримало авторизацію АЕО, має право на спеціальні спрощення і переваги, такі як спрощене

декларування, першочергове виконання митних формальностей, зниження ступеня ризику системою митного оформлення, виділена смуга руху на пункті пропуску тощо [21].

Станом на 17 грудня 2023 року 20 суб'єктів ЗЕД отримало статус АЕО (19 – АЕО-С, 1 – АЕО-С і АЕО-Б одночасно, ТОВ «Видавничий дім «УКРПОЛ»») [22].

Однак, їх діяльність не характеризується ознакою професійності на ринку митних послуг України, отже, *піддається митним ризикам* із можливими правовими наслідками, які може забезпечити митний брокер, який має особливий правовий статус, діяльність якого підлягає спеціальному правовому регулюванню та нагляду з боку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику.

Принагідно зазначимо, що аналіз правового становища вказаних суб'єктів не є предметом нашого дослідження і може стати напрямом окремих наукових розвідок. Проте, здійснення ними низки функцій, притаманних професійній митній брокерській діяльності актуалізує питання застосування концепції господарського права, щодо поділу осіб, які функціонують у митному просторі України на: 1) суб'єктів здійснення митної брокерської діяльності і 2) учасників ринку митних послуг. До перших слід відносити виключно митних брокерів, до других – всіх інших осіб, які не наділені статусом митного брокера, проте, згідно норм законодавства, мають право на здійснення окремих функцій притаманних митній брокерській діяльності.

При розгляді питання про особливий (обмежений) суб'єктний склад осіб, які здійснюють митну брокерську діяльність на професійних засадах, неможливо оминати увагою агентів з митного оформлення. Відповідно до ч. 1 ст. 418 МК України агент з митного оформлення – це фізична особа – резидент, що перебуває в трудових відносинах з митним брокером і безпосередньо виконує в інтересах особи, яку представляє митний брокер, дії, пов'язані з пред'явленням митному органу товарів, транспортних засобів комерційного призначення, а також документів, потрібних для здійснення їх митного контролю та митного оформлення.

Агент з митного оформлення має право виконувати свої функції з пред'явлення митному органу товарів, транспортних засобів комерційного призначення, а також документів, потрібних для їх митного контролю та митного оформлення, у будь-якому митному органі України (ч. 2 ст. 418).

Отже, агент з митного оформлення є працівником, тобто, – представником митного брокера, а не самостійним суб'єктом митної брокерської діяльності. Агент з митного оформлення здійснює представницьку діяльність та вчиняє певні юридичні дії у митному просторі України від імені і під контролем митного брокера. Митний брокер, в свою чергу, здійснює професійну посередницьку діяльність та вчиняє юридичні дії від власного імені за дорученням суб'єктів ЗЕД на підставі договору.

Зміст митної брокерської діяльності полягає у наданні послуг для задоволення потреб суб'єктів ЗЕД (тобто, не для власних потреб або споживання). В теорії права, як і в доктрині господарського права, усталене поняття «послуга» – відсутнє. Найпоширенішою є думка, згідно якої під послугою розуміється діяльність, спрямована на задоволення різноманітних потреб, створення певних зручностей для фізичних та юридичних осіб, результат якої не має упредметненого виявлення [23, с. 24].

Здебільшого, з господарсько-правових позицій, послугу розглядають як об'єкт господарсько-правового регулювання за наступних умов: послугодавцем є суб'єкт господарювання (фізична чи юридична особа – підприємець); надання послуг є предметом господарської діяльності послугодавця; послугоотримувач є суб'єктом господарювання (суб'єктом підприємницької діяльності або суб'єктом некомерційного господарювання); мета кожного із суб'єктів повинна бути господарською [10, с. 193].

Митна брокерська діяльність цілком підпадає під наведені ознаки, що дає підстави стверджувати, що вона є особливим видом посередницької діяльності щодо надання специфічних послуг.

Перелік послуг, що можуть надаватися митними брокерами при здійсненні ними професійної посередницької митної брокерської діяльності, нормативно не встановлений, на відміну від окремих видів посередницької діяльності на інших ринках специфічних послуг [24]. Проте, практика ринку митних брокерських послуг напрацювала її наступні види, зокрема: оформлення вантажу (в тому числі гуманітарної допомоги) у митних органах; митне оформлення в оптимальний строк в митних режимах імпорту, експорту, транзиту, тимчасового ввезення/вивезення та інше; акредитація на митниці; роз'яснення специфіки правового регулювання застосування різних митних режимів; супровід зовнішньоекономічних операцій; допомога

при складанні зовнішньоекономічних контрактів і товаросупровідних документи, відповідно до чинного законодавства; підбір кодів товарів; консультування по обраному коду згідно тарифного і нетарифного регулювання; розрахунок вартості митного оформлення вантажів, планування кошторису митних витрат за вантаж; отримання необхідних документів для проходження процедури митного оформлення (ветеринарних і фітосанітарних сертифікатів, дозвільних документів тощо); консультування щодо порядку нарахування та сплати митних платежів, відносно порядку надання митних пільг та умов їх дії; отримання сертифікату EUR1 для різноманітних категорій товару; оформлення вантажів у режимі ІМ40ЕА, при якому транспортний засіб з вантажем після перетину кордону одразу може прямувати на склад отримувача, що дозволяє суб'єкту зменшити фінансові витрати на оформлення та скоротити час на доставку; надання послуг митного складу; врегулювання митних спорів, оскарження незаконних постанов і рішень митних органів тощо [25].

Отже, вважаємо за доцільне, з метою підвищення вимог до професіоналізації здійснення митної брокерської діяльності, нормативно закріпити перелік основних (стандартних) послуг, які можуть надаватися митними брокерами, з можливістю їх розширення у договорах про надання митних брокерських послуг, з урахуванням потреб конкретного замовника. Такий перелік доцільно закріпити у Розділі II. Правил провадження митної брокерської діяльності та порядку контролю за її провадженням.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати авторську дефініцію митної брокерської послуги – як посередницьку діяльність юридичних осіб у митному просторі України, яка спрямована на задоволення потреб суб'єктів ЗЕД при дотриманні митних процедур та забезпеченні митних формальностей, визначених митним законодавством України та договором про надання митних брокерських послуг.

Наведений підхід, щодо підвищення вимог до професіоналізації митних брокерських послуг, шляхом їх нормативного закріплення та визначення на законодавчому рівні (МК України) категоріально-термінологічного апарату дозволить запропонувати потенційному споживачу митної брокерської послуги її оптимальний варіант, зважаючи на фінансові можливості та потреби такого споживача. Крім того, законодавче закріплення поняття митної брокерської послуги дозволить відмежувати посередницьку

діяльність митних брокерів від представницької діяльності агентів з митного оформлення, які надають допоміжні послуги у митному просторі України.

Однією із ознак будь-якої підприємницької діяльності є систематичність її здійснення. В науково-практичній літературі визначається, що систематичність має на меті не вчинення однієї разової господарської операції, а провадження регулярної діяльності в обраній сфері суспільного виробництва. Водночас слід мати на увазі, що сама по собі кількість здійснених господарських операцій не впливає на кваліфікацію господарської діяльності як підприємницької. До уваги береться мета – здійснення невизначеної кількості господарських операцій [26, с. 76–77]. Про систематичність надання посередницьких послуг також буде свідчити їх єдність, нерозривність, охопленість однією метою [27, с. 13].

Отже, митне законодавство не встановлює конкретну кількість надання митними брокерами професійних послуг для визначення факту систематичності «повторюваності» такої діяльності. Варто відзначити, що чітко визначення критеріїв систематичності підприємництва має виняткове практичне значення, оскільки вони застосовуються для ідентифікації та відокремлення підприємницької діяльності від епізодичної діяльності в сфері господарювання, а однозначна кваліфікація діяльності як підприємництва стає підставою для притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів, які таку діяльність здійснюють протиправно [28, с. 46]. Проте, аналіз доктринальних підходів та практика правозастосування [29] до критерію систематичності відносять діяльність, яка здійснювалася три та більше разів протягом одного календарного року.

Результати митної брокерської діяльності функціонують як товар, отже, мають вартісний вираз та реалізуються за плату на підставі договору. Митна брокерська послуга (яка є посередницькою за своєю природою) у митному просторі України як результат митної брокерської діяльності реалізується за плату, тобто функціонує як товар. За надання послуги митний брокер отримує обумовлену договором плату (винагороду), що є його прибутком.

В цілях цього дослідження необхідно звернути увагу на співвідношення таких категорій як «товар» та «послуга». З огляду на особливості митної брокерської діяльності точним є визначення запропоноване П. І. Юхименком та П. М. Леоненком, відповідно до якого, то-

вар – це продукт праці (вироби або послуги), здатний задовольняти певні потреби та призначений для купівлі-продажу [30, с. 506].

Отже, посередницька діяльність митних брокерів, щодо надання митних брокерських послуг опосередковується договором, який є оплатним.

Митне законодавство України поняття договору про надання митних брокерських послуг, його ознак та істотних умов не містить. Теорія митного права одноставно не визначається із правовою природою таких договорів, узгоджено відносячи їх до групи непоіменованих договорів, з чим ми погоджуємося [31].

Аналіз чинного законодавства дозволяє віднести договори про надання митних брокерських послуг (за критерієм правової природи) до договорів комісії, врегульованих Главою 69 Цивільного кодексу України (ЦК України) [32]. Отже, при визначенні умов договору про надання митних брокерських послуг, щодо: його предмету, оплати, виконання, прав та обов'язків сторін тощо, – слід керуватися ст.ст. 1011–1028 ЦК України.

При здійсненні митної брокерської діяльності поєднуються як приватні інтереси суб'єкта господарювання, так і публічні інтереси держави та суспільства в цілому. Значущість ролі приватних і публічних інтересів у сфері господарювання не викликає сумніву, адже від вирішення проблеми їх оптимального співвідношення залежить ефективність економічних перетворень. Держава, як виразник суспільних інтересів, є залежною від підприємництва, а, з іншого боку, підприємницька діяльність має здійснюватися в інтересах держави і суспільства [33, с. 34].

Публічні інтереси в діяльності митних брокерів пов'язані із необхідністю створення належних умов для формування правового господарського порядку, передбаченого ст. 5 ГК України, в сфері посередницької діяльності у митному просторі України. Приватні інтересів суб'єктів митної брокерської діяльності пов'язані, як правило, з отриманням прибутку.

Зокрема, у підприємницькій діяльності законний приватний інтерес щодо отримання прибутку набуває особливого значення: його задоволення є метою, рушійною силою такої діяльності, підприємець не стане започатковувати діяльність щодо надання певних благ (послуг), якщо не буде певний у суспільній необхідності (попиті) на такі блага. Наявність попиту забезпечує отримання підприємцем прибутку, а умо-

вою досягнення цієї мети – врахування публічних інтересів, що нерідко відбувається навіть несвідомо з боку підприємця [34, с. 56–59].

Продуктивність виваженої митної політики як важливого елемента економічної безпеки держави дуже залежить від економіко-правового консенсусу між державою та суб'єктами митної брокерської діяльності і готовності законодавця конструювати норми митного права за принципом їх максимальної відповідності ідеї *балансу приватних і публічних інтересів* [2]. Отже, синергетичне поєднання публічних і приватних інтересів відбувається при здійсненні митної брокерської діяльності як *самостійного виду посередницької діяльності*.

Проведений аналіз митної брокерської діяльності дозволяє виокремити ознаки, які їй іманентні: 1) професійна діяльність суб'єктів підприємництва – юридичних осіб, які є резидентами України; 2) здійснюється як виключний вид діяльності; 3) здійснюється на користь суб'єктів ЗЕД при дотриманні митних процедур та забезпеченні митних формальностей; 4) характеризується наявністю загального та спеціального нормативного регулювання; 5) спрямована на надання послуг, результати якої реалізуються за плату; 6) формалізація відносин із споживачем митної брокерської послуги відбувається шляхом укладення договору; 7) заснована на поєднанні приватних і публічних інтересів.

За своєю метою, способом організації і здійснення посередницька діяльність митних брокерів є *підприємницькою діяльністю*, оскільки здійснюється самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик, з метою досягнення економічного і соціального результатів та одержання прибутку (стаття 42 ГК України). Проведення такого виду господарської діяльності передбачає дотримання її суб'єктами як загальних принципів і умов здійснення підприємницької діяльності, які передбачені ГК України, так і спеціальних, які притаманні виключно вказаному виду діяльності. Отже, митній брокерській діяльності притаманні усі ознаки підприємницької діяльності, з урахуванням специфіки сфери її здійснення.

Виходячи із вище наведеного, пропонуємо визначити *посередницьку митну брокерську діяльність* як професійну підприємницьку діяльність юридичних осіб-резидентів України, яка спрямована на оплатне надання послуг суб'єктам ЗЕД при дотриманні митних процедур та забезпеченні митних формальностей, на підставі договору, що здійснюється митними бро-

керами, які отримали дозвіл на право зайняття нею у встановленому законодавством порядку.

На підставі зазначеного, пропонуємо внести зміни до Розділу I. Правил провадження митної брокерської діяльності та порядку контролю за її провадженням, доповнивши її п.1⁻¹ такого змісту:

«1⁻¹. Посередницька митна брокерська діяльність – це професійна підприємницька діяльність юридичних осіб-резидентів України, яка спрямована на оплатне надання послуг суб'єктам ЗЕД при дотриманні митних процедур та забезпеченні митних формальностей, на підставі договору, що здійснюється митними брокерами, які отримали дозвіл на право зайняття нею у встановленому законодавством порядку.»

Науковий аналіз будь-якого виду підприємницької діяльності вимагає, як правило, з'ясування принципів її здійснення. Будь-яка господарська діяльність в Україні має здійснюватися відповідно до загальних принципів господарювання, які закріплені у статті 6 ГК України. Здійснення підприємницької діяльності ґрунтується на принципах, що містяться у ст. 44 ГК України. Стосовно митної брокерської діяльності такі принципи слід визначити як загальні.

Спеціальними принципами здійснення митної брокерської діяльності, з огляду на аналіз законодавства, що було здійснено вище, можна визначити наступні: принцип легітимізації суб'єктів митної брокерської діяльності в статусі суб'єкта права (державна реєстрація з набуттям статусу юридичної особи, отримання дозволу на провадження митної брокерської діяльності); принцип кваліфікаційної придатності (митні брокери мають володіти необхідним рівнем знань у відповідній сфері, проходити навчання та підвищення кваліфікації); принцип неупередженості при здійсненні митної брокерської діяльності; принцип забезпечення професійної відповідальності суб'єктів митної брокерської діяльності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо, що посередницька діяльність у митному просторі України носить *самостійний характер*, зважаючи на те, що митні посередники надають специфічні посередницькі послуги, щодо унеможливлення та/або мінімізації *митних ризиків*, як ймовірності недотримання суб'єктами ЗЕД вимог законодавства України з питань митної справи. Доречно вказати, що відповідно до вимог Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур (Київська конвенція 1973 року) [35] управління ризиками

є основним базовим принципом сучасних методів митного контролю, які в змозі забезпечити суб'єкти митної брокерської діяльності.

Отже, професійна діяльність митних брокерів є окремим *особливим видом посередницької підприємницької діяльності* і потребує належного правового унормування, що відповідає сучасним реаліям, передусім, узгодження із митним правом ЄС та підвищення рівня професіоналізації надання митних брокерських послуг.

Перспективи подальших наукових розвідок. Проведений аналіз дозволяє констатувати високий рівень державного регулювання митної брокерської діяльності, проте, не вирішеним на законодавчому рівні залишаються питання її саморегулювання. Науковці наголошують, що першим кроком у зміні механізму регулювання митної брокерської діяльності є прийняття Закону «Про саморегулівні організації» та Положення «Про саморегулівні організації професійних учасників ринку митно-брокерських послуг» [36].

Процеси дерегуляції підприємницької діяльності обґрунтовують тезу про те, що державне регулювання повинно здійснюватися тільки у тих випадках, коли неможливе саморегулювання. Застосування засобів державного регулювання господарської діяльності має бути спрямоване на розв'язання таких основних задач: 1) забезпечення оптимального державного регулювання, яке б виключало надмірне втручання держави в організацію і здійснення господарської діяльності; 2) забезпечення оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних (господарських) відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів в державі [28, с. 202].

Відповідно до проекту Закону України «Про саморегулівні організації» від 08 лютого 2022 № 7025 [37] саморегулівна організація – це неприбуткове об'єднання представників однієї професії або суб'єктів господарювання у певній сфері (галузі) чи певного виду господарської діяльності, що утворюється відповідно з метою професійного чи галузевого самоврядування, розробки та встановлення спільних стандартів і правил, реалізації завдань та захисту прав і законних інтересів її членів, підвищення їх професійного рівня та рівня якості виробленої продукції, виконання робіт, надання послуг (ч. 1 ст. 1). Органи державної влади можуть делегувати саморегулівним організаціям визначені законом повноваження. Делегування повноважень здійс-

нюється безстроково та може бути припинене у випадках, визначених законом (ч. 6 ст. 4).

В царині здійснення митної брокерської діяльності професійним об'єднанням учасників ринку митних брокерських послуг органами державної влади, зокрема Держмитслужбою, можуть бути делеговані функції: надання дозволу на здійснення митної брокерської діяльності; розробки та встановлення єдиних стандартів і правил здійснення професійної митної брокерської діяльності; розробки та упровадження Кодексу професійної етики митних брокерів України; організації, проведення навчання та підвищення кваліфікації митних брокерів із видачою документа відповідності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Резнікова В., Пацурія Н., Кравець І. Вплив держави на економіку в умовах війни: концептуально-правові засади. *Право України*. 8/2023. С. 12–43. URL: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/204/2023%20%E2%80%A2%20%E2%84%96%208.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 23.12.2023).
2. Бондаренко, С., Угрин, В., Кекіш, І. Пріоритети забезпечення митної безпеки держави у період воєнного часу та післявоєнного відновлення України. *Економіка та суспільство*. 45/2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2000/1928> (дата звернення: 23.12.2023).
3. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 23.12.2023).
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 23.12.2023).
5. Бліщук К. М. Європейські вектори вдосконалення митної політики в Україні. *Економіка та суспільство*. 48/2023. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2221/2144> (дата звернення: 23.12.2023).
6. Кабмін провів засідання: які рішення ухвалили 22 грудня. Судово-юридична газета. 22.12.2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/288790-kabmin-provel-zasedanie-kakie-resheniya-prinyali-22-dekabrya> (дата звернення: 23.12.2023).
7. Шутяк Д. Особливості цивільно-правового статусу митного посередника за законодавством України та ЄС. *Університетські наукові записки*. № 3–4/2020. С. 226–233. URL: [file:///C:/Users/38067/Downloads/193-Article%20Text-340-1-10-20210412%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/38067/Downloads/193-Article%20Text-340-1-10-20210412%20(1).pdf) (дата звернення: 23.12.2023).
8. Макогон О. Потенціал удосконалення підходів до розроблення нового та вдосконалення чинного трудового законодавства в рамках євроінтеграційного

курсу України. URL: https://rdo.in.ua/sites/default/files/document_a4.pdf (дата звернення: 23.12.2023).

9. Кирпа Ю. В. Співвідношення представництва та агентського договору за законодавством України та країн ЄС. IV Міжнародна науково-практична конференція. м. Харків, 22–23 лютого 2018 р. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/28feb2018/11.pdf> (дата звернення: 23.12.2023).

10. Резнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) / В.В. Резнікова. Хмельницький, 2010. 706 с.

11. Пиндус Ю. Цінність митного представника для бізнесу. URL: <https://logistics-ukraine.com/2021/03/30/3017/> (дата звернення: 23.12.2023).

12. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 23.12.2023).

13. Вінник О. М. Господарське право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність. 2009. – 768 с.

14. Щербина В. С. Господарське право : підручник. К. : Юрінком Інтер. 2012. – 600 с.

15. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 23.12.2023).

16. Державна митна служба України. Реєстр митних брокерів. 01.12.2023. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> дата звернення: 23.12.2023).

17. Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності: Наказ Міністерства фінансів України від 27 вересня 2021 року № 517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1672-21#n4> (дата звернення: 23.12.2023).

18. Іванченко О. М. До питання легітимності нормативно-правових актів органів публічної влади в сучасній правовій державі. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя. 2022. № 3. С. 21–24. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/3.pdf (дата звернення: 23.12.2023).

19. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4537> (дата звернення: 23.12.2023).

20. Тасліцький Г. Митний безвіз: про що насправді йдеться. *Юридична газета*. 26 вересня 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/mitniy-bezviz-pro-shcho-naspravdi-ydetsya.html> (дата звернення: 23.12.2023).

21. Водяний А. Десять компаній отримали пільги на митниці. В однієї з них буде унікальний статус. 1 грудня 2023. Liga.net. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/desiat-kompanii-otrymaly-pilhy-na-mytnytsi-v-odniiei-znykh-bude-unikalnyi-status> (дата звернення: 23.12.2023).

22. Держмитслужба. Єдиний державний реєстр авторизованих економічних операторів. URL: <https://cabinet.customs.gov.ua/aeopubliclist> (дата звернення: 23.12.2023).

23. Пацурія Н. Б. Страхове право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 176 с.

24. Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів та умови провадження посередницької діяльності у сфері страхуван-

ня та про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 30 червня 2022 року № 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-22#n156> (дата звернення: 23.12.2023).

25. Митні брокери ZAMMLER GROUP: бездоганна юридична грамотність і оперативність. URL: <https://www.zammler.com.ua/services/tamozhenno-brokerskie-uslugi/> (дата звернення: 23.12.2023).

26. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. К. : Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.

27. Уралова Ю. П. *Господарсько-правове регулювання посередницької діяльності у сфері страхування*. Вінниця, 2019. 164 с. URL: [file:///C:/Users/38067/Downloads/7713-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-15497-1-10-20191224%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/38067/Downloads/7713-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-15497-1-10-20191224%20(1).pdf) (дата звернення: 23.12.2023).

28. Дякуновський О.Є. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця, 2021. 277 с. URL: [file:///C:/Users/38067/Downloads/11047-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-21962-1-10-20210920%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/38067/Downloads/11047-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-21962-1-10-20210920%20(3).pdf) (дата звернення: 23.12.2023).

29. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 06 жовтня 2020 року у справі № 826/14391/16. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=92075989&red=100003a448f819eeb26878219c0950c0a2f24c&d=5> (дата звернення: 23.12.2023).

30. Юхименко П. І. Леоненко П. І. Історія економічних учень: навчальний посібник. К. : Знання-Прес, 2001. – 514 с.

31. Шутяк Д. *Особливості цивільно-правового статусу митного посередника за законодавством України та ЄС*. Університетські наукові записки. № 3–4/2020. С. 226–233. URL: [file:///C:/Users/38067/Downloads/193-Article%20Text-340-1-10-20210412%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/38067/Downloads/193-Article%20Text-340-1-10-20210412%20(1).pdf) (дата звернення: 23.12.2023).

32. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n4750> (дата звернення: 23.12.2023).

33. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. К. : Правова єдність, 2008. – 766 с.

34. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. ... д-р. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2004. 631 с.

35. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) від 18 травня 1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#o524 (дата звернення: 23.12.2023).

36. Уханова І.О. *Брокерська діяльність в Одеській області: проблеми та перспективи функціонування митних брокерів*. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/329.pdf> (дата звернення: 23.12.2023).

37. Про саморегулівні організації: проект Закону України від 08 лютого 2022 року № 7025. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/J1069241> (дата звернення: 23.12.2023).

Іванченко Е.П. ПРАВОВА ПРИРОДА МИТНОЇ БРОКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ОСОБЛИВОСТІ

Стаття розкриває специфіку правової природи митної брокерської діяльності за законодавством України, а також висвітлює ознаки, що притаманні такому виду господарювання. Автор аналізує особливості здійснення митної брокерської діяльності в період дії правового режиму воєнного стану та вказує на те, що саме митна брокерська діяльність є важелем належного функціонування митної системи держави в цілому і важливим елементом забезпечення митних ризиків та міждержавних торгівельних конфліктів.

За результатами дослідження автор формулює науково-обґрунтовані авторські визначення митної брокерської діяльності і митної брокерської послуги та вносить пропозиції до модернізації чинного законодавства України в частині удосконалення правового регулювання митної брокерської діяльності.

Автор приходить до висновку, що посередницька діяльність у митному просторі України носить самостійний характер, зважаючи на те, що митні посередники надають специфічні посередницькі послуги, щодо унеможливлення та/або мінімізації митних ризиків, як ймовірності недотримання суб'єктами ЗЕД вимог законодавства України з питань митної справи. Професійна діяльність митних брокерів є окремим особливим видом посередницької підприємницької діяльності і потребує належного правового унормування, що відповідає сучасним реаліям, передусім, узгодження із митним правом ЄС та підвищення рівня професіоналізації надання митних брокерських послуг.

Автором звернуто увагу високий рівень державного регулювання митної брокерської діяльності, проте, не вирішеним на законодавчому рівні залишаються питання її саморегулювання. В царині здійснення митної брокерської діяльності професійним об'єднанням учасників ринку митних брокерських послуг органами державної влади, зокрема Держмитслужбою, можуть бути делеговані окремі функції.

Ключові слова: митний представник, митний посередник, митний брокер, агент з митного оформлення, митна брокерська діяльність, митна безпека, господарська діяльність, підприємницька діяльність, економіка війни, воєнний стан.

Ivanchenko E.P. LEGAL NATURE OF CUSTOMS BROKERAGE ACTIVITIES: CONCEPT, ELEMENTS, PARTICULARITIES

The article renders the specifics of the legal nature of customs brokerage activities under Ukrainian legislation and also highlights inherent features of the relevant type of business. The author analyzes the peculiarities of customs brokerage activities during martial law and marks that customs brokerage is a lever for the proper functioning of the customs system of the State as a whole and an essential element of avoiding customs risks and interstate trade conflicts.

According to research findings, the author formulates original scientifically grounded definitions of customs brokerage activities and customs brokerage services and makes proposals for updating the current legislation of Ukraine in terms of improving the legal regulation of customs brokerage activities.

The author concludes that intermediary activity in the customs environment of Ukraine is of an independent nature, given that customs intermediaries provide specific intermediary services to prevent and/or minimize customs risks as a possibility of non-compliance by foreign economic operators with the requirements of Ukrainian customs legislation. The professional activity of customs brokers is a separate specific type of intermediary business activity and requires proper legal regulation that meets modern realities, primarily, harmonization with EU customs law and increasing the level of professionalization of customs brokerage services.

The author emphasizes the high level of state regulation of customs brokerage activities; however, the issues of its self-regulation remain unresolved legislatively. Amidst customs brokerage activities, public authorities, in particular, the State Customs Service, may delegate some functions to professional associations of customs brokers.

Key words: customs representative, customs intermediary, customs broker, customs clearance agent, customs brokerage activity, customs security, economic activity, entrepreneurial activity, war economy, martial law.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО****Тюрю Ю.І.,***доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

УДК 349.6

DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.3

**БАУХАУЗ В ДІЇ: ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ ТА ПРИНЦИПІВ
ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ДЛЯ РЕФОРМ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Вступ. Зростання забруднення навколишнього природного середовища та зміна клімату призвели до загострення екологічної кризи у світі, ставлячи під загрозу здоров'я людей, руйнуючи екосистеми та порушуючи баланс природних процесів. Водночас велика кількість відходів та неефективне використання ресурсів вимагають переходу до сталої та циркулярної економіки. Безумовно, що ці екологічні проблеми з кожним роком стають все більш актуальними та загрожують якісному існуванню нашої планети та майбутніх поколінь. Перед людством постають нагальні екологічні виклики, які потребують вживання негайних дій для зменшення викидів шкідливих речовин, збереження природних ресурсів та пошуку енергоефективних і сталих «зелених» рішень.

Усвідомлюючи екологічні проблеми, Європа впроваджує амбіційний Європейський зелений курс, що ставить перед собою мету досягти екологічно сталого розвитку та перетворити виклики в можливості. Цей курс спрямований на зменшення викидів парникових газів, захист біорізноманіття, підтримку енергоефективності, розвиток відновлюваної енергетики та створення зелених робочих місць. За допомогою інноваційних підходів, регулюючих механізмів та співпраці з різними секторами суспільства, Європейський зелений курс прагне досягти збалансованого і сталого розвитку, забезпечуючи добробут людей та збереження природи на довгу перспективу.

Європейський зелений курс включає ряд ініціатив, серед яких виділяється «Новий європейський Баухауз». Це проект Європейського Союзу, який об'єднує екологічні, економічні та культурні аспекти, зосереджуючись на розбудові громад і на «висхідних» підходах задля реалізації Європейської зеленої угоди шляхом

просування створення привабливих, сталих та інклюзивних місцевостей, а також розвитку екологічно збалансованої продукції та послуг. Проект повинен сприяти створенню спільнот, де архітектура, дизайн та інновації поєднуються з практичними рішеннями, спрямованими на забезпечення сталого розвитку і поліпшення якості життя для всіх громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові та управлінські аспекти підвищення енергоефективності в Україні були розглянуті у роботах: С.Д. Білоцького, І.О. Вишняка, М.А. Вознюка, В.Е. Ліра, Н.І. Олійника, В.А. П'ятака та інших науковців.

Мета статті полягає у проведенні дослідження та аналізі концепцій та принципів ініціативи «Новий Європейський Баухауз», спрямованих на розкриття потенціалу цього проекту як інноваційного підходу до проектування та розвитку міст з урахуванням принципів сталості, енергоефективності та зеленого будівництва задля реформ та відновлення України.

Виклад основного матеріалу. Європейський зелений курс вимагає системних змін, передбачаючи широке залучення громадськості, значну підтримку держави та суспільства, використання інноваційних і творчих підходів. Європейська Комісія вважає, що досягти цього можливо, об'єднавши сферу науки та техніки з мистецтвом та культурою.

Подібна синергія відповідних спрямувань знайшла свою реалізацію ще на початку 20 століття в прогресивному німецькому русі «Баухауз», який підтримував концепцію функціональної естетики повсякденного життя. В основі «Баухаузу» лежали міждисциплінарність та співтворчість, що сприяло створенню інноваційних та високофункціональних рішень у дизайні та архітектурі. Цей рух вдало поєднував

екологічні та сталісні принципи з увагою до якісного дизайну, створюючи нову європейську естетику [1].

У 2020 році президентом Єврокомісії був започаткований «Новий європейський Баухауз» (далі – НЄБ) як екологічний, економічний і культурний проєкт. Він фокусує увагу на розвитку місцевих громад та практичній реалізації цілей Європейського зеленого курсу.

Ключовими завданнями НЄБ є розробка енергоефективних, відновлюваних та зелених будівель, а також забезпечення здорового та сталого середовища для мешканців міст шляхом створення привабливих та екологічно чистих місць проживання та праці. Результатом проєкту має стати зміна поведінкових установок суспільства задля гармонійного поєднання міського розвитку та захисту довкілля.

Європейська Комісія передбачає, що НЄБ має реалізовуватися поетапно: дизайн, реалізація та розповсюдження. Перший етап повинен включати проєктування для дослідження ідей та формування руху. Другий етап стане початком реалізації у різних країнах-членах ЄС п'яти нових європейських проєктів Баухауз зі спрямуванням на сталий розвиток, поєднання з мистецтвом та культурою шляхом адаптації до місцевих умов. Особливим акцентом проєктів має бути використання природних будівельних матеріалів, впровадження енергоефективності, врахування демографічних показників, сталої мобільності, доступності та ресурсоефективних цифрових інновацій. Третій етап призначений для поширення ідей, оскільки НЄБ прагне розвиватися та виходити за межі Європи [1].

НЄБ є складовою стратегії Європейської Комісії, спрямованої на підвищення енергоефективності будівель та раціонального використання ресурсів, зокрема, європейської ініціативи «Реноваційна хвиля для Європи», оприлюдненої у жовтні 2020 року. Ця ініціатива має на меті подвоїти темпи реконструкції будівель протягом наступних десяти років з метою покращення якості життя громадян, зниження викидів парникових газів в Європі, сприяння цифровій трансформації та використання повторної переробки матеріалів. Планується до 2030 року реконструювати 35 мільйонів будівель та створити до 160 000 нових зелених робочих місць [2].

Згідно з програмою «Реноваційна хвиля для Європи» (Хвиля оновлення для Європи – озеленення будівель, створення робочих місць, поліпшення якості життя) житловий фонд у Європі є унікальним і різноманітним, відобража-

ючи культурне розмаїття та історію континенту. Проте, не дивно, що він також є застарілим і мало змінюється. Понад 220 мільйонів будівельних об'єктів, що становлять 85% житлового фонду ЄС, були побудовані до 2001 року. Від 85% до 95% існуючих будівель залишатимуться в експлуатації й надалі до 2050 року. Більшість будівель не відповідають стандартам енергоефективності, оскільки використовують видобувне паливо для опалення, застарілі технології та енергоємні пристрої. В цілому, житловий фонд відповідає за 40% загального енергоспоживання ЄС, а викиди парникових газів від енергетичного сектору складають 36% [2].

Фундаментальними принципами програми «Реноваційна хвиля для Європи» стали: «енергоефективність перш за все», доступність, декарбонізація та інтеграція відновлюваних джерел енергії, врахування всіх стадій життєвого циклу та циклічність будівель, високі санітарні та екологічні стандарти, перехід на зелені й цифрові технології та повага до естетики й архітектурної якості.

Водночас програмою «Реноваційна хвиля для Європи» було визначено ключові напрями та заходи, необхідні для досягнення революційних змін у масштабі та глибині реконструкцій будівель до 2030 та 2050 років. Зокрема:

1. Посилення інформаційного, правового забезпечення та стимулювання державних і приватних власників та орендарів здійснювати реконструкції. У цьому контексті Європейською Комісією було заплановано у 2021 році перегляд Директиви щодо енергоефективності та енергетичної ефективності будівель. Одночасно передбачено введення обов'язкових сертифікатів енергоефективності разом із поетапним впровадженням відповідних мінімальних стандартів енергоефективності для існуючих будівель. Додатково, планується розширити обов'язкове проведення енергоаудиту на більші та складніші нежитлові будівлі, такі як лікарні, школи та офісні приміщення.

2. Забезпечення достатнього та цільового фінансування. Збільшення фінансування ЄС планує шляхом надання більшої кількості грантів, технічної допомоги, підтримки проєктного розвитку та кредитів, а також можливості їх поєднання, що раніше було обмежено. З метою залучення приватних інвестицій й розвитку зеленого кредитного та іпотечного фінансування планується оновлення Стратегії сталого фінансування, зокрема впровадження спеціальних тарифів на енергозбереження, податкових

пільг та перегляд схем державної підтримки щодо компенсації витрат й організації тендерів на реалізацію проєктів з енергозбереження. Іншим інструментом фінансування стане проєкт «Renovate», спрямований на створення сприятливих умов для реконструкції будівель шляхом забезпечення фінансової підтримки, надання технічної експертизи та консультацій, розробки інноваційних рішень та поширення найкращих практик для енергоефективної реконструкції будівель.

3. Збільшення потенціалу щодо розробки й реалізації проєктів. У даному контексті посилено роль технічної допомоги через механізми ELENA, приватне фінансування енергоефективності (PF4EE), політику згуртованості, програму JASPERS та інструменти підтримки розвитку проєкту Horizon 2020 Project Development Assistance (PDA). Планується створення стандартизованих центрів, які виступатимуть як «єдине вікно», з метою надання індивідуальних консультацій і пропонування фінансових рішень, пов'язаних з підготовкою та реалізацією проєктів на всіх рівнях – національному, регіональному та місцевому.

4. Створення зелених робочих місць, підвищення кваліфікації працівників і залучення нових талантів. Належна підготовка кваліфікованих фахівців для проведення екологічної реконструкції та модернізації будівель буде передбачати акцентування уваги на популяризації комплексних та інтегрованих підходів до реконструкції смартбудівель, а також на інтеграції відновлюваної енергії у процес будівельних робіт. Одним з ключових елементів впровадження інженерних рішень має стати залучення передових технологій та інновацій, що дозволяють поєднати різні технічні системи в одній будівлі, забезпечуючи їх взаємодію та оптимальну ефективність. Це може включати інтеграцію сонячних панелей, вітрогенераторів, енергоефективних систем опалення та охолодження, систем автоматизації та управління енергією, систем збереження й повторного використання води, а також інші ресурсозберігаючі технології. Забезпечення енергоефективності будівельних об'єктів стане потужним каталізатором створення робочих місць та зростання зайнятості населення.

5. Створення сталого архітектурного середовища. Стале, екологічне та енергоефективне архітектурне середовище вимагає розвитку відповідної будівельної екосистеми, здатної забезпечити реконструкцію на основі циркуляційних рішень та активного використання природних

матеріалів. Циркуляційні рішення характеризуються оптимальним використанням ресурсів у замкнутому циклі з мінімізацією відходів та максимізацією повторного споживання матеріалів. Впровадження інформаційного моделювання будівель повинно зменшити витрати на експлуатацію, використання ресурсів та споживання енергії. Водночас застосування сталих матеріалів, які спричиняють менший негативний вплив на довкілля та мають високу відновлюваність, зокрема біорозкладні продукти, вторинна сталь, бетон на основі рециклованих матеріалів та інші екологічно чисті ресурси, є важливим фактором у досягненні екологічності будівельних об'єктів. Додатково інтеграція рішень на основі природних елементів, таких як: використання природного освітлення, вентиляції та охолодження, зелених покриттів, систем збору дощової води та інших природних ресурсів, сприяють створенню екологічності та сталості будівель. В рамках сталого архітектурного середовища значну роль також відведено зміцненню процесу декарбонізації систем опалення та охолодження будівель, які споживають до 80% загальної енергії.

6. Застосування інтегрованої цифрової модернізації. У даному контексті передбачені заходи для просування інтелектуальної інфраструктури, зокрема створення «розумних» будинків з метою зниження витрат на енергію для домогосподарств шляхом посилення інтеграції відновлюваної та надлишкової енергії в будівлях. Раціональне та естетичне використання простору, застосування районного підходу дозволить покращити старі житла з обмеженою доступністю та послугами мобільності, забезпечуючи комфорт для всіх верст населення. Європейська Комісія також наголошує на подоланні енергетичної бідності, запроваджуючи ініціативу доступного житла для 100 перспективних проєктів, фінансування котрих буде здійснюватися за рахунок доходів від Європейської системи торгівлі викидами парникових газів.

7. Новий європейський Баухауз: поєднання стилю та екологічності. Як стверджує Європейська Комісія, хвиля реконструкції це не лише модернізація будівельного фонду, це початок перспективного процесу поєднання екологічності та стилю. НСБ має стати інкубатором інновацій та креативності для стимулювання сталого дизайну в Європі та за її межами, прискорювачем соціально та естетично перспективних зелених і цифрових рішень, технологій і продуктів. Тобто, формуючи нову європейську

естетику, НСБ повинен враховувати різні аспекти, такі як: кліматичні проблеми, доступність, соціальна згуртованість, стале архітектурне середовище, інтегрована цифрова модернізація, використання біоресурсів тощо.

Безсумнівно реалізація програми «Реноваційна хвиля для Європи» надає значні переваги та відкриває широкі можливості для досягнення сталого розвитку та екологічної ефективності.

З метою підтримки енергоефективності, реконструкції будівель та використання відновлюваних джерел енергії на різних рівнях, включаючи будівлі, мікрорайони та райони, Європейський Союз розробив широку нормативно-правову базу та відповідний набір фінансових інструментів. Необхідно зазначити, що ще у 2018 та 2019 роках був прийнятий пакет заходів «Чиста енергія для всіх європейців», який значно покращив цю базу, надаючи міцну основу для інтеграції енергетичного ринку, розгортання відновлюваних джерел енергії та сприяння енергоефективності. Інші європейські законодавчі ініціативи, зокрема Комюніке «Європейський зелений курс», План дій з циркулярної економіки, Стратегія ЄС з інтеграції енергетичної системи, Воднева стратегія ЄС, Кліматичний цільовий план 2030, Рекомендації ЄК щодо енергетичної бідності, Європейський кліматичний пакт, Стратегія сталої та розумної мобільності, Новий підхід до стійкої «блакитної» економіки в ЄС, Комюніке «Fit for 55»: досягнення кліматичної цілі ЄС до 2030 року на шляху до кліматичної нейтральності та інші, визначили подальші стратегічні напрями дій, цілі та вимоги щодо зменшення впливу на довкілля, забезпечення сталості енергетичного сектора, використання новітніх технологій та розробки ефективних рішень.

Узагальнюючи, можна зазначити, що НСБ, як «зелений» та енергозберігаючий проєкт, для України є цінним джерелом знань, інновацій та ресурсів для розвитку сталої архітектури та енергоефективних будівель і може бути використаний для розв'язання нагальних проблем будівництва житла, впровадження підходів циркулярної економіки у процесі повоєнного відновлення країни та розвитку потенціалу місцевих громад.

Тому у березні 2023 року Європейська Комісія на засадах партнерства з українськими організаціями започаткувала програму з нарощування потенціалу НСБ для початку відбудови України. Головною метою програми стало стимулювання та допомога місцевим громадам у реалізації програм відновлення та відбудови.

Як зазначила Урсула фон дер Ляєн: «Програма дозволить перетворити завдані війною руйнування на можливості збудувати в Україні щасливе майбутнє» [3].

Зважаючи на євроінтеграцію та потребу у гармонізації українського законодавства з законодавством ЄС, вкрай важливо забезпечити відповідність європейським стандартам і нормам та виробити відповідну державну стратегію енергоефективності. Тому наразі актуальним є формування регуляторної бази для реконструкції та модернізації будівельного фонду в післявоєнний період з урахуванням принципів енергоефективності. При цьому бажано використовувати досвід країн ЄС та їх найкращі практики з реконструкції та модернізації у сфері енергозбереження.

Відповідно, з метою імплементації *acquis communautaire* Європейського Союзу у сфері енергетичної ефективності, зокрема: Директиви 2012/27/ЄС про енергетичну ефективність, Директиви 2009/125/ЄС про рамки для встановлення вимог до екодизайну для пов'язаних з енергоспоживанням продуктів, Регламенту (ЄС) 2017/1369 про встановлення рамок для енергетичного маркування, у 2021 році в Україні був прийнятий закон «Про енергетичну ефективність», спрямований на посилення енергетичної безпеки, скорочення енергетичної бідності, сталий економічний розвиток, збереження первинних енергетичних ресурсів та скорочення викидів парникових газів. Згідно з ухваленим Законом, центральний орган виконавчої влади, відповідальний за формування державної політики у сфері енергетичної ефективності будівель, має зобов'язання розробити довгострокову Стратегію термомодернізації будівель [4]. Ця стратегія повинна визначати перспективні напрями та завдання для підвищення енергоефективності будівельного сектору на тривалій період. З міркувань того, що в Україні, загалом, енергоспоживання у будівлях становить приблизно 40% від загального обсягу кінцевої енергії, що є майже вдвічі вищим за світовий середній показник, зазначений Міжнародним енергетичним агентством. У секторі житлових будинків цей показник становить 31,7%. Понад 80% будівель в Україні збудовані до 1991 року і не відповідають сучасним вимогам щодо енергоефективності. Середнє споживання енергії на один квадратний метр в будівлях становить приблизно 194 кВт·год/м², що перевищує відповідні показники європейських країн на 30–50% [5].

Хоча ще у 2020 році до Закону України «Про будівельні норми» було внесено зміни, зокрема шляхом доповнення закону статтею 72, яка передбачає встановлення основних вимог до будівель і споруд, а саме: забезпечення енергозбереження та енергоефективності, сталого використання природних ресурсів, можливості повторного використання або переробки конструкцій будівель і споруд, їх матеріалів і частин після знесення, можливості використання екологічно сумісних сировинних і вторинних матеріалів у будівлях і спорудах та інші [6].

Більше того, ще з 2017 року, наша держава активно працює над створенням необхідного нормативного підґрунтя для підвищення енергетичної ефективності будівель. Так Законом України «Про енергетичну ефективність будівель» для будівель передбачено процедуру оцінки енергетичної ефективності з метою визначення фактичних показників їх енергетичних характеристик, перевірки відповідності цих показників встановленим мінімальним вимогам до енергетичної ефективності будівель та розробку рекомендацій з підвищення рівня енергетичної ефективності будівель, які будуть технічно та економічно обґрунтованими та враховувати місцеві кліматичні умови. Сертифікація енергетичної ефективності є обов'язковою для будівель державної та комунальної власності площею більше ніж 250 квадратних метрів та для об'єктів будівництва (нового будівництва, реконструкції, капітального ремонту) [7].

Водночас в Україні на момент прийняття закону було відсутнє детальне визначення енергонезалежних будівель та вимог до них, зокрема пов'язане з недостатніми темпами наближення будівельних норм та національних стандартів України до європейських вимог щодо енергетичної ефективності будівель, які постійно підвищуються. Крім того, до цього часу державна політика була спрямована на збільшення кількості енергонезалежних будівель шляхом нормативного підвищення технічних вимог до будівельних об'єктів, а меншою мірою не передбачала заходів економічного стимулювання забезпечення енергетичної ефективності будівель. У зв'язку з цим у 2020 році схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель у частині збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії та затверджено Національний план збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії (далі –

План). Саме останнім документом передбачено ряд заходів щодо забезпечення економічної доцільності, підвищення фінансової спроможності, наявності стимулів власників будівель здійснювати заходи, спрямовані на досягнення близького до нульового рівня споживання енергії [8]. Однак передбачена Планом на I квартал 2021 року розробка Стратегії термомодернізації будівель на період до 2050 року з метою розроблення та затвердження заходів, спрямованих на реалізацію масштабної термомодернізації житлового фонду та громадських будівель зі значним підвищенням теплотехнічних, екологічних характеристик будівель, на цей час не реалізована. Втім у серпні 2022 року Міністерством розвитку громад та територій України для громадського обговорення був анонсований проєкт Довгострокової стратегії термомодернізації будівель на період до 2050 року, але, на жаль, наразі на вебсайті Міністерства цей проєкт не доступний, тому не маємо змоги ознайомитися з його змістом.

Додатково Планом визначено, що протягом наступного року будуть розроблені проєкти державних цільових економічних програм для енергетичної модернізації державних і комунальних підприємств-виробників теплової енергії та підприємств водопостачання та водовідведення до 2030 року, а також термомодернізації будівель до 2030 року.

Паралельно з цим 21 квітня 2022 року Указом Президента України створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни, основними завданнями якої є розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову комунальної, соціальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, структурну модернізацію та перезапуск економіки тощо, а також підготовку стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди [9]. Вже у липні 2022 року на конференції «Відновлення України» в Лугано Національною радою з відновлення України від наслідків війни презентовано документ стратегічного характеру – План відновлення України на десятирічний період, в якому визначено 17 національних програм для досягнення до 2032 року цілої низки амбітних цілей. Протягом окресленого періоду передбачено виконання 850 проєктів, на реалізацію котрих необхідно

більше як 750 млрд дол. Значна кількість проєктів спрямована саме на досягнення цілей НСБ з урахуванням принципів енергоефективності, зокрема будівництво (відновлення зруйнованих) об'єктів, із забезпеченням енергоефективності та безбар'єрності, будівництво розумних мереж (smart grids), впровадження 5 пілотних проєктів ефективних систем централізованого охолодження, встановлення теплових насосів для потреб централізованого та індивідуального опалення, екомодернізація великих спалювальних установок, що відіграють роль критичної інфраструктури для теплопостачання міст та інші [10].

З метою виконання зобов'язань України за Угодою про асоціацію з Європейським Союзом та Договором про заснування Енергетичного Співтовариства, Україна сьогодні активно впроваджує систему енергетичного маркування та встановлення вимог до екодизайну енергоспоживчої продукції на основі оновленого законодавства ЄС. За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, на сьогодні прийнято 28 технічних регламентів щодо екодизайну та 16 технічних регламентів щодо енергетичного маркування енергоспоживчої продукції. Планується розробка та прийняття ще 18 технічних регламентів, а також створення бази даних енергоспоживчої продукції та її синхронізація з базою ЄС з метою забезпечення ефективної роботи системи енергетичного маркування.

Впродовж 2023 року передбачено впровадження механізму енергетичного планування на місцевому рівні та впровадження енергоменеджменту в органах державного управління та органах місцевого самоврядування [11].

Безсумнівно проєкт НСБ має широкий спектр завдань, серед яких важливе місце займає підвищення енергоефективності існуючих будівель та боротьба з енергетичною бідністю, потребуючи належного фінансування для реалізації необхідних заходів. Враховуючи це, навесні 2023 року Верховна Рада України внесла зміни до Бюджетного Кодексу України, передбачивши створення спеціального фонду державного бюджету «Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації». Фонд має наповнюватись за рахунок коштів, отриманих зі зборів з екологічного податку, який справлятиметься за викиди в атмосферу двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення. Запрацює Фонд з 1 січня 2024 року.

Як зазначив Віце-прем'єр-міністр з відновлення України – Міністр розвитку громад, територій та інфраструктури Олександр Кубраков: «У 2021 році було прийнято Національний план дій з енергоефективності до 2030 року, який передбачав виконання ряду заходів для досягнення енергоефективних цілей, вимагаючи сталих фінансових ресурсів. З метою забезпечення фінансування створено новий Фонд, який спрямовуватиме кошти на реалізацію програм задля підвищення енергоефективності домогосподарств, комунальних підприємств, громадських будівель, а також на підтримку мікро-, малого та середнього бізнесу. Водночас Фонд скеруватиме ресурси на розвиток енергосервісу та децентралізованих систем виробництва і зберігання енергії. Ці напрямки фінансування допоможуть впровадити енергоефективність у різних сферах, забезпечуючи зменшення споживання енергії та підвищення сталості енергетичної системи, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю. Фонд стане важливим інструментом для реалізації проєктів відновлення та будівництва, що передбачають впровадження принципів енергоефективності» [12].

Наразі унормовано також деякі питання, пов'язані з ефективним та раціональним використанням державних коштів, що стосуються підготовки проєктів нових державних цільових програм або внесення змін до вже затверджених програм, які потребують додаткового фінансування з державного бюджету. Змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року № 478 до постанови Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 710 «Про ефективне використання державних коштів», дозволено, як виняток, передбачати фінансування з державного бюджету таких державних цільових економічних програм: Державної цільової економічної програми підтримки термомодернізації будівель до 2030 року; Державної цільової економічної програми енергетичної модернізації підприємств-виробників теплової енергії, які перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2030 року; Державної цільової економічної програми енергетичної модернізації підприємств водопостачання та водовідведення, які перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2030 року. Водночас дозволено фінансування цих державних цільових економічних програм з інших

джерел, не заборонених законодавством, включаючи кошти заарештованих активів Російської Федерації. Такі рішення дозволять забезпечити фінансування важливих для держави програм, пов'язаних з термомодернізацією будівель та енергомодернізацією суб'єктів господарювання у державній та комунальній формі власності з небюджетних джерел.

З квітня по червень 2023 року в межах програми «Енергоефективність громадських будівель в Україні», що реалізується Україною та Європейським інвестиційним банком, був організований відбір проектів термомодернізації громадських будівель, загальним обсягом фінансування 300 мільйонів євро [13]. Паралельно планується залучити фінансування для розроблення проектної документації територіальними громадами [14].

Висновки. Загалом, можна зробити висновок, що в Україні вже було зроблено значні кроки у реалізації ініціативи Нового європейського Баухаузу. Шляхом імплементації європейських стандартів та норм з енергоефективності в національне законодавство, впровадження Національного плану дій з енергоефективності та створення Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації створено регуляторну базу для подальшої роботи. Проте, щоб досягти більш значних результатів, необхідне належне фінансування та підтримка з боку держави. Це включає фінансування державних цільових економічних програм, спрямованих на енергоефективну трансформацію будівельного сектору та інших галузей. Крім того, важливо залучити додаткові джерела фінансування, такі як міжнародні фонди та програми, і стимулювати приватний сектор до інвестицій в енергоефективні проекти.

Завдяки підтримці Європейського Союзу та доступу до інноваційних ресурсів НСБ, Україна зможе ефективно розв'язувати проблеми, пов'язані з енергоефективним будівництвом або реконструкцією житла. Проект створює можливість для впровадження принципів циркулярної економіки у процесі відновлення країни після війни та розвитку потенціалу місцевих громад, оскільки надає необхідні інструменти й інновації задля створення сталого, енергоефективного та екологічно чистого середовища, сприяє розвитку інфраструктури та стимулює зелене будівництво. Нарешті це важливий крок у напрямку сталого розвитку та впровадження новаторських підходів у будівельній галузі України. Відповідно реалізація проекту НСБ в Україні відіграє

важливу роль у зміні енергетичного ландшафту країни, сприяючи зростанню енергоефективності, зменшенню енергетичної бідності й створенню сталої майбутньої економіки, натомість потребує продовження реформ, підтримки інновацій та активної участі громадян і підприємств у реалізації цієї ініціативи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Новий європейський Баухауз: хороший дизайн покращує життя. URL: <https://www.dossier.org.ua/news/bauhaus-design-improves-life/>.
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions a Renovation Wave for Europe – greening our buildings, creating jobs, improving lives. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0662>.
3. Новий європейський Баухауз: як Європейський Союз допоможе відбудувати Україну. URL: <https://bahmut.in.ua/4554-novy-i-evropeiskyi-bauhaus-iak-yevropeiskyi-soiuz-dopomozhe-vidbuduvaty-ukrainu,%20https://bahmut.in.ua/62-korysnee/4554-novy-i-evropeiskyi-bauhaus-iak-yevropeiskyi-soiuz-dopomozhe-vidbuduvaty-ukrainu>.
4. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1818-20>.
5. Проект Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України». URL: <http://surl.li/iysox>.
6. Про будівельні норми: Закон України від 05.11.2009 № 1704-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1704-17>.
7. Про енергетичну ефективність будівель: Закон України від 22.06.2017 № 2118-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2118-19>.
8. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель у частині збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії та затвердження Національного плану збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.01.2020 № 88-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/88-2020-%D1%80>.
9. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/266/2022>.
10. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/project>.
11. Енергоефективність: Держенергоефективності України. URL: <https://saec.gov.ua/uk/content/energy-efficiency>.
12. З 2024 року в Україні запрацює спецфонд для реалізації проектів енергоефективності: Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/z-2024-roku-v-ukraini-zapratsiuie-spetsfond-dlia-realizatsii-proektiv-enerhoefektyvnosti>.
13. В Україні стартував відбір проектів термомодернізації інфраструктури на 100 млн євро: Еко-

номічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/3/698704/>.

14. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. Травень

2023 року: Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voennoho-12>.

Тюра Ю.І. БАУХАУЗ В ДІЇ: ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ ТА ПРИНЦИПІВ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ДЛЯ РЕФОРМ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розкрито сутність проєкту Європейського Союзу «Новий європейський Баухауз», що є ключовим елементом Європейського зеленого курсу, спрямованого на побудову екологічно збалансованих і енергоефективних місцевостей. Основною метою проєкту є розробка енергоефективних, відновлюваних та зелених будівель, а також модернізація будівельних об'єктів на принципах енергоефективності, поєднуючи екологічні, економічні та культурні аспекти. Наразі НЄБ є складовою стратегічної європейської ініціативи «Реноваційна хвиля для Європи», фундаментальні принципи, ключові напрями та заходи реалізації якої проаналізовано у статті. Визначено, що окреслений проєкт для України є цінним джерелом знань, інновацій та ресурсів задля розвитку сталої архітектури та енергоефективного будівництва. Він може бути використаний для вирішення актуальних проблем у галузі житлового будівництва, впровадження підходів циркулярної економіки під час повоєнного відновлення країни та розвитку потенціалу місцевих громад.

Проведено аналіз відповідних законодавчих актів Європейського Союзу, які були впроваджені у національне законодавство.

Наголошено на необхідності розширення економічних стимулів для прискорення впровадження енергоефективних заходів у будівництві з метою збільшення кількості будівель з близьким до нульового рівнем споживання енергії. Проведено аналіз державних заходів, спрямованих на широкомасштабну термомодернізацію житлового фонду та громадських будівель, а також на реконструкцію та розвиток країни під час воєнного і післявоєнного періодів.

Здійснено аналіз та оцінка державних цільових економічних програм, програм співпраці з ЄС, а також розглянуто фінансові ресурси, призначені для реалізації енергоефективної трансформації в будівельному секторі та інших галузях. В результаті досліджень зроблено висновок, що впровадження інноваційних підходів, на кшталт проєкту НЄБ, у будівельну галузь України сприятиме створенню стійкого, енергоефективного та екологічно чистого середовища під час відновлення країни після воєнного конфлікту.

Ключові слова: Баухауз, енергоефективність, державна стратегія, термомодернізація, інновації.

Tiuria Yu.I. BAUHAUS IN ACTION: APPLYING CONCEPTS AND PRINCIPLES OF ENERGY EFFICIENCY FOR REFORMS AND RECONSTRUCTION IN UKRAINE

The article explores the essence of the European Union project “New European Bauhaus”, which is a key element of the European Green Deal aimed at building environmentally balanced and energy-efficient localities. The main goal of the project is to develop energy-efficient, renewable, and green buildings, as well as the modernization of construction objects based on energy efficiency principles, combining ecological, economic, and cultural aspects. Currently, the New European Bauhaus is an integral part of the strategic European initiative “Renovation Wave for Europe”, and the fundamental principles, key directions, and implementation measures of which are analyzed in the article. It is recognized that this outlined project is a valuable source of knowledge, innovation, and resources for the development of sustainable architecture and energy-efficient construction in Ukraine. It can be used to address pressing issues in the housing construction sector, implement circular economy approaches during post-war reconstruction, and harness the potential of local communities.

The relevant legislative acts of the European Union, which have been implemented into national legislation, were analyzed.

Emphasis was placed on the need to expand economic incentives to accelerate the implementation of energy-efficient measures in construction with the aim of increasing the number of buildings with nearly zero energy consumption. An analysis of state measures aimed at large-scale thermal modernization of the housing stock and public buildings, as well as the reconstruction and development of the country during wartime and post-war periods, was conducted.

An analysis and assessment of state-targeted economic programs, EU cooperation programs, and allocated financial resources for the implementation of energy-efficient transformation in the construction sector and other industries have been conducted. Based on the research, it can be concluded that the adoption of innovative approaches, such as the NEB project, in the Ukrainian construction industry will contribute to the creation of a sustainable, energy-efficient, and environmentally friendly environment during the country's post-war recovery.

Key words: Bauhaus, energy efficiency, state strategy, thermal modernization, innovations.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Козій І.С.,

кандидат юридичних наук,
керівник

адвокатського бюро «Козій та партнери»

УДК 340.1

DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.4

СТАТУСНО-АДМІНІСТРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Вступ. Інститут громадянського суспільства відіграє важливу роль у всіх державних процесах. Водночас в процесі розвитку суспільних відносин збільшується не лише кількість представництв неурядового сектору, але і їх організаційно-правові форми, які наділені відповідними особливостями. Хоча на нормативному рівні закріплено, що церква функціонує окремо від держави, однак на практиці таке відділення не може бути безумовним. Віра має вплив на політичні та державні процеси, тому актуальність дослідження обраної теми є важливою, особливо в умовах нових викликів та загроз, з якими зіштовхнувся наразі Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу склали доктринальні висновки, яких зроблено провідними вченими в сфері адміністративного права, зокрема такими, як: В.Б. Авер'яновим, Н.І. Білак, Ю.П. Битяком, В.О. Борисовою, Н.П. Гаєвою, Є.Є. Додіною, М.В. Ковалів, В.К. Колпаковим, О.В. Кузьменком, С.В. Ківаловим, М.В. Ю.В. Повшенко, Менджул, Б.В. Чернявською та іншими. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання діяльності релігійних організацій та особливостей їх видової приналежності потребують наукового осмислення.

Метою статті є висвітлення питань, пов'язаних із встановленням статусно-адміністративної характеристики релігійних організацій, обґрунтування належності релігійних організацій до різновидів об'єднань громадян, діяльність яких врегульовано спеціальним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Релігійні організації є одним із різновидів об'єднань громадян, діяльність яких врегульовано спеціальним законодавством. Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації

складається із Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-ХІІ та інших законодавчих актів України, виданих відповідно до нього.

Водночас спеціальним законом не визначено значення терміну «релігійна організація» та наводиться тлумачення правової категорії «релігійна громада» як місцевої релігійної організації віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб [1].

Аналіз нормативних актів, які регламентують діяльність релігійних організацій в Україні дозволяє встановити головну відмінність їх адміністративно-правового статусу від адміністративно-правового статусу державних структур. Вона полягає в тому, що у відносинах з іншими суб'єктами права і між собою ці формування виступають виключно від власного імені, не маючи державно-владних повноважень.

Проте використовувані у цій сфері управлінські форми і методи істотно відрізняються від тих, які застосовуються щодо державних органів. Сутність державного впливу на релігійні організації зведено до того, щоб: 1) через норми адміністративного права закріпити повноваження релігійних організацій у сфері публічного адміністрування; 2) було створено реальні гарантії їх реалізації. Чинне законодавство передбачає, що держава забезпечує додержання їх прав і законних інтересів, а втручання державних органів та службових осіб у діяльність релігійних організацій, як і втручання релігійних організацій у діяльність державних органів, не допускається, крім випадків, передбачених законом [2].

Крім того, держава та її органи не використовують методи державно-правового контролю,

не застосовують примус при визначенні громадянами свого ставлення до релігії, не здійснюють впливу на релігійну діяльність організацій віруючих, не втручаються у їх діяльність, за умови що така організація не порушує законодавство і діє у встановленому порядку. Держава не надає релігійним організаціям матеріальної підтримки, не покладає на них виконання жодних державних функцій. Водночас держава сприяє встановленню між людьми релігійної і світоглядної терпимості та поваги, здійснює охорону законної діяльності.

Релігійні організації, у свою чергу, не мають права: втручання у діяльність державних органів, висування до них кандидатів, виступати в якості учасника політичних партій. Можливість їх участі у суспільному житті, використання ними ЗМІ не обмежується і здійснюється на рівні з об'єднаннями громадян. Тому, релігійні організації здійснюють свою діяльність, яка пов'язана виключно із задоволенням релігійних потреб громадян та є: незалежними, самокерованими утвореннями і як такі виступають учасниками суспільних відносин, вони є відособленими, здатними виробляти і здійснювати єдину волю персоніфікованими суб'єктами, що здатні бути носіями прав і обов'язків, яких визначено адміністративно-правовими нормами [3].

Таким чином щодо поняття «релігійна організація», то воно є збірним через вказівку на функціональність здійснення релігійної діяльності. Усталено виокремлюються два типи релігійної діяльності: культова і позакультова. Підходи до цього мають значення і для юриспруденції, а тому залежно від тієї мети, яку переслідує створення релігійної організації, вони умовно класифікуються на: культові – релігійні громади (релігійні групи) та монастирі; некультові – релігійні управління і центри, духовні навчальні заклади, релігійні братства, місіонерські товариства. Умовність цієї класифікації пояснюється, зокрема, тим, що ці організації підпорядковуються у своїй діяльності насамперед канонічним правилам, які визначають не лише організаційну структуру релігійного об'єднання загалом, а й місце кожної з зазначених організацій у цій структурі, їх підпорядкованість внутрішнім установкам релігійного об'єднання тощо. Так, релігійні управління і центри як органи, що представляють релігійні об'єднання, фактично організують культову і некультову діяльність, а духовні навчальні заклади можуть здійснювати також і культову діяльність. Цим

можна пояснити відсутність легального визначення релігійної організації загалом у чинному законодавстві [4].

Місце релігійних організацій у системі суб'єктів адміністративного права опосередковано системою закріплених у законодавстві ознак, які визначають порядок створення та припинення їх діяльності, встановлюють їх права, обов'язки, організаційно-структурну будову та заходи відповідальності, що можуть застосовуватися до них за порушення законодавства.

Необхідно зазначити, що релігійні організації є колективним суб'єктом адміністративного права. Серед основних ознак релігійних організацій автор виділяє: спільне сповідання та поширення віри; добровільне членство; здійснення богослужінь, інших релігійних обрядів і церемоній; навчання релігії та релігійне виховання своїх послідовників; некомерційність тощо.

Приходимо до висновку, що релігійні організації в Україні є суб'єктом адміністративного права. Вони є незалежними, самокерованими утвореннями і як такі виступають учасниками суспільних відносин, вони є відособленими, здатними виробляти і здійснювати єдину волю персоніфікованими суб'єктами, що є носіями прав і обов'язків, яких визначено адміністративно-правовими нормами.

Висновки. У статті висвітлено питання, що пов'язані із встановленням статусно-адміністративної характеристики релігійних організацій.

Обґрунтовано, що релігійні організації є одним із різновидів об'єднань громадян, діяльність яких врегульовано спеціальним законодавством.

Визначено, що сутність державного впливу на релігійні організації зведено до того, щоб: 1) через норми адміністративного права закріпити повноваження релігійних організацій у сфері публічного адміністрування; 2) було створено реальні гарантії їх реалізації.

Обґрунтовано, що місце релігійних організацій у системі суб'єктів адміністративного права опосередковано системою закріплених у законодавстві ознак, які визначають порядок створення та припинення їх діяльності, встановлюють їх права, обов'язки, організаційно-структурну будову та заходи відповідальності, що можуть застосовуватися до них за порушення законодавства.

Відзначено, що релігійні організації є колективним суб'єктом адміністративного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12/ed20220315#Text>

2. Додіна Є.Є. Щодо визначення місця релігійних організацій в системі суб'єктів адміністративного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 62. С. 107.

3. Повшенко Ю.В. Адміністративно-правовий статус релігійних організацій в Україні. URL: http://ukrlogos.in.ua/07.06.2016_23.pdf

4. Борисова В.О. Релігійна організація – функціональний вид невідприємницьких організацій. *Право України*. 2014. № 2. С. 123–130.

Козій І.С. СТАТУСНО-АДМІНІСТРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Статтю присвячено висвітленню питань, пов'язаних із встановленням статусно-адміністративної характеристики релігійних організацій.

Обґрунтовано, що релігійні організації є одним із різновидів об'єднань громадян, діяльність яких врегульовано спеціальним законодавством.

Встановлено головну відмінність адміністративно-правового статусу релігійних організацій від адміністративно-правового статусу державних структур, яка полягає в тому, що у відносинах з іншими суб'єктами права і між собою ці формування виступають виключно від власного імені, не маючи державно-владних повноважень.

Визначено, що сутність державного впливу на релігійні організації зведено до того, щоб: 1) через норми адміністративного права закріпити повноваження релігійних організацій у сфері публічного адміністрування; 2) було створено реальні гарантії їх реалізації.

Наголошено, що держава та її органи по відношенню до релігійних організацій: а) не використовують методи державно-правового контролю; б) не застосовують примус при визначенні громадянами свого ставлення до релігії; в) не здійснюють впливу на релігійну діяльність організацій віруючих; г) не втручаються у діяльність (за умови що така організація не порушує законодавство і діє у встановленому порядку); г) не надають матеріальної підтримки; д) не делегують виконання державних функцій; е) сприяють встановленню між людьми релігійної і світоглядної терпимості та поваги; є) здійснюють охорону законної діяльності.

Доведено, що поняття «релігійна організація» є збірним через вказівку на функціональність здійснення релігійної діяльності. Зазначено на виокремлення два типи релігійної діяльності: культова і позакультова.

Обґрунтовано, що місце релігійних організацій у системі суб'єктів адміністративного права опосередковано системою закріплених у законодавстві ознак, які визначають порядок створення та припинення їх діяльності, встановлюють їх права, обов'язки, організаційно-структурну будову та заходи відповідальності, що можуть застосовуватися до них за порушення законодавства.

Відзначено, що релігійні організації є колективним суб'єктом адміністративного права.

Ключові слова: громадське об'єднання, громадська організація, юридична особа, суб'єкт адміністративного права, релігійні організації.

Kozii I.S. STATUS-ADMINISTRATIVE CHARACTERISTICS OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS

The article is devoted to the coverage of issues related to establishing the status-administrative characteristics of religious organizations.

It is substantiated that religious organizations are one of the types of citizens' associations, the activities of which are regulated by special legislation.

The main difference between the administrative-legal status of religious organizations and the administrative-legal status of state structures has been established, which is that in relations with other legal subjects and among themselves, these formations act exclusively on their own behalf, without having state-authority powers.

It was determined that the essence of state influence on religious organizations is reduced to: 1) through the norms of administrative law, to consolidate the powers of religious organizations in the field of public administration; 2) real guarantees of their implementation were created.

It was emphasized that the state and its bodies in relation to religious organizations: a) do not use methods of state-legal control; b) do not apply coercion when citizens determine their attitude to religion; c) do not influence the religious activities of organizations of believers; d) do not interfere in the activity (provided that such an organization does not violate the legislation and acts in the prescribed manner); e) do not provide material support; e) do not delegate the performance of state functions; e) contribute to the establishment of religious and ideological tolerance and respect among people; g) carry out protection of legal activities.

It is proved that the concept of «religious organization» is collective because of the indication of the functionality of religious activities. Two types of religious activity are intended to be distinguished: religious and non-religious.

It is substantiated that the place of religious organizations in the system of subjects of administrative law is mediated by a system of features fixed in legislation, which determine the order of creation and termination of their activities, establish their rights, obligations, organizational and structural structure and measures of responsibility that can be applied to them for violating the law.

It was noted that religious organizations are a collective subject of administrative law.

Key words: public association, public organization, legal entity, subject of administrative law, religious organizations.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Алексєєнко І.Г.,
*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

УДК 343.326
DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.5

**ПРОТИДІЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ:
АНАЛІЗ ЗГІДНО СТАТТІ 171 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Вступ. Свобода слова і право на інформацію є одними з найважливіших прав людини, які гарантуються Конституцією України. Журналісти є важливими захисниками цих прав, оскільки вони відіграють важливу роль у поширенні інформації та усвідомленні громадськості. Однак, журналісти часто стикаються з протидією своїй законній професійній діяльності. Ця протидія може проявлятися у різних формах, таких як відмова в наданні інформації; примус до відмовлення від поширення інформації; примушення до поширення інформації; фізичне насильство; погрози; переслідування. Протидія законній професійній діяльності журналістів є серйозною проблемою, яка може мати негативні наслідки для суспільства. Вона може призвести до обмеження свободи слова, ускладнення доступу до інформації та погіршення якості журналістики. Наявність законів і нормативних актів, включаючи статтю 171 Кримінального Кодексу України, які не враховують всі можливі форми і методи перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, можуть призводити до недостатнього захисту їх прав та свобод. Проблема правильного визначення осіб, які підпадають під поняття «потерпілий» від злочину, передбаченого статтею 171 Кримінального Кодексу України, а також недостатнє розуміння способів вчинення цього злочину говорять про практичну невизначеність застосування норми статті. Постановка проблеми для даної статті полягає в тому, щоб докладно проаналізувати статтю 171 Кримінального Кодексу України та існуючу судову практику, що стосується випадків фізичних нападів на журналістів. Основною метою є виявлення проблем у визначенні, визнанні та покаранні винних у цих нападах, а також розробка рекомендацій для удосконалення законодавства та правозахисних заходів з метою забезпечення безпеки та свободи журналістів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з уникненням перешкод законній професійній діяльності журналістів, були предметом дослідження різних науковців, включаючи М.І. Бажанова, О.М. Бандурку, О.І. Богатирьову, К.М. Буряк, І.М. Даньшин, М.Й. Коржанського та інш. Підтримка свободи слова та захист прав журналістів є важливою для зміцнення демократії та правової держави, тому будь-які зусилля в цьому напрямку важливі.

Метою статті є проведення аналізу правових аспектів кримінальної відповідальності за фізичні напади на журналістів в Україні відповідно до статті 171 Кримінального Кодексу України. Стаття спрямована на вивчення нормативного регулювання цієї проблеми, а також на аналіз практичної реалізації цих норм у судовій практиці та дослідження факторів, які спричиняють перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Мета статті полягає в розкритті основних проблем, які виникають у зв'язку з фізичними нападами на журналістів, визначенні шляхів їх вирішення та запропонованні рекомендацій для підвищення захисту прав та безпеки журналістів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність за втручання в професійну діяльність журналістів регулюється статтею 171 Кримінального кодексу України (КК України) і включає в себе три основні частини [1, с. 29]:

1. Перша частина передбачає покарання за втручання в роботу журналістів без використання насильства або загрози насильством під час їхньої професійної діяльності.

2. Друга частина передбачає покарання за втручання в роботу журналістів з використанням насильства або загрози насильством під час їхньої професійної діяльності.

3. Третя частина передбачає більш суворе покарання за втручання в роботу журналістів

з використанням насильства або загрози насильством, яке вчинене службовою особою з використанням її службового становища або за попередньою угодою групи осіб.

Особливості кримінальної відповідальності за втручання в професійну діяльність журналістів включають такі аспекти:

– Об'єктом злочину є порядок здійснення законної професійної діяльності журналістів.

– Предметом злочину є дії, які заважають здійсненню законної професійної діяльності журналістів.

– Суб'єктом злочину є фізична особа, яка досягла 16-річного віку.

– Вина може бути умисною або необережною вчиненням злочину.

Ці дії, що заважають журналістам у їхній роботі, включають незаконне вилучення їхніх матеріалів та обладнання, незаконне обмеження доступу до інформації, заборону висвітлення певних тем або осіб, а також переслідування журналістів. Стаття 171 КК України передбачає різні види покарань, такі як штрафи, арешт або обмеження волі на різний строк, залежно від важкості злочину та обставин. Крім того, журналісти можуть вимагати відшкодування завданої їм шкоди за рахунок державного бюджету. Ця кримінальна відповідальність є важливим інструментом захисту свободи слова та свободи преси в Україні.

Дії, які можуть вважатися перешкоджанням професійній діяльності журналістів та перераховані в статті 171 Кримінального кодексу України, включають такі [2, с. 20]:

1. Незаконне вилучення зібраних, оброблених та підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю.

2. Незаконна відмова у доступі журналіста до інформації.

3. Незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб та критика суб'єкта владних повноважень.

4. Переслідування журналіста.

Стаття 171 КК України передбачає різні види покарань для осіб, які вчиняють перешкоджання професійній діяльності журналістів:

1. Частина перша передбачає штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років.

2. Частина друга передбачає штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до чотирьох років.

3. Частина третя передбачає штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого обмеження.

Кримінальна відповідальність за перешкоджання професійній діяльності журналістів відіграє ключову роль у забезпеченні свободи слова та преси. Цей злочин заважає процесу інформування громадян про події, що відбуваються у суспільстві, і може призвести до порушення їхніх прав і свобод.

Деякі важливі аспекти цієї проблеми включають: 1. Для того щоб визнати дії як перешкоджання професійній діяльності журналістів, необхідно, щоб вони були вчинені під час виконання журналістом своїх професійних обов'язків. 2. Дії, які перешкоджають професійній діяльності журналістів, можуть бути вчинені як самими журналістами, так і іншими особами. 3. Перешкоджання професійній діяльності журналістів, яке включає насильство або погрози насильства, вважається більш тяжким злочином, ніж перешкоджання без таких елементів.

Крім того, у статті 171 Кримінального кодексу України передбачені додаткові особливості кримінальної відповідальності за перешкоджання професійній діяльності журналістів:

1. Частина третя статті 171 КК України передбачає більш суворе покарання, якщо перешкоджання професійній діяльності журналістів вчинено службовою особою з використанням свого службового становища або за попередньою змовою групою осіб. Це означає, що високопосадові особи або особи, які діяли у зговорі з іншими, можуть бути піддані більш суворому покаранню за такі дії.

2. У разі вчинення злочину, передбаченого статтею 171 КК України, журналіст має право на відшкодування шкоди, завданої злочином, за рахунок коштів державного бюджету. Це надає журналістам можливість отримати компенсацію за завдану їм шкоду в результаті перешкоджання їхньої професійної діяльності.

Отже, ці додаткові положення в статті 171 КК України роблять кримінальну відповідальність за перешкоджання професійній діяльності журналістів більш ефективним інструментом для захисту свободи слова та преси.

Слід зазначити, що протидія застосуванню статті 171 є важливою для захисту демократії в Україні [3, с. 656]. Вільна преса необхідна для

того, щоб притягнути до відповідальності тих, хто має владу, і забезпечити, щоб люди були поінформовані про дії уряду. Якщо журналісти не зможуть виконувати свою роботу, без страху до юридичних наслідків, у них буде менше шансів повідомляти про зловживання уряду та корупцію. Це може призвести до відсутності відповідальності та підірвати демократію.

Стаття 171 необхідна для захисту безпеки та прав журналістів. Журналісти в Україні стикаються зі значними ризиками, зокрема фізичними травмами та переслідуваннями. Стаття 171 дозволяє судові дії проти тих, хто перешкоджає роботі журналіста, що може стримати потенційних нападників і надати захист журналістам, які зазнають переслідувань. Звинувачення за статтею 171 висувуються лише за наявності доказів перешкоджання, а журналісти, яких звинувачують, часто виходять за рамки законного репортажу. Уряд зобов'язаний підтримувати верховенство права та гарантувати, що журналісти не стоять над законом. Застосовуючи статтю 171, уряд захищає права всіх громадян, у тому числі журналістів. Протидія застосуванню статті 171 може підірвати зусилля по боротьбі з корупцією. Корупція є серйозною проблемою в Україні, і журналісти відіграють важливу роль у її викритті. Однак, якщо журналістам надати занадто багато свободи, вони можуть зловживати нею, щоб самі займатися незаконною діяльністю. Обмеження застосування статті 171 може ускладнити притягнення журналістів до відповідальності за протиправну поведінку [4, с. 207]. Тому уряд має знайти баланс між захистом свободи преси та забезпеченням того, щоб журналісти несли відповідальність за свої дії.

Так, наприклад, вирок Верховного Суду, який залишив касаційну скаргу прокурора без задоволення, був винесений у справі №369/1586/17 від 6 жовтня 2022 року. Ухвала Київського апеляційного суду від 30 вересня 2021 року залишена без змін, і касаційна скарга прокурора не була прийнята до розгляду. Мотив суду вказує на те, що суди першої та апеляційної інстанцій дотрималися законних вимог під час розгляду справи [5, с. 142]. Суд дійшов висновку, що наявні матеріали не підтверджують фактів, які обвинувачувались, зокрема, те, що обвинувачений був журналістом, якого знімали на відео без його дозволу. Висновок суду був підкріплений аналізом редакційного завдання та інших обставин справи. Обвинувачення стосувалося вчинення злочинів, передбачених статтями 171

(другий епізод) та 186 Кримінального кодексу України, і базувалося на свідченнях потерпілих, протоколах показування та ідентифікації, а також протоколах огляду місця події. Однак обвинувачений заперечив свою причетність до цих дій та представив свідчення і докази, які підтверджували його алібі. Після ретельного аналізу доказів суд прийняв рішення про виправдання обвинуваченого на підставі статей 62 Конституції та 17 Кримінально-процесуального кодексу України, оскільки всі сумніви стосовно його винуватості були в його користь. Судові рішення підкреслюють, що всі докази були об'єктивно розглянуті, а рішення суду першої інстанції відповідає вимогам закону. Київський апеляційний суд також підтримав це рішення і залишив скарги без задоволення. Обвинувачений був визнаний невинуватим та виправданим від звинувачень, які були підставою для кримінального переслідування згідно зі статтями 171 (другий епізод) та 186 Кримінального кодексу України.

У 2015 році обвинувачений, свідомо визнавши двох осіб як журналістів, намагаючись завадити їхній законній професійній діяльності, вимагав припинення відеознімання. Після відмови обвинуваченого відібрати відеокамеру, він здійснив кілька наступних кроків, намагаючись забрати камеру та змусити журналістів покинути місце події. Обвинувачений супроводжував ці дії висловленнями образ на адресу журналістів та змусив їх покинути вказане місце. Орган досудового розслідування кваліфікував дії обвинуваченого за ч. 1 ст. 171 Кримінального кодексу України як умисне перешкодження законній професійній діяльності журналістів. Пізніше, через декілька годин, обвинувачений повторно з мотивів особистої користі, у зговорі з двома невстановленими судом особами, прибув на місце, де знаходилася знімальна група. Обвинувачений проник до салону автомобіля журналістів і, застосовуючи насильство, що не становило загрозу життю чи здоров'ю, схопив за шию журналіста, який перебував на передньому правому сидінні автомобіля і тримав відеокамеру марки "Sony HXR HX-5E". Обвинувачений відтягнув тіло журналіста від камери та сприяв діям невстановлених судом осіб, спрямованим на відкрите заволодіння камерою. Інша невстановлена судом особа за допомогою ривків відкрито заволоділа відеореєстратором марки "Pago m 2 Night", який був закріплений на лобовому склі автомобіля. Після цього обвинувачені покинули місце злочину. Органи досу-

дового розслідування кваліфікували дії обвинуваченого за цими епізодами за ч. 1 ст. 171 КК України, як умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, а також за ч. 2 ст. 186 КК України, як відкрите викрадення чужого майна (грабіж), поєднане з насильством, яке не становило загрози життю чи здоров'ю потерпілого, вчинене за зговором групи осіб. Обвинувачений заперечив свою вину у вчиненні цих злочинів. Він стверджував, що він не є публічною особою і не мав обов'язків в органах державної влади або місцевого самоврядування. Його аргументи були спрямовані на те, що він мав недобудований будинок, в якому не проживав у 2015 році, і що до його дому прийшли незнайомі особи, які почали знімати його на відеокамеру без його дозволу. Суд прийняв рішення виправдати обвинуваченого у скоєнні цих злочинів на підставі відсутності умислу стосовно перешкоджання законній професійній діяльності журналістів у випадку першого епізоду, а також на підставі алібі відносно другого епізоду, яке було підтверджено матеріалами моніторингу з'єднань. Основною проблемою цієї судової справи є питання співвідношення кваліфікації за ч. 1 ст. 171 (умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів) та ч. 2 ст. 186 (грабіж з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я) Кримінального кодексу України в даній справі, а також питання доказування вини обвинуваченого. У цьому випадку суд виправдав обвинуваченого на підставі наявності алібі та відсутності умислу щодо перешкоджання журналістам.

У 2021 році редакція представництва «Радіо Свобода» узгодила час і перелік питань для інтерв'ю з головою правління АТ «Укресімбанк» та прес-секретарем банку В. Бікаловим. Під час інтерв'ю, яке проводив журналіст разом із оператором «Радіо Свобода» у кабінеті голови правління АТ «Укресімбанк», обвинувачений, який був службовою особою, спрямовував свої дії на перешкоджання журналістам у виконанні їхньої професійної діяльності. Обвинувачений вказав прес-секретареві та директору Департаменту банківської безпеки банку вилучити журналістське обладнання і видалити запис інтерв'ю. Під час цих дій, начальник управління внутрішньої безпеки банку і інші співробітники почали виконувати незаконну вказівку обвинуваченого щодо вилучення обладнання та видалення запису інтерв'ю. Обвинувачений та інші причетні до цих дій особи, ігноруючи вимоги журналіста щодо припинення протиправних дій, вико-

ристовували фізичну силу і вербальний вплив на журналістів, а також здійснювали фізичний вплив на оператора, викручуючи йому руки і відбираючи обладнання. Обвинувачені стверджують, що не вчиняли жодних протизаконних дій та виконували свої службові обов'язки. Потерпілі журналісти підтверджують версію, яку виклали суд та прокурор, і вказують на те, що були жертвами фізичного та вербального насильства під час спроби обвинувачених вилучити обладнання і видалити запис інтерв'ю. Суд у даному випадку фактично визнав, що обвинувачені перешкоджали журналістам у виконанні їхніх професійних обов'язків, а саме, спробували стерти відеозапис і вилучити журналістське обладнання та матеріали із записом інтерв'ю. Проте, суд не оцінив ці дії як «незаконне позбавлення волі або викрадення людини» (ст. 146 КК України). Це може бути пов'язано з тим, що сторона обвинувачення не інкримінувала обвинуваченим конкретне злочинне позбавлення волі або викрадення особи. В такому разі суд обмежився розглядом обвинувачення в межах обвинувального акта, який включав в себе обвинувачення за статтею 171 КК України. Щодо того, що деякі обвинувачені були визнані винними одразу за двома частинами ст. 171 КК України, це може бути результатом того, що суд вважав їхні дії відповідними обом цим частинам статті на підставі представленого доказового матеріалу. Однак, як ви зауважили, обґрунтування цього аспекту може бути недостатнім або недеталізованим, що може бути предметом апеляційного або касаційного оскарження з боку захисту або осіб, які були засуджені. Загалом, суди приймають рішення на основі конкретного фактичного і юридичного матеріалу, і у разі будь-яких сумнівів чи недоречностей в рішенні завжди може бути здійснений апеляційний або касаційний контроль для перегляду рішення чи його частини.

Обвинувачені вчинили дії, спрямовані на перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, зокрема, вплинули на журналіста з метою завадити виконанню ним своїх професійних обов'язків у зв'язку з його законною професійною діяльністю. Ці дії були здійснені за попередньою змовою групою осіб. Обвинувачений, який був обурений публікаціями в ЗМІ, вирішив перешкодити подальшому поширенню статей журналіста в одному з видань. Після зустрічі з іншим обвинуваченим обоє вирушили до редакції видання, де вони вилили відро з фекаліями на журналіста і волали образливі сло-

ва з приводу його журналістської діяльності. Суд прийняв рішення, що дії обвинувачених підпадають під статтю 171 Кримінального кодексу України, а саме пункт 3 цієї статті, який передбачає кримінальну відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналіста. Суд визнав обвинувачених винними та наклав на них штраф у розмірі 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 3400 гривень, як покарання. Обвинувачені не оскаржували рішення суду, тому судовий розгляд відбувся без їхньої участі.

Висновки. Отже, згідно зі статтею 171 Кримінального Кодексу України, дії, спрямовані на перешкодження законній професійній діяльності журналіста, можуть призвести до кримінальної відповідальності. Стаття ця регулює порушення прав журналістів та захищає їх від незаконних втручань в їхню професійну діяльність. Проведений аналіз статті 171 Кримінального Кодексу України та судових рішень, пов'язаних з цією статтею, показує, що вона використовується для притягнення до відповідальності тих, хто перешкоджає журналістам у виконанні їхніх обов'язків та порушує їхні права. Оцінка тексту статті 171 Кримінального Кодексу України та її застосування в судовій практиці підкреслює важливість свободи преси та недопустимість будь-яких спроб обмеження журналістської діяльності [6, с. 79]. Суди повинні враховувати інтереси журналістів, забезпечуючи їм можливість виконувати свої обов'язки без перешкод і забезпечуючи їхню безпеку в умовах, коли вони виконують свою професійну роботу. Дослідження статті 171 Кримінального Кодексу

України та судових рішень щодо її застосування вказує на необхідність посилення захисту прав та інтересів журналістів в Україні і підтримки свободи преси як важливого елемента демократичного суспільства. У подальших дослідженнях можна розглядати можливість вдосконалення законодавства щодо захисту прав і свобод журналістів та посилення відповідальності за порушення цих прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вереша Р.В. Перешкодження законній професійній діяльності журналістів (Коментар до статті 171 КК України). *Часопис Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 1(1). С. 29–32
2. Засць І.С., Марко С.І. Особливості кримінальної відповідальності за перешкодження професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2020. № 1 (114). С. 19–30.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
4. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні : монографія / В. І. Павликівський. Х. : Панов, 2016. 488 с.
5. Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів: поняття та класифікація. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи проти дії злочинності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 13 лист. 2015 року. Одеса : ОДУВС, 2015. С. 142–143.
6. Шаблистий В.В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». *Вісник Кримінологічної асоціації України: збірник наукових праць*. 2016. № 2 (13). С. 78–84.

Алексєнко І.Г. ПРОТИДІЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ: АНАЛІЗ ЗГІДНО СТАТТІ 171 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Стаття розглядає питання перешкодження законній професійній діяльності журналістів в Україні на основі статті 171 Кримінального Кодексу. Дослідження базується на аналізі праць вітчизняних та закордонних вчених, які вивчають проблеми свободи слова та прав журналістів. В статті розглядаються теоретичні аспекти питання, а також аналіз практичних аспектів застосування статті 171 Кримінального Кодексу в контексті порушень, спрямованих проти представників журналістської гільки. Результати цього дослідження мають важливе значення для практичних рекомендацій щодо зміцнення захисту прав журналістів та підтримки свободи преси в Україні. Проведено аналіз норм кримінального законодавства, які регулюють відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів, включаючи окремі закони та теоретичні аспекти кримінальної відповідальності за цей вид злочину. Досліджено основні структурні елементи кримінологічної характеристики кримінального перешкодження законній професійній діяльності журналістів. Також проведено аналіз віктимологічної профілактики в рамках кримінального проступку, передбаченого статтею 171 Кримінального кодексу України. Аналізуються заходи та рекомендації для запобігання подібним кримінальним правопорушенням. Розглянуті судові справи з реєстрів щодо практики застосування статті 171 ККУ. Аналізуються економічні, політичні та психологічні мотиви, які стоять за вчиненням перешкодження професійній діяльності журналістів. На основі аналізу судової практики висловлено необхідність удосконалення статті 171 Кримінального кодексу України з метою більш чіткого

визначення категорій осіб, які можуть вважатися потерпілими від цього злочину. Також запропоновані заходи для запобігання перешкоджанню професійній діяльності журналістів.

Ключові слова: права людини, свобода преси, журналіст, свобода слова, перешкоджання ЗМІ, професійна журналістська діяльність, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність.

Aliksieienko I.H. COUNTERACTING THE LEGITIMATE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS: ANALYSIS UNDER ARTICLE 171 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article examines the issue of obstruction of the legitimate professional activities of journalists in Ukraine on the basis of Article 171 of the Criminal Code. The research is based on the analysis of works by domestic and foreign scholars who study the issues of freedom of speech and journalists' rights. The article examines the theoretical aspects of the issue, as well as the analysis of the practical aspects of applying Article 171 of the Criminal Code in the context of violations against representatives of the journalistic branch. The results of this study are important for practical recommendations for strengthening the protection of journalists' rights and supporting press freedom in Ukraine. The author analyzes the criminal law provisions regulating liability for obstructing the legitimate professional activities of journalists, including certain laws and theoretical aspects of criminal liability for this type of crime. The main structural elements of the criminological characterization of obstruction of the legitimate professional activity of journalists are investigated. The author also analyzes victimization prevention within the framework of a criminal offense under Article 171 of the Criminal Code of Ukraine. The author analyzes measures and recommendations for preventing similar criminal offenses. Court cases from the registers on the practice of applying Article 171 of the CCU are considered. The author analyzes the economic, political and psychological motives behind the commission of obstruction of the professional activities of journalists. Based on the analysis of judicial practice, the author expresses the need to improve Article 171 of the Criminal Code of Ukraine in order to more clearly define the categories of persons who may be considered victims of this crime. The author also suggests measures to prevent obstruction of the professional activities of journalists.

Key words: human rights, freedom of the press, journalist, freedom of speech, obstruction of the media, professional journalism, criminal offenses, criminal liability.

УДК 343.985
DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.6

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ТА АКсіОЛОГіЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ

Вступ. Методологія є фундаментальним інструментарієм забезпечення результативності та об'єктивності в межах будь-якої площини. На сьогоднішній день вже сформовано універсальне уявлення про сукупність методів та фундаментальних підходів, які мають застосовуватись вченими під час здійснення наукових розвідок. Водночас, не дивлячись на фактично єдину сукупність таких методів, вони можуть та повинні відрізнятись як в межах різних галузей знань, так і в контексті дослідження окремих проблем. Необхідно зауважити і на тому, що для науки кримінального процесу методологія тлумачиться більш широко, диференціюючись на науковий та практичний напрям. Науковий напрям передбачає створення алгоритму дослідження проблем кримінального процесу та створення нових чи удосконалення вже існуючих способів їх вирішення. Практичний напрям є більш вузьким та спрямований на вирішення методологічних проблем здійснення кримінального провадження на всіх його стадіях.

Ураховуючи сучасний стан функціонування держави, загострений військовими діями та економічним дисбалансом, перед кримінальним процесом постає низка нових, інколи – нетипових завдань, спрямованих на вирішення проблеми здійснення кримінального провадження в умовах, обмежених дією особливого правового режиму воєнного стану. Однією із таких проблем (яка існує вже протягом тривалого часу та була лише інтенсифікована військовою агресією російської федерації) є удосконалення порядку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами. В контексті наведеного очевидно є потреба у методологічному забезпеченні наукових розвідок в цій царині, що надасть можливість отримати об'єктивні результати, які можуть бути впроваджені у правоохоронну площину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх років проблема зло-

чинності дітей залишається актуальною в межах наукових праць вчених-фахівців із різних наукових спеціальностей. Особливості розслідування таких суспільно небезпечних діянь були предметом дослідження таких науковців як О.М. Бандурка, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, М.І. Панов, М.А. Погорецький, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько тощо. Проте методологія дослідження кримінальних процесуальних особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми залишається не в повній мірі дослідженою, що і зумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є дослідження синергетичного та аксіологічного підходів до визначення особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми

Викладення основного матеріалу. Так, традиційно, методологія будь-якого наукового дослідження передбачає застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів, а також наукових підходів в межах яких ці методи актуалізуються та набувають результативності.

О.П. Корецький звертає увагу на те, що можна зазначити, що введення окремих елементів у методологію не повинно бути здійснено тому, що в такому разі методологія зливається з предметом науки. Перший елемент методології заснований на системному підході, який зумовлюється системою наукового пізнання, що має власні інтегративні закономірності. Ці закономірності зумовлені взаємодією її компонентів, зв'язками і відносинами, в які вони вступають у рамках єдиної системи, мають свої властивості, відмінні від їхнього існування. Теоретичний підхід визначає загальні, спеціальні та приватні методи процесу пізнання. Фундаментальні, загальнотеоретичні концепції визначають методи пізнання, які зберігають власну самостійність і виступають як загальні філософські закони або категорії, висвітлюючи загальні, приватні

методи у конкретних обставинах. Другий елемент методології – стадійність пізнання. Перша стадія пізнання включає в себе отримання повної, об'єктивної, достовірної інформації, друга – включає порівняльний аспект. У цьому разі інформація аналізується з метою виявлення розбіжностей. Наступна стадія побудована на підставі узагальнення стійких ознак, отриманих під час порівняння. Закінчується стадійність визначенням абстрагування та формуванням узагальнених результатів. З основними стадіями пізнання співвідносяться методологічні рівні [1]. Необхідно зауважити, що безпосередньо кримінальний процес в його широкому тлумаченні заснований на синергетичному підході, який забезпечують реалізацію його завдань та функцій незалежно від умов, в яких здійснюється кримінальне провадження та судовий розгляд, а також факторів, таких як вид кримінального правопорушення, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Таким чином, через синергетичний підхід забезпечується невідворотність кримінальної відповідальності та покарання.

Водночас безпосередньо наука кримінального процесу, враховуючи особливості становлення, розвитку та сучасного стану повинна передбачати забезпечення дослідження актуальної проблематики на трьох рівнях: 1) **базовому (понятійно-категоріальному)**, спрямованому на створення та забезпечення науки основними дефініціями, необхідними для пояснення процесів та явищ процесуального права, визначення їх відмінності від матеріального; 2) **системоутворювальному**, спрямованому на забезпечення спільного функціонування різних кримінальних процесуальних інституцій та їх дослідження із застосуванням різних наукових підходів з метою встановлення внутрішньої (кримінальної процесуальної) та зовнішньої (із нормами матеріального (кримінального) права) кореляції; 3) **функціонально-логічному**, необхідному для забезпечення якості реалізації кримінальним процесуальним законодавством своїх безпосередніх завдань.

Проблематика розгляду методології дослідження кримінальних процесуальних особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми зумовлений специфікою кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб, котра в першу чергу повинна розглядатись крізь призму аксіологічного та синергетичного підходів. Аксіологія надає можливість зберігати традиційний для україн-

ської юридичної науки підхід до розуміння дитини як привілейованого суб'єкта кримінальної відповідальності, що передбачає потребу в низці додаткових заходів, спрямованих на забезпечення кримінального провадження (наприклад, проведення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, забезпечення участі законного представника, педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого тощо). Синергетика дозволяє створити кримінальну процесуальну норму, яка б відповідала потребам сучасної держави та суспільства.

В контексті вищенаведеного в останні роки вчені-процесуалісти часто звертаються до поняття «біфуркації» кримінального процесу, під якою у більшості випадків розуміється функціонування останнього в ускладнених умовах. Теоретично, саме біфуркація надає можливість диференціювати кримінальні процесуальні норми в залежності від умов, в яких вони функціонують. Актуальним прикладом останньої тези є передбачення законодавцем спеціальної форми досудового розслідування (*in absentia*). Кримінальний процесуальний кодекс було доповнено відповідним розділом у 2014 році відповідно до Закону України від 07.10.2014 № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини». Такий підхід мав за мету створення умов, для проведення розслідування кримінальних правопорушень за відсутності можливості доступу до окремих територій та осіб, причетних до вчинення суспільно небезпечних діянь, що надало можливість забезпечити реалізацію принципу невідворотності кримінального покарання (що набуло особливої актуальності після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну).

Схожу думку висловлює і Г.К. Тетерятник. Розглядаючи проблеми уніфікації та диференціації процесуальної форми крізь призму синергетичного підходу, вчена вказує на те, що виокремлення специфіки реалізації кримінальним процесуальним законодавством своїх завдань має безпосередній зв'язок із біфуркацією кримінального процесу. Важко не погодитись із думкою про те, що кількість злочинів проти основ національної безпеки України та міжнародного правопорядку, злочини, пов'язані

з терористичною діяльністю, які несуть високу суспільну небезпеку, за останні роки значно зросла, на що вплинули внутрішні та зовнішні соціально-політичні фактори. У той же час існуючі кримінальні процесуальні інститути виявили свою неспроможність ефективно реагувати на ці перетворення. Відтак, відсутність відповідних елементів у самій системі вказали на її неефективність щодо цих факторів. Неможливим стало притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності, забезпечення невідворотності покарання, охорона прав і законних інтересів особи, суспільства та держави від цих видів кримінальних правопорушень. Виникла необхідність управління системою ззовні – внесення відповідних змін до КПК України, визначення механізму, який би сприяв функціонуванню системи щодо вирішення загальносистемних та інституційних завдань [2].

Синергетика в межах методології дослідження проблем досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються дітьми забезпечує можливості виокремлення таких умов функціонування кримінального процесу:

- 1) визначення та вивчення рівнів організації ювенальної кримінальної процесуальної системи та структури суб'єктів реалізації процесуальної політики в частині здійснення кримінальних проваджень відносно дітей; 2) визначення та забезпечення належної кореляції між положеннями матеріального кримінального права, присвяченими особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб та нормами кримінального процесуального права; 3) забезпечення функціонування ювенальної кримінальної процесуальної системи в умовах біфуркації кримінального процесу; 4) забезпечення кореляції між стадіями кримінального провадження щодо дітей.

Що стосується четвертого пункту, необхідно звернути увагу на думку Ю.В. Циганюк, яка вказує, що дослідження системи кримінального процесу через використання синергетичного підходу важливе з точки зору визначення внутрішньої побудови цієї системи та взаємозв'язків між її компонентами й елементами з метою використання такого підходу як для теоретичного, так і практичного способів вирішення проблем, що виникають у науці кримінального процесу та у правозастосовній практиці. У процесі функціонування кримінальна процесуальна система набуває певних властивостей, що притаманні лише їй, а не окремим її компонентам. Прояв такої синергетики відбувається в по-

рушення математичних законів, відповідно яких сума складових компонентів дорівнює цілому. У цьому випадку сума складових компонентів не дорівнює кримінальній процесуальній системі. Кримінальна процесуальна система за рахунок власних функцій і власної соціальної значущості змістовніша, ніж сукупність її складових (її внутрішніх підсистем, компонентів і елементів), в цьому проявляється її емерджентність. Полікомпонентність кримінальної процесуальної системи проявляється через внутрішні взаємозв'язки складових компонентів та елементів, які насамперед наділені багатьма властивостями, а також їм притаманна низка ознак, між ними та у середині них існує чимало взаємозв'язків. Наприклад, система стадій кримінального процесу взаємодіє з системою учасників кримінального провадження, системою гарантій прав людини, засад кримінального провадження і тому подібне. Отже, вищезазначене дозволяє визначити кримінальну процесуальну систему як динамічну, з динамікою всередині і ззовні. Динаміка всередині кримінальної процесуальної системи – це взаємодія її складових як всередині себе, так і між собою. А варіанти вибору власної поведінки учасниками кримінального провадження, диспозитивність – це прояв можливої динаміки розвитку і використання систем, що є складовими кримінальної процесуальної системи. Стадії кримінального провадження є класичним прикладом динаміки кримінального процесу зсередини [3]. Сучасне уявлення про синергетику у її класичному розумінні надає можливість як комплексно оцінити ступінь розвитку кримінального процесуального законодавства, так і кожен процесуальний інститут окремо, із урахуванням політичних та економічних тенденцій. Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України було майже повністю змінено підхід до змісту стадій кримінального провадження, які були розділені між собою закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження. Наявність цього диференціюючого компоненту утворює системність кримінального процесу його єдність та одночасно багатоаспектність.

О.Ю. Хабло, О.В. Максименко О.В. та О.В. Кубарева вказують, що не дивлячись на

формалізм кримінального процесу, кожна його стадія має людиноцентричний характер. Зокрема, уповноважена особа, яка керує процесом під час кримінального провадження, приймає рішення щодо обмеження права на свободу та особисту недоторканість фігуранта кримінального правопорушення. Кожна правова система має свої особливості визначення критеріїв балансу приватних та державних інтересів у кримінальних провадженнях. Вчені також звертаються до зарубіжного досвіду. Так, англо-американському процесуальному праву відомий інститут Habeas Corpus, який полягає в тому, щоб затримана особа у найкоротший строк була доставлена до суду, який має перевірити законність підстав утримання її під вартою. Визнаючи цей припис обов'язковим, Конституція США закріпила і виняток з нього, визначивши, що Habeas Corpus не може припинитися, за винятком випадків заклоту або вторгнення, коли цього вимагає громадська безпека (ст. 1 розділ 9). Це було обумовлено тим, що під час Громадянської війни в США питання про призупинення Habeas Corpus виникло як невідкладна державна проблема, яка викликала серйозні дебати. Зокрема, Авраам Лінкольн 1862 року проголосив призупинення Habeas Corpus по відношенню до всіх заарештованих або тих, хто під час заклоту буде поміщений в будь-який форт, табір, арсенал, військову в'язницю або інше місце ув'язнення військовими властями чи за вироком військового суду чи військового комісара. Щоб послабити напруження дебатів і розвіяти сумніви в законності актів глави держави Конгрес у 1863 році прийняв закон, який на час заклоту уповноважував президента призупиняти Habeas Corpus на всій території США. Застосовуючи ці повноваження, президент Лінкольн 15 вересня 1863 оголосив про призупинення Habeas Corpus у справах осіб, звинувачених у злочинах, пов'язаних з веденням війни. Вищенаведений приклад свідчить, що у випадках загрози державній безпеці державні інтереси постають вище за приватні [4]. Аксіологічний підхід в юридичній науці, особливо, якщо мова йде про норми процесуального права забезпечує диференціацію способів забезпечення порядку реалізації законодавством своїх завдань відповідно до об'єктивних та суб'єктивних факторів, які мають безпосереднє відношення до кримінального правопорушення. Відповідно до міжнародних стандартів та рекомендацій, провідним принципом відправлення правосуддя відносно дітей є забезпечення їх благополуччя шляхом засто-

сування мінімально репресивних заходів та обрання альтернативних покаранню заходів. Крізь призму цих стандартів відтворюється аксіологічний підхід, який пом'якшує імперативність норм кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Аргументом на користь наведеної вище тези є приклад із практики ЄСПЛ. Так, у рішенні ЄСПЛ по справі «Д.Л. проти Болгарії» (D.L. v. Bulgaria), № 7472/14 від 19 травня 2016 р. підтверджується намір Суду дбати про те, щоб поміщення неповнолітнього до виховної установи закритого типу було пропорційним крайнім засобом, що вживається в кращих інтересах неповнолітнього, а також про те, щоб характер режиму тримання відповідав його меті, а саме – забезпеченню виховання особи. Дослідження Судом цих питань було зосереджене на конкретних фактах справи з врахуванням також і певної дискусії, що відбулася стосовно характеру дотичного законодавства, чинного на час подій, та характеру виховання, яке пропонувалося в цій установі. Суд наголосив на наступних чинниках: заявниця була здатна навчатися за шкільною програмою, отримувала допомогу в подоланні труднощів навчання та отримала професійний фах. Суд дійшов висновку, що поміщення заявниці до даного закладу мало на меті забезпечити її освіту та захист, а не покарати її, як це стверджувала вона. Суд також зазначив, що рішення про її поміщення до установи було прийняте за результатами судового слухання змагального характеру, в ході якого були розглянуті всі варіанти роботи над поведінкою заявниці, а також зважені ризики, до яких вона була уразлива з огляду на те, що саме відповідає її найкращим інтересам [5]. Отже, наведений приклад міжнародної практики дозволяє констатувати, що під час відправлення правосуддя суд намагається уникати необґрунтованої ізоляції неповнолітнього кримінального правопорушника від суспільства, навіть у випадках, коли мова йде про виховні установи закритого типу. Із урахуванням такої позиції можна говорити про наявність кореляції між аксіологією та принципом пропорційності та співрозмірності тяжкості кримінального правопорушення та заходом, який обирається для покарання особи, яка його вчинила.

Н.Р. Бобечко розглядає аксіологію кримінального процесу крізь призму принципу справедливості, вказуючи, що справедливість, як цінність кримінального провадження, впливає як на правову реальність (кримінальне процесу-

альне право, його правотворчість та правореалізацію), так і на її ідеальне відображення (правосвідомість). Тому її функція у кримінальному провадженні не обмежується лише наявністю справедливого кримінального процесуального закону та справедливого його застосування. Справедливість у кримінальному провадженні також виконує: а) системоутворюючу функцію; б) правогарантуючу функцію; в) функцію визначення меж свободи угляду та легітимації правозастосування і його результатів; г) оцінну функцію. Справедливість визначає модель кримінального провадження, його побудову і структуру, зміст норм кримінального процесуального права. Кожен елемент системи кримінального процесу (стадія, кримінальне процесуальне провадження), порядок регламентації кримінальної процесуальної діяльності, зміст норм та інститутів кримінального процесуального права мають бути сформульовані у такий спосіб, щоб судовий розгляд та вирішення кримінального провадження були справедливими. Відтак й аналіз змісту кримінального процесуального закону повинен вестися з позиції справедливості, гуманності. Зв'язок кримінальної процесуальної норми та справедливості має двосторонній характер. Норма права є одним із засобів досягнення ідеалу соціальної справедливості в суспільстві, натомість справедливість є засобом забезпечення соціальної цінності кримінальних процесуальних норм та кримінального провадження загалом [6]. Отже, аксіологія в методології дослідження кримінальних процесуальних особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми спрямована на забезпечення досягнення таких завдань: 1) отримання знання щодо реалізації фундаментальних принципів кримінального процесу, зокрема – принципу гуманізму, економії кримінальної репресії та принципу справедливості в інтересах дітей; 2) отримання знання щодо пріоритезації приватних інтересів дитини над інтересами держави під час різних

стадії кримінального провадження; 3) отримання знання щодо можливостей удосконалення сутності та змісту кримінального провадження щодо дітей в умовах дії особливих правових режимів для забезпечення захисту їх найважливіших інтересів. Аксіологія кримінального процесу надає можливість виокремити дітей серед інших суб'єктів кримінальної відповідальності.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що синергетичний та аксіологічний підходи до визначення особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми надають можливість визначити особливості побудови кримінального процесуального законодавства України, його структури та змісту; унормувати підходи до специфіки відправлення правосуддя щодо дітей та визначення відповідності національної процесуальної практики міжнародним стандартам та рекомендаціям; спрогнозувати тенденції розвитку кримінального процесу із урахуванням загостреної політичної та економічної ситуації, а також сприяти подальшому розвитку ювенальної юстиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Корецький О.П. Методологічний підхід до теорії пізнання у кримінальному процесі. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v3_2020/20.pdf
2. Тетерятник Г.К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. URL: <https://sd-vp.info/2016/unifikatsiya-ta-diferentsiatsiya-protseualnoyi-formi-sinergetichnij-pidhid/>
3. Циганюк Ю.В. Синергетика системи кримінального процесу. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252768/250087>
4. Хабло О.Ю., Максименко О.В., Кубарева О.В. Аксіологічні засади кримінального провадження при дотриманні балансу державних та приватних інтересів. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/93.pdf
5. Рішення ЄСПЛ по справі «Д.Л. проти Болгарії» (D.L. v. Bulgaria), № 7472/14 від 19 травня 2016 р. URL: <https://rm.coe.int/short-survey-2016-ukr/1680a1b4c1>
6. Бобечко Н.Р. Справедливість як цінність кримінального провадження. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17bnrtkp.pdf>

Волошанівська Т.В. СИНЕРГЕТИЧНИЙ ТА АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ

У статті розглядаються синергетичний та аксіологічний підходи до визначення особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми. Вказується, що безпосередньо кримінальний процес в його широкому тлумаченні заснований на синергетичному підході, який забезпечує реалізацію його завдань та функцій незалежно від умов, в яких здійснюється кримінальне провадження та судовий розгляд, а також факторів, таких як вид кримінального правопорушення, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Таким чином, через синергетичний підхід забезпечується невідворотність кримінальної відповідальності та покарання. Зазначається, що аксіологічний підхід в юридичній науці, особливо, якщо мова йде про норми процесуального права забезпечує диференціацію способів забезпечення порядку реалізації законодавством своїх завдань відповідно до об'єктивних та суб'єктивних факторів, які мають безпосереднє відношення

до кримінального правопорушення. Відповідно до міжнародних стандартів та рекомендацій, провідним принципом відправлення правосуддя відносно дітей є забезпечення їх благополуччя шляхом застосування мінімально репресивних або обрання альтернативних покаранню заходів. Крізь призму цих стандартів відтворюється аксіологічний підхід, який пом'якшує імперативність норм кримінального та кримінального процесуального законодавства. Підсумовується, що синергетичний та аксіологічний підходи в методології дослідження кримінальних процесуальних особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми надають можливість визначити особливості побудови кримінального процесуального законодавства України, його структури та змісту; унормувати підходи до специфіки відправлення правосуддя щодо дітей та відповідності національної процесуальної практики міжнародним стандартам та рекомендаціям; спрогнозувати тенденції розвитку кримінального процесу із урахуванням загостреної політичної та економічної ситуації, а також сприяти подальшому розвитку ювенальної юстиції.

Ключові слова: діти, синергетичний підхід, аксіологічний підхід, досудове розслідування, кримінальне правопорушення, кримінальний процес, міжнародні стандарти, кримінальне провадження, методологія.

Voloshanivska T.V. SYNERGISTIC AND AXIOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINING THE PECULIARITIES OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY CHILDREN

The article examines the peculiarities of synergistic and axiological approaches to determining the peculiarities of pre-trial investigation of criminal offenses committed by children. It is indicated that the criminal process itself in its broad interpretation is based on a synergistic approach, which ensures the implementation of its tasks and functions regardless of the conditions in which criminal proceedings and judicial proceedings are carried out, as well as factors such as the type of criminal offense, its objective and subjective signs. Thus, through a synergistic approach, the inevitability of criminal responsibility and punishment is ensured. It is noted that the axiological approach in jurisprudence, especially when it comes to the norms of procedural law, ensures the differentiation of ways of ensuring the order of implementation of its tasks by legislation in accordance with objective and subjective factors that are directly related to the criminal offense. According to international standards and recommendations, the guiding principle of justice for children is to ensure their well-being by applying minimally repressive measures and choosing alternative measures to punishment. Through the prism of these standards, an axiological approach is reproduced, which softens the imperativeness of the norms of criminal and criminal procedural legislation. It is concluded that synergistic and axiological approaches in the methodology of research of criminal procedural features of pre-trial investigation of criminal offenses committed by children provide an opportunity to determine the features of the construction of the criminal procedural legislation of Ukraine, its structure and content; to standardize approaches to the specifics of administering justice to children and compliance of national procedural practice with international standards and recommendations; to predict trends in the development of the criminal process, taking into account the exacerbated political and economic situation, as well as to promote the further development of juvenile justice.

Key words: children, synergistic approach, axiological approach, pretrial investigation, criminal offense, criminal process, international standards, criminal proceedings, methodology.

Сачко О.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 343.326
DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.7

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЖУРНАЛІСТАМИ, ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ ПРО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вступ. Сучасний медіа-ландшафт вимагає аналізу цієї важливої проблеми, оскільки журналісти часто стикаються з різними формами тиску, насильства та переслідування, що обмежують їхню можливість вільно та об'єктивно висвітлювати події. Аналіз сучасних тенденцій у відносинах між журналістами та правоохоронними органами, включаючи випадки нападів на журналістів, конфлікти під час виконання професійних обов'язків та обмеження доступу до інформації, потребують окремої уваги. Слід розглянути законодавче регулювання, права та обов'язки сторін у цих відносинах, включаючи міжнародні стандарти та національні закони, що регулюють журналістську діяльність та права журналістів на безпеку. Вивчення прикладів кращої практики взаємодії між журналістами, правоохоронними органами та громадськістю в різних країнах та обговорення їхнього потенціалу для запобігання та розслідування справ про перешкоджання журналістської діяльності допоможуть виявити прогалини та проблеми у взаємодії між цими сторонами та розробити рекомендації для підвищення ефективності та безпеки журналістської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань, пов'язаних з взаємодією між журналістами, законодавчими органами, громадськістю щодо запобігання та розслідування справ про перешкоджання журналістської діяльності, представляють собою активну галузь наукових досліджень в Україні. Ці дослідження виконуються численними вченими, що спеціалізуються у галузі права, зокрема кримінального права та медіа права. Вони допомагають розкрити ключові аспекти цієї теми, а саме конфлікти між журналістами та правоохоронними органами, порушення прав журналістів та підходи до їх вирішення. Серед визначних науковців, які присвятили свою роботу цьому питанню, можна виокремити імена таких осіб, як Р. Стадник, М. Павліченко, М. Строкань, В. Іва-

нов, М. Мельник, Р. Веприцький, Є. Гладкова, Т. Котюжинська, Л. Опришко, М. Недопитанський, О. Марінічев та інші. Вони здійснюють важливий внесок у розвиток правового поля України у сфері медіа та журналістики, проводять аналіз існуючих викликів та пропонують конкретні шляхи їх вирішення. Слід зазначити, що українське законодавство потребує подальше сприяння та фінансування наукових досліджень в галузі медіа та права для поглиблення розуміння питань взаємодії між журналістами, правоохоронними органами та громадськістю, залучення до співпраці правоохоронних органів, журналістських організацій і науковців для спільного обговорення та розробки стратегій вирішення конфліктних ситуацій, впровадження рекомендацій та наукових висновків у правові норми і практику для підвищення захисту прав журналістів та забезпечення свободи слова в Україні.

Основною **метою** є дослідження та аналіз процесів взаємодії між журналістами, правоохоронними органами та громадськістю з метою визначення ефективних методів та стратегій спільної дії у сфері запобігання та розслідування справ, пов'язаних із перешкоджанням журналістської діяльності. Стаття спрямована на встановлення ролі кожного з цих суб'єктів у забезпеченні свободи слова та безпеки журналістів, а також на розгляд законодавчих та правових аспектів цієї взаємодії. Результатом дослідження буде визначення оптимальних практик співпраці, які сприяють забезпеченню прав журналістів та зміцненню демократичних цінностей у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. До правоохоронних державних органів входять державні установи, які забезпечують захист і оборону законних прав і інтересів громадян, юридичних осіб і самої держави, за допомогою використання силових методів впливу. Це включає в себе організації, такі як Національна поліція Украї-

ни, Генеральна прокуратура України, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону і інші.

Національна поліція України є одним із таких правоохоронних органів, з якими журналісти найчастіше мають справу у своїй професійній діяльності. Це відбувається, наприклад, при висвітленні масових громадських подій, надзвичайних ситуацій, затримання підозрюваних у скоєнні злочинів і інших обставинах.

Національна поліція України, згідно із законодавством, є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству, забезпечуючи захист прав і свобод людини, борючись зі злочинністю і забезпечуючи громадську безпеку та порядок.

До загальної системи поліції входять: 1. Центральний орган управління поліцією, яким є Національна поліція України. 2. Територіальні підрозділи поліції, які функціонують у різних регіонах і підпорядковані управлінням Національної поліції України в цих регіонах.

Основні завдання поліції включають: 1. Проведення заходів для виявлення і припинення кримінальних і адміністративних правопорушень. 2. Забезпечення безпеки життя та здоров'я громадян, а також загальної громадської безпеки, що може бути порушена через вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень. 3. Ведення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах їхньої компетенції. 4. Розшук осіб, які переховуються від правоохоронних органів, ухиляються від виконання покарань або пропали безвісти, у випадках, визначених законом. 5. Здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішень про накладання адміністративних стягнень та контроль за їхнім виконанням. 6. Забезпечення громадської безпеки та порядку на вулицях, місцях громадського відпочинку, транспортних вузлах та інших місцях загального користування. 7. Регулювання дорожнього руху та контроль за дотриманням Правил дорожнього руху. 8. Здійснення контролю за виконанням законодавчих та нормативних актів у сфері опіки над дітьми, запобігання дитячій безпритульності, боротьба з правопорушеннями серед дітей та соціальний патронаж дітей, які перебували у в'язницях. 9. Проведення заходів для запобігання та протидії домашньому насильству та насильству з ознаками гендерної дискримінації. 10. Здійснення охорони об'єктів державної власності та інших завдань.

У відповідності до статті 9 Закону України «Про Національну поліцію», поліція зобов'язана постійно інформувати органи державної влади, місцевого самоврядування та громадськість про свою діяльність у галузі захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинністю, забезпечення громадської безпеки та порядку. Крім того, згідно зі статтею 89 цього Закону, поліція повинна підтримувати програми правового виховання, поширювати правові знання в освітніх установах, засобах масової інформації та видавничій справі. У практичній діяльності засоби масової інформації найчастіше мають потребу взаємодії з поліцією під час висвітлення масових громадських подій, таких як протести (наприклад, зібрання, мітинги, демонстрації, пікетування) та святкові заходи (наприклад, святкування державних свят), а також під час надзвичайних ситуацій (аварій, катастроф, природних лих тощо) [4, с. 100]. Важливо зрозуміти, що під час масових заходів поліція та представники засобів масової інформації мають різні завдання та цілі: поліція спрямовує свої зусилля на забезпечення безпеки учасників події, запобігання конфліктам та розгону заворушень, тоді як журналісти стараються зібрати інформацію про подію та передати її громадськості. У той же час на практиці важливо досягти розумного врегулювання відповідних інтересів, що дозволить уникнути перешкод у виконанні професійних обов'язків обох сторін. Крім того, співпраця між поліцією та мас-медіа є важливою для отримання та поширення достовірної інформації з офіційних, а не альтернативних джерел (включаючи чутки, коментарі сторонніх осіб тощо).

Право поліцейського, який відповідає за збереження громадського порядку під час масового заходу або надзвичайної події, включає наступні повноваження:

1. Вимагати від представника засобів масової інформації пред'явлення документа, що підтверджує його професійний статус.

2. Здійснювати аудіо-, відео- та фотофіксацію подій як додатковий інструмент для запобігання незаконних дій та розкриття правопорушень.

3. Тимчасово обмежувати або забороняти доступ громадян до певних територій або об'єктів з метою збереження громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, охорони життя та здоров'я осіб.

4. Здійснювати обмеження або заборону руху транспорту та пішоходів на окремих ділянках вулиць та автомобільних доріг у випадках затримання злочинців, аварій, надзви-

чайних ситуацій, які загрожують життю і здоров'ю людей.

Згідно зі статтею 18 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський, який взаємодіє з особою або отримує звернення від особи, має наступні обов'язки:

1. Назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити службове посвідчення, яке дозволить особі перевірити інформацію про нього, не віддаючи посвідчення з рук.

2. Поліцейському заборонено знімати або ховати нагрудний знак на однострої або будь-яким іншим чином перешкоджати читанню інформації на ньому або її фіксації за допомогою технічних засобів. Якщо поліцейський виконує свої обов'язки в цивільному одязі, він все одно має мати при собі нагрудний знак, за винятком випадків, коли наявність такого знака перешкоджає негласним слідчим або розшуковим діям.

3. Поліцейський може вимагати від особи пред'явлення документів, що підтверджують її особу та відповідне право на перебування на певній території чи об'єкті, особливо якщо особа перебуває на території зі спеціальним режимом або в місці, де здійснюється спеціальний поліцейський контроль.

4. Поліцейський має право вжити необхідних заходів для рятування людей, надання допомоги тим, хто її потребує, і повідомити про це найближчий орган поліції, якщо особа звернулася з заявою або повідомленням щодо подій, що загрожують особистій чи публічній безпеці.

5. Поліцейський повинен мати інформацію про те, який представник поліції уповноважений спілкуватися з журналістами і коментувати ситуацію. У випадках, коли потрібно негайно пояснити дії поліції (наприклад, при загрозі вибуху, великій ДТП тощо), поліцейський повинен інформувати журналістів про подію.

6. Будь-яке перешкоджання законній професійній діяльності журналістів може бути покарано згідно зі статтею 171 Кримінального кодексу України.

Права представника мас-медіа, який здійснює висвітлення масового заходу чи надзвичайної події, включають в себе наступні аспекти [2, с. 227]: 1. Представник мас-медіа має законне право виконувати письмові, аудіо- та відеозаписи, користуючись необхідними технічними засобами для цього, за винятком обмежень, визначених законом. 2. Після пред'явлення документа, що підтверджує його професійний статус у сфері мас-медіа, представник має право збирати інформацію в областях, де виникають

стихійні лиха, катастрофи, місця аварій, масові безпорядки або діють воєнні конфлікти, за винятком випадків, коли закон встановлює обмеження. 3. Він може звертатися до будь-якого працівника поліції для отримання пояснень або допомоги в здійсненні своєї професійної діяльності. 4. У разі відвідування місць масових безпорядків та воєнних конфліктів представник мас-медіа повинен дотримуватися певних умов, включаючи пред'явлення посвідчення, що підтверджує його професійний статус, проходження інструктажу від поліції та відсутність матеріалів, які можуть бути небезпечними або перешкоджати доступу до зони події.

У разі спілкування з поліцейськими службовими особами, журналістам рекомендується адекватно представлятися та продемонструвати свою професійну належність до мас-медіа шляхом пред'явлення службового посвідчення або іншого відповідного документа. Представники мас-медіа, які перебувають серед учасників масових заходів, повинні утримуватися від провокаційних дій, а також від закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу чи територіальної цілісності України. Також необхідно уникати поширення пропаганди війни, насильства, жорстокості та розпалювання конфліктів на расовій, національній та релігійній основі. Важливо пам'ятати, що за свідому непокору законним розпорядженням або вимогам поліцейських можуть бути застосовані адміністративні санкції відповідно до статті 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення [3, с. 150]. Це може включати в себе накладання штрафів, громадські роботи або адміністративний арешт на певний строк. Загрози вбивством або насильством спрямовані на працівників правоохоронних органів і підпадають під статтю 345 Кримінального Кодексу України. За такі дії передбачена відповідальність у вигляді виправних робіт, арешту або обмеження волі. У випадку виникнення небезпечних ситуацій або перешкоджання законній журналістській діяльності журналістам рекомендується не порушувати загальних правил присутності в місцях масових безпорядків. Вони повинні мати ідентифікаційні засоби, такі як позначка «ПРЕСА» на одязі, пред'являти посвідчення журналіста за вимогою правоохоронних органів, звертатися за допомогою до служби 102 у разі порушення своїх прав та співпрацювати з поліцейськими для вирішення конфліктних ситуацій [6, с. 72]. Також можна подавати заяви щодо перешкоджання законній журналістській

діяльності та користуватися допомогою адвокатів для захисту своїх прав.

Необхідно підкреслити, що під час взаємодії між представниками мас-медіа та поліцейськими під час масових заходів та надзвичайних подій особливої важливості відіграє роль прес-служб (прес-секретарів, речників) органів поліції [5, с. 32]. У таких випадках їх головною функцією є координація дій правоохоронців і журналістів з метою забезпечення безпеки громадян та представників мас-медіа та забезпечення якісного виконання журналістами своїх редакційних завдань. Тому, під час виконання редакційних завдань на місці проведення масових заходів або надзвичайних подій, корисно мати контактну інформацію до прес-служби (прес-центру, прес-секретаря, речника) відповідного органу поліції. Визначення особи, яка відповідає за спілкування з мас-медіа зі сторони поліції, допоможе зекономити час журналістів і отримувати достовірну інформацію безпосередньо від них. Крім того, це дозволить визначити оптимальне місце для розташування журналістів та відеокамер, обговорити можливість роботи мас-медіа в співробітництві з правоохоронцями.

Важливим аспектом взаємодії мас-медіа та правоохоронних органів є висвітлення процесу розслідування кримінальних справ. Правоохоронні органи повинні надавати мас-медіа інформацію про свою роботу щодо розкриття злочинів, і суспільство має право на цю інформацію, щоб забезпечити свою безпеку, запобігти злочинам та допомогти у розкритті протиправних діянь.

Під час спілкування з уповноваженим представником поліції або направлення запиту на доступ до публічної інформації важливо бути усвідомленим, що отримана інформація може бути неповною, оскільки необхідно дотримуватись Кримінального процесуального кодексу України, зокрема: · Забезпечення збереження презумпції невинуватості особи (відповідно до статті 17); Уникнення втручання у приватне (особисте) життя особи, включаючи порушення конфіденційності стану здоров'я, право на поширення фотографій, відео тощо (відповідно до статті 15); Утримання від розголошення конфіденційної інформації щодо попереднього розслідування (відповідно до статті 222) [1, с. 26].

Також обсяг інформації, яку представники правоохоронних органів можуть надати мас-медіа, підпадає під вплив положень статті 296 Цивільного кодексу України, яка регулює пра-

вила використання імені фізичної особи. Згідно з цією правовою нормою, ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути розкрито лише після набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом [7, с. 54]. Ім'я потерпілого від правопорушення може бути розкрито лише за його згодою. Ім'я учасника цивільного спору, який стосується особистого життя сторін, може бути розкрито іншими особами лише за його згодою. Проте використання початкової літери прізвища фізичної особи у мас-медіа не порушує її права.

Висновки. Отже, нами була розглянута проблематика взаємодії між журналістами, правоохоронними органами та громадськістю у контексті запобігання та розслідування справ про перешкоджання журналістської діяльності. Аналізуючи ряд питань, пов'язаних з правами та обов'язками представників мас-медіа, було зроблено кілька важливих висновків. По-перше, наголошено на важливості ролі прес-служб (прес-секретарів, речників) органів поліції у координації дій між правоохоронцями та журналістами під час масових заходів та надзвичайних подій. Їх завданням є забезпечення безпеки громадян та журналістів, а також надання можливості журналістам виконувати свої професійні обов'язки. Тому наявність контактної інформації прес-служби відповідного органу поліції є критичною для ефективної співпраці та обміну інформацією. По-друге, було підкреслено, що правоохоронні органи повинні надавати мас-медіа інформацію про хід розслідування кримінальних справ. Це є важливим для забезпечення суспільного контролю, безпеки громадян та розкриття протиправних діянь. Однак і журналісти, і поліцейські повинні бути обережні у виборі обсягу та характеру інформації, що розголошується, з урахуванням правових обмежень і прав осіб, залучених до справи. По-третє, наголошено на важливості дотримання прав осіб, які становлять об'єкт інтересу мас-медіа. Згідно із законом, розкриття інформації про осіб, які підозрюються чи звинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, підлягає певним обмеженням та може бути розголошено лише в певних ситуаціях. Також необхідно дотримуватися принципів конфіденційності у випадках, коли це стосу-

ється особистого життя осіб. Загалом, взаємодія між журналістами, правоохоронними органами та громадськістю є важливим елементом демократичного суспільства та правової держави. Розуміння прав та обов'язків усіх сторін та дотримання законодавчих норм сприяє забезпеченню публічної безпеки та збереженню свободи слова та інформаційного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурмагін О. Ефективні інструменти доступу до публічної інформації та захист прав журналістів : посібник для журналістів / О. Бурмагін, Л. Опришко, Л. Панкратова. Київ : ГО «Інститут розвитку регіональної преси», 2014. 84 с.
2. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки : монографія / В. Кулик. Київ : Критика, 2010. 656 с.
3. Логунова М. М. Комунікації судової влади : науково-практичний посібник / М. М. Логунова, М. Г. Лашкіна, П. О. Гвоздик та ін. Київ: АДЕФ-Україна, 2012. 274 с.
4. Недопитанський М. Уроки з журналістської практики : практичний посібник / М. Недопитанський, М. Карась, В. Ільченко. Київ: Україна молода, 2010. 152 с.
5. Особливості взаємодії засобів масової інформації з правоохоронними органами: міжнародний та національний досвід : матеріали міжнародного круглого столу (23 листопада 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. 48 с.
6. Практичний посібник для представників комунікаційних структур в органах влади / З. Казанжи ; Інститут масової інформації. Київ, 2016. 112 с.
7. Свобода інформації в Україні та світі. Теорія та практика / упоряд. О. М. Павліченко, Р. І. Стадник ; ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 216 с.

Сачко О.В. ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЖУРНАЛІСТАМИ, ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ ПРО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття розглядає важливу проблему взаємодії між журналістами, правоохоронними органами та громадськістю в контексті запобігання та розслідування справ, пов'язаних з перешкодженням професійній діяльності журналістів. Автори статті досліджують різні аспекти цієї взаємодії, аналізуючи як правовий, так і соціокультурний підґрунтя цього питання. У статті обговорюються ролі та відповідальність кожної з сторін – журналістів, правоохоронних органів та громадськості – у процесі запобігання та розслідування справ про перешкодження журналістській діяльності. Вивчаються інструменти і механізми співпраці між ними, такі як законодавство, публічний тиск, моніторинг інцидентів та інші аспекти. Автори статті також надають приклади з реального життя та аналізують судові рішення та результати співпраці між сторонами в різних країнах. Мета статті – допомогти зрозуміти, як оптимізувати взаємодію між різними групами, щоб забезпечити ефективну захист журналістів та свободи преси. Стаття спрямована на сприяння розвитку механізмів захисту журналістів в умовах зростаючого числа випадків перешкодження їхній професійній діяльності та покращення якості журналістської роботи в цілому. У статті розглядається не тільки юридичний аспект питання, але й соціальний і психологічний. Стаття вивчає, як правоохоронні органи реагують на ситуації перешкодження журналістській діяльності і як вони співпрацюють з журналістами у розслідуванні таких випадків. Крім того, стаття підкреслює важливість моніторингу та документування випадків перешкодження журналістам, а також ведення судових процесів у випадках порушення їхніх прав. Наукова стаття має на меті розширення розуміння проблеми перешкодження журналістській діяльності та розробка рекомендацій для підвищення захисту журналістів і забезпечення їхньої незалежності у своїй професійній діяльності.

Ключові слова: свобода слова, соціальна відповідальність, перешкодження ЗМІ, професійна журналістська діяльність, злочини проти журналістів та їх сімей, правоохоронні органи.

Sachko O.V. INTERACTION BETWEEN JOURNALISTS, LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND THE PUBLIC IN THE CONTEXT OF PREVENTING AND INVESTIGATING CASES OF OBSTRUCTION OF JOURNALISTIC ACTIVITY

The article addresses the important issue of interaction between journalists, law enforcement agencies and the public in the context of preventing and investigating cases related to obstruction of journalists' professional activities. The authors of the article examine various aspects of this interaction, analyzing both the legal and socio-cultural background of this issue. The article discusses the roles and responsibilities of each of the parties – journalists, law enforcement agencies and the public – in the process of preventing and investigating cases of obstruction of journalistic activity. The tools and mechanisms of cooperation between them, such as legislation, public pressure, monitoring of incidents and other aspects, are studied. The authors of the article also provide real-life examples and analyze court decisions and the results of cooperation between the parties in different countries. The purpose of the article is to help understand how to optimize interaction between different groups to ensure effective protection of journalists and press freedom. The article is aimed at promoting the development of mechanisms for protecting journalists in the face of a growing number of cases of obstruction of their professional activities and improving the quality of journalistic work in general. The article examines not only the legal aspect of the issue, but also the social and psychological one. The article examines how law enforcement agencies respond to situations of obstruction

of journalistic activity and how they cooperate with journalists in investigating such cases. In addition, the article emphasizes the importance of monitoring and documenting cases of obstruction of journalists, as well as conducting legal proceedings in cases of violation of their rights. The article aims to broaden the understanding of the problem of obstruction of journalistic activity and develop recommendations to improve the protection of journalists and ensure their independence in their professional activities.

Key words: freedom of speech, social responsibility, obstruction of the media, professional journalism, crimes against journalists and their families, law enforcement agencies.

Харь І.О.,*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка відділу аспірантури та докторантури
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»***Тимченко С.М.,***доктор історичних наук, кандидат юридичних наук, професор,
професор
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*УДК 343.36.222 (477+4)
DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.8

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 384 КК УКРАЇНИ СТОСОВНО СВІДКА, ПОТЕРПІЛОГО, ЕКСПЕРТА, СПЕЦІАЛІСТА

Вступ. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення стосовно свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста як загальнотеоретична і практична проблема, грає істотну роль при кваліфікації кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, тому означена проблема потребує подальшого поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що означеній проблемі присвячувалися роботи А.М. Бойко, А.С. Беніцького, В.К. Матвійчука, Р.М. Шехавцова, В.І. Тютюгіна, В.І. Осадчого, С.С. Чернявського та ін. Проте, до цього часу відсутнє комплексне дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК України.

Мета статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

– дослідити об'єктивну сторону кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ч. 1 ст. 384 КК України) стосовно свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста;

– провести критичний аналіз існуючих поглядів на об'єктивну сторону кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ч. 1 ст. 384 КК України) стосовно свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста.

Виклад основного матеріалу. З'ясуємо деякі форми прояву кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК. Це кримінальне правопорушення характеризується наступними ознаками: діями, обстановкою вчинення цього кримінального правопорушення, способом

вчинення цього кримінального правопорушення. Аналіз диспозиції ч. 1 ст. 384 КК свідчить, що це кримінальне правопорушення, є діянням з формальним складом, а його об'єктивна сторона в частині зазначеної в назві статті, полягає у вчиненні однієї з таких дій: завідомо неправдиве показання свідка; завідомо неправдиве показання потерпілого; завідомо неправдивий висновок експерта; завідомо неправдивий висновок спеціаліста [1]. Під дією слід розуміти активну, кримінальну протиправну, усвідомлену та цілеспрямовану суспільну небезпечну поведінку людини, що заподіює істотну шкоду або ставить під загрозу заподіяння такої шкоди охоронюваним законом про кримінальну відповідальність суспільним відносинам.

Стосовно такої дії, як неправдиві показання свідка, існують наступні думки: 1) А.М. Бойко заявляє, що «неправдивими є показання, в яких повністю або частково перевернуті факти, що мають значення для правильного вирішення справи. Завідомо неправдиві показання утворюють склад цього злочину (за ч. 1 ст. 384 КК), у якщо вони дані уповноваженій на те особі, у встановленому законом порядку і належним чином процесуально оформлені» [2, с. 953]; 2) А.С. Беніцький та Р.М. Шехавцов стверджують, що «завідомо неправдиве показання свідка (це будь-яка інформація, що не відповідає дійсності, тобто недостовірна) про обставини, які мають значення для кримінального провадження, що фіксуються технічними засобами у відповідному документі (протоколі допиту або одночасному допиту двох чи більше вже допитаних осіб), яка була дана свідком або потерпілим» [3, с. 686]; 3) В.І. Тютюгін запевняв, що

«показання свідка є неправдивими тобто такими, які повністю або хоча б частково не відповідають дійсності... неправдиві показання свідка... полягають у повідомленні недостовірних відомостей про факти та обставини, що мають значення для справи, тобто діяв певним чином – повідомляв неправдиві відомості, які стосуються тих чи інших обставин справи» [4, с. 1108]; 4) В.І. Осадчий, С.С. Чернявський переконують, що «неправдиві покази... мають визнаватися за умови, що вони можуть впливати на неправильне прийняття рішення» [5, с. 959].

Аналіз поглядів А.М. Бойка, А.С. Беніцького, Р.М. Шехавцова, В.І. Тютюгіна, В.І. Осадчого, С.С. Чернявського та інших фахівців, які нами досліджувалися, дає нам можливість запропонувати формулювання поняття «завідомо неправдиві показання свідка». Проте для більш повного формулювання цього поняття необхідно ще звернутися до з'ясування таких термінів, як «завідомо неправдиве», «показання», «свідок» у довідникових джерелах, поглядах авторів, а також в чинному законодавстві. Так, термін «завідомо» означає «присп. Рідко, наперед, задалегідь...» // Явно, свідомо. Тільки люди, які завідомо заінтересовані в тому, щоб перекрутити... правду...» [6, с. 50]. Натомість слово «неправдиве», «неправдивий» тлумачиться наступним чином «Який діє всупереч правди, істині... брехливий. Неправдива людина // В основі якого лежить неправда, обман...» [7]. У той же час термін «показання» означає ... Дія за знач. показати... Усний або письмовий виклад обставин якої-небудь справи...» [8, с. 1024]. У відповідності до ст. 95 КПК «показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту... свідком... щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [9]. Згідно п. 2 ч. 2 ст. 66 КПК свідок зобов'язаний давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду [9]. У відповідності до ч. 1 ст. 67 КПК «за завідомо неправдиві показання слідчому прокурору слідчому судді чи суду... свідок несе кримінальну відповідальність» [9]. У відповідності до ч. ст. 65 КПК «свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань» [9].

У відповідності до ст. 55 КПК «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням

завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» [9]. У відповідності до ч. 2 цього ж Закону «права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого» [9]. Крім того, у відповідності до ч. 3 цього ж Закону «потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подає заяву про залучення її до провадження як потерпілого» [9]. У відповідності з п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК «потерпілий має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати...» [9], згідно ст. 57 КПК «потерпілий зобов'язаний не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення...» [9]. Тому потерпілий, який згодився давати показання, має давати правдиві показання про особу підозрюваного, винного і його взаємовідносини з ними, а також про відомі йому факти, та обставини, які підлягають доказуванню під час відповідного провадження, за умови, що вони можуть вплинути на неправильне прийняття рішення. Крім того, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення у цих двох формах діяння, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК, є спосіб їх вчинення. Термін «спосіб» тлумачиться наступним чином: «– собою, ч. Певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити; здійснити, що-небудь, досягти чогось...» [8, с. 1376]. У юридичній літературі під способом вчинення кримінального правопорушення розуміють «сукупність прийомів і методів учинення того чи іншого злочину» [10, с. 99; 11, с. 66]. Іншими словами спосіб вчинення кримінального правопорушення свідчить, яким чином вчиняється суспільно-небезпечне діяння. На таку ознаку об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, як спосіб, вказує назва 384 КК «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» [1]. Крім того, такий спосіб, як обман впливає зі змісту диспозиції ст. 384 КК, як вірно зазначає М.В. Шепітько «на підставі тлумачення термінів «неправдивий», «неправильний» [12, с. 71].

Проте ці терміни слід доповнити наступними: «недостовірні» [1]. Також термін «обман» означає наступне: «– у, ч. 1 Неправдиві слова, вчинки, дії і т. ін. // Невідповідність істині те, чого немає насправді; брехня...» [8, с. 810]. У той же час слово «обманювати» тлумачиться «-ю, -юєш, недок., обманути, – ману, – манеш і розм. ... 1. Словами, вчинками або діями вводити в оману кого-небудь, обдурювати, казати неправду, брехати... 2. Діяти нечесно, вдаватися до омани...» [8, с. 810]. Такий спосіб, як введення в оману суду або іншого уповноваженого органу матиме значення для відповідного провадження, за умови, що повідомлені факти і обставини можуть впливати на неправильне прийняття рішення. Для розуміння такого способу вчинення кримінального правопорушення в перших двох формах необхідно з'ясувати його термінологію. Так словосполучення «введення в оману» слід пояснити за допомогою його складових термінів «введення», «омана». Термін «введення» тлумачиться наступним чином: «-я, с. Дія за знач. Ввести, вводити...» [8, с. 114]. Натомість слово «омана» тлумачиться «-и, ж. 1 хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття. 3. Те саме, що обман. 1. Вводити в оману» [8, с. 842]. Таким чином обстановка вчинення цього кримінального правопорушення – це спосіб зазначеної вище дії.

Наступною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК, є обстановка вчинення цього діяння. З приводу такої ознаки об'єктивної сторони як обстановка є різні судження, а іноді просто зазначають, що «обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину (за ст. 384 КК) є обстановка і час його вчинення» [2, с. 953]. Таке відображення такої обов'язкової ознаки як «обстановка» є суперечливим і незрозумілим. Нам імпонує таке визначення обстановки вчинення кримінального правопорушення, яке знайшло місце в юридичній літературі: «під обстановкою вчинення злочину є збіг подій і обставин, за яких вчиняється злочин» [13, с. 66]. У цьому кримінальному правопорушенні час вчинення цього діяння помітно має несамостійність, тобто є очевидним показником обстановки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК. Про це свідчить формулювання законодавцем положення, «завідомо неправдиве показання свідка... складені для надання або наданні органу... (далі за текстом)» [1]. Тут відбувся збіг

подій вчинення кримінального правопорушення – завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого з обставиною часу, складені для надання або наданні органу, що здійснює... і далі за текстом...» [1]. Крім того, слід акцентувати увагу на тому, що свідок та потерпілий попереджаються про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань.

На підставі викладеного вище можна сформулювати визначення завідомо неправдивих показань свідка чи потерпілого: «Це явно, свідомо, спотворені, перекручені, показання свідка чи потерпілого в суді або в іншому уповноваженому органі та введення в оману суду або уповноваженого органу щодо відомих їм фактів та обставин, які підлягають доказуванню під час відповідного провадження, мають значення для відповідного провадження за умови, що вони можуть впливати на неправильне прийняття рішення».

Щодо такої дії, як завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста, складені для надання або наданні органу, що здійснює досудове, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, то потрібно розглянути погляди на них. Стосовно зазначеної дії існують наступні погляди: 1) А.М. Бойко стверджує, що «об'єктивна сторона цього злочину полягає... у 2) завідомо неправдивому висновку експерта...» [9, с. 1119]. Крім того, цей науковець говорить, що «обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину є обстановка і час його вчинення. Вказані дії, крім звіту оцінювача..., який може відбуватися під час здійснення виконавчого провадження» [14, с. 1119]; 2) А.С. Беніцький та Р.М. Шехавцов переконують, що «завідомо неправдивий висновок експерта відбувається під час провадження дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією ВРУ або в суді (це перекручення фактичних даних і відомостей особою, обізнаною щодо певної галузі науки, техніки чи інших спеціальних знань, що призвело до недостовірних відомостей на поставлені уповноваженою особою перед експертом питання)»; 3) В.І. Тютюгін запевняє, що «склад злочину, передбаченого ст. 384 КК є формальним, а його об'єктивна сторона полягає в одній з таких дій: неправдивий висновок експерта...» [4, с. 1108]. Крім того, цей фахівець заявляє, що «відповідальність за

ст. 384 КК настає, якщо... висновок... є неправдивим, тобто таким, який повністю або хоча б частково не відповідає дійсності. ... Висновок експерта є неправдивим, якщо в ньому невірно викладений хід дослідження, зроблені завідомо неправильні висновки, перекручені певні факти та обставини...» [4, с. 1108]. Також, В.І. Тютюгін запевняє, що «відповідальність за ст. 384 КК настає за наявності таких умов: по-перше злочин може бути вчинений лише шляхом активної поведінки – дії, бо для його об'єктивної сторони необхідно, щоб..., експерт – у висновку... діяв певним чином – повідомляв неправдиві відомості, які стосуються тих чи інших обставин справи...» [4, с. 1108]. По-друге, «зазначені в ст. 384 КК злочинні дії... експерта... повинні бути вчинені у певній обстановці – при провадженні дізнання, досудового слідства та судочинства з кримінальних або цивільних справ, а також під час розслідування тимчасової слідчої чи тимчасової спеціальної комісії ВРУ (ст. 89 Конституції України). При цьому слід урахувати, що в сфері правосуддя (у широкому розумінні) закон визначає і діяльність, яка пов'язана з виконанням обов'язків цих органів. Тому експерт... попереджається про відповідальність за завідомо неправдивий висновок... не тільки, на стадії дізнання, досудового слідства й судочинства, але й тоді, коли бере участь у виконавчому провадженні (ст. 20 Закону України «Про виконавче провадження»)» [4, с. 1108–1109]; по-третє, відповідальність за ст. 384 КК можлива, «якщо..., експерта... у встановленому законом процесуальному порядку було попереджено про кримінальну відповідальність... за давання... неправдивого висновку (ст.ст. 196, 205, 53 ЦПК). Відсутність такого попередження виключає кримінальну відповідальність» [4, с. 1008–1109]; 4) В.І. Осадчий, С.С. Чернявський запевняють, що «об'єктивна сторона цього злочину проявляється у: ... неправдивому висновку експерта і т. ін...» [5, с. 958], тобто називають форми прояву діяння, передбаченого ст. 384 КК, але не називають і не розкривають ознаки об'єктивної сторони; 5) М.В. Шепітько переконує, що «опис об'єктивної сторони даного злочину в диспозиції ст. 384 за допомогою таких нормативних формулювань, які вказують на діяння: ... «завідомо неправдивий висновок»...» [12, с. 70–71]. Також, М.В. Шепітько наполягає на тому, «що стосується обстановки вчинення діяння, то це ознака..., теж прямо зазначається в диспозиції статті «під час провадження дізнання», «досудового слідства», «здійснен-

ня виконавчого провадження...», «в суді...» [12, с. 71]. М.В. Шепітько стверджує, що «...висновок... має отримати матеріалізовану форму у вигляді документів, зокрема, висновку експерта» [12, с. 71]; 6) Н.Ю. Алексєєва запевняє, що «ознаками об'єктивної сторони складу злочину є альтернативні діяння... 1) завідомо неправдивий висновок експерта; 2) обстановка вчинення злочину... під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження або провадження розслідування тимчасової слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією ВРУ або в суді» [15, с. 97–98]. Ця ж науковиця запевняє, «що кожен з учасників процесу може виконувати лише свої власні обов'язки» [15, с. 102, 103]. Також ця науковиця заявляє, що «спосіб не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК» [15, с. 107]; 7) В.М. Нікітенко стверджує, що «обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише дії, а всі інші ознаки є факультативними» [16, с. 103]. Крім того, він заявляє, що «однією з таких дій є завідомо неправдивий висновок» [16, с. 122]. У той же час В.М. Нікітенко переконує, що «потрібно врахувати й умови вчинення злочину – обстановку» [16, с. 175]. Крім того, В.М. Нікітенко наполягає на тому, що «виходячи зі змісту диспозиції цієї статті обов'язковому встановленню підлягає, факт того, що... висновок... являється завідомо неправдивим, тобто виключається добросовісна помилка у повідомленні... у письмовій формі про факти, які мають значення для будь-якої справи чи провадження» [16, с. 126]. Також В.М. Нікітенко стверджує, що «в диспозиції ст. 384 КК не вказаний спосіб учинення злочину, однак він безпосередньо впливає із її змісту, тому виходячи з теорії кримінального права, його встановлення є обов'язковим» [16, с. 127]. Це положення стосується такої дії, на наш погляд, як завідомо неправдивий висновок експерта, а також і спеціаліста; 8) М.І. Мельниченко стверджує, що «ознаками об'єктивної сторони цього злочину є діяння, тобто дія або бездіяльність...» [17, с. 77]. Також М.І. Мельниченко наполягає на тому, що стосовно «...завідомо неправдивого висновку експерта, то зі стст. 101, 102 КПК можна зробити висновок, що це діяння визнається закінченим злочином з моменту, коли експерт складе письмовий висновок, підпише його та надасть такий висновок... про попередження про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності» [17, с. 95]. Ці

положення, на наше переконання, стосуються і спеціаліста (див. ст. 71, 72 КПК).

Аналіз поглядів А.М. Бойка, А.С. Беніцького, Р.М. Шехавцова, В.І. Тютюгіна, В.І. Осадчого, С.С. Чернявського, М.В. Шепітька, Н.Ю. Алексєєвої, В.М. Нікітенка, М.І. Мельниченка, виділення з них позитивних і негативних (дискусійних) положень, розуміння термінологічного апарату, зокрема «невиконання обов'язків без поважних причин, покладених на них» із ч. 1 ст. 384 КК, а також деяких теоретичних положень, що нами напрацьовані, а також розуміння обов'язкових ознак об'єктивної сторони, дає нам можливість запропонувати формулювання поняття «завідомо неправдивий висновок експерта та спеціаліста». У той же час, для більш точного формулювання цього поняття необхідно звернутися до таких термінів, як «висновок експерта», «висновок спеціаліста» у чинному законодавстві.

Так, у відповідності до ч. 1 ст. 69 КПК «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [9]. У відповідності до ст. 70 КПК «за завідомо неправдивий висновок... експерт несе відповідальність, встановлену законом» [9]. Крім того, ч. 1 ст. 71 КПК передбачено, що «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [9]. У відповідності до ч. 2 ст. 72 КПК, значиться, що «за завідомо неправдивий висновок спеціаліст несе відповідальність встановлену законом» [9]. Для зазначених цих двох форм кримінального правопорушення обов'язковими ознаками є дії, спосіб та обстановка вчинення кримінального правопорушення, які нами з'ясовані вище.

Висновки. На підставі викладеного вище можна сформулювати наступні визначення: «завідомо неправдивий висновок експерта»; «завідомо неправдивий висновок спеціаліста».

«Завідомо неправдивий висновок експерта – це такий висновок в якому заздалегідь, явно,

свідомо спотворений хід дослідження об'єктів, явищ, процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню під час відповідного провадження, складений для надання або наданні суду або іншому уповноваженому органу та вводить в оману ці органи, за умови, що ці відомості можуть впливати на неправильне прийняття рішення».

На підставі проведеного дослідження можна запропонувати наступне визначення «завідомо неправдивого висновку спеціаліста» – це «такий висновок, в якому явно свідомо спотворений хід дослідження, об'єктів, явищ тощо з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню під час відповідного провадження, складені для надання або наданні суду або іншому уповноваженому органу та вводять в оману суд або інший уповноважений орган, за умови, що ці відомості можуть впливати на неправильне прийняття рішення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://surl.li/hwsc>
2. Бойко А.М. Коментар до ст. 384 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К. : Каннон, 2001. С. 953–954.
3. Беніцький А.С., канд. юрид. наук, Шехавцов Р.М. Злочини проти правосуддя. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник ; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. [2-ге вид.]. К. : «ВД»Дакор» 2013. С. 671–709.
4. Тютюгін В.І. Коментар до ст. 384 КК. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар. Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання третє. Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. С. 1007–1010. (1152 с.).
5. Осадчий В.І., Чернявський С.С. Злочини проти правосуддя. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко, В.В. Черней. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 920–998.
6. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). Словник Української мови : в 11 томах. Том 3, 1972. Стр. 50. URL: <http://surl.li/nsytr>
7. Словник української мови. Портал української мови та культури. URL: <http://surl.li/ntzla>
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ : Ірпінь : «Перун», 2005. 1728 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 №4651-VI. URL:<http://surl.li/navm>
10. Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум : Навч. посібник / Ю.В. Нікітін, В.А. Мис-

ливий, В.К. Матвійчук т. ін. за ред. В.В. Топчія, Г.В. Дідківської, Е.В. Катеринчук. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 932 с.

11. Матвійчук В.К., Харь І.О. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум : Навч. посібник / І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук, І.О. Харь та ін. К. : КНТ, 2006. С. 62–64.

12. Шепітько М.В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання : Дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук ; спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. Харків, 2011. 246 с.

13. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум [Навч. посібник] / Костенко О.М., Козаченко І.П., Матвійчук В.К. та ін. ; за заг. ред. В.К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2006. 432 с.

14. Бойко А.М. Коментар до ст. 384 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодек-

су України ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К. : Юридична думка, 2012. С. 1119–1120.

15. Алексєєва Н.Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. Львів, 2018. 223 с.

16. Нікітенко В.М. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2018. 255 с.

17. Мельниченко М.І. Кримінально-правова охорона порядку одержання доказів у кримінальному провадженні : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. Київ : НАН України Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2016. 241 с.

Харь І.О., Тимченко С.М. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 384 КК УКРАЇНИ СТОСОВНО СВІДКА, ПОТЕРПІЛОГО, ЕКСПЕРТА, СПЕЦІАЛІСТА

Стаття присвячена об'єктивній стороні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України стосовно свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста.

У цій статті авторка зосереджує увагу на деяких формах прояву кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК та на ознаках, притаманних означеному правопорушенню. Науковицею зосереджується увага на об'єктивній стороні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК в площині таких дій, як: завідомо неправдиве показання свідка; завідомо неправдиве показання потерпілого; завідомо неправдивий висновок експерта; завідомо неправдивий висновок спеціаліста. Для цього в статті розглядаються погляди науковців стосовно таких дій та презентується полеміка з означеними поглядами.

Для більш повного формулювання таких понять як: «завідомо неправдиві показання свідка», «завідомо неправдиве показання потерпілого», «завідомо неправдивий висновок експерта», «завідомо неправдивий висновок спеціаліста» авторка статті звертається до з'ясування термінів «завідомо неправдиве», «показання», «свідок», «потерпілий», «висновок», «експерт», «спеціаліст» до довідникових джерел, поглядів науковців, а також до чинного законодавства.

На підставі розкриття термінологічного апарату, обов'язкових ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, у статті науковицею формулюються авторські визначення завідомо неправдивих показань свідка чи потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта та спеціаліста.

Ключові слова: об'єктивна сторона, ознаки об'єктивної сторони, введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, форми прояву кримінального правопорушення, свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст, завідомо неправдиві показання, завідомо неправдивий висновок.

Khar I.O., Tymchenko S.M. OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENCE UNDER ART. 384 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN RELATION TO WITNESSES, VICTIMS, EXPERTS AND SPECIALISTS

The article is devoted to the objective aspect of the criminal offence under Article 384 of the Criminal Code of Ukraine in relation to a witness, victim, expert, specialist.

In this article, the author focuses on some forms of manifestation of the criminal offence under Article 384 of the CC of Ukraine and on the features inherent in this offence. The author focuses on the objective aspect of the criminal offence under Part 1 of Article 384 of the CC of Ukraine in terms of such actions as: knowingly false testimony of a witness; knowingly false testimony of a victim; knowingly false expert opinion; knowingly false expert opinion. For this purpose, the article examines the views of scholars on such actions and presents a polemic with these views.

For a more complete formulation of such concepts as: “deliberately false testimony of a witness”, “deliberately false testimony of a victim”, “deliberately false expert opinion”, “deliberately false expert opinion”, the author of the article refers to the reference sources, views of scholars, and current legislation to clarify the terms “deliberately false”, “testimony”, “witness”, “victim”, “opinion”, “expert”, “specialist”.

Based on the disclosure of the terminology and mandatory features of the objective side of the criminal offence under Article 384 of the Criminal Code, the author formulates her own definitions of knowingly false testimony of a witness or a victim, and knowingly false expert and specialist opinion.

Keywords: objective side, signs of the objective side, misleading a court or other authorised body, forms of manifestation of a criminal offence, witness, victim, expert, specialist, knowingly false testimony, knowingly false conclusion.

УДК 343.85
DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.9

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

Вступ. Процес демократичних перетворень в Україні є невіддільним від гуманізації соціальних відносин. Людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Конституція нашої держави проголошує невід'ємне право кожної людини на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Захист життя людини є обов'язком держави [1].

У сучасних умовах – становлення й розвитку демократичної, правової держави – профілактика кримінальних правопорушень розглядається як важливий напрям внутрішньої політики України. Профілактика кримінальних правопорушень є одним з пріоритетних шляхів превенції кримінальній протиправності, зменшення масштабів її розповсюдження, покращення криміногенної обстановки. Окреме місце серед завдань підрозділів кримінальної поліції займає «профілактика», зокрема профілактика умисних вбивств.

Серед нагальних невіршених проблемних питань, необхідно відмітити відсутність відомчої концепції оперативної профілактики; відсутність чіткого правового поля та меж компетенції оперативних підрозділів у попередженні та профілактиці кримінальних правопорушень, зокрема умисних вбивств; наявність протиріч у понятійних підходах, чіткого формулювання у законодавчих актах; термінологічна специфіка превентивної оперативно-розшукової діяльності, особливості використання сил, засобів та методів ОРД вимагають чіткого визначення прав та обов'язків її суб'єктів та виокремлення об'єктів профілактичного впливу; відсутність переліку підстав (та їх правової регламентації), які дозволяють здійснювати оперативно-профілактичний вплив на конкретних осіб (без загрози порушення особистих прав громадянина). Таким чином виникає дилема – з одного боку

оперативні підрозділи повинні приймати участь у проведенні оперативно-профілактичних заходів, а з іншого – ця діяльність на законодавчому рівні є нерегульованою.

Правові основи профілактичної діяльності повинні регламентувати її основні напрями й форми, компетенцію суб'єктів, підстави для застосування заходів індивідуально-профілактичного впливу, а також передбачати гарантії захисту прав і законних інтересів осіб, стосовно яких вони здійснюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів профілактики присвятили свої роботи такі вітчизняні та зарубіжні учені, як Т. А. Аванесов, Б. І. Бараненко, О. М. Бандурка, Б. Т. Безлепкін, В. Т. Білоус, В. В. Гевко, В. А. Глазков, В. О. Глушков, В. І. Василичук, В. А. Дашко, О. М. Джужа, Є. О. Дідоренко, Є. А. Доля, С. Ю. Ільченко, О. Г. Кальман, Ю. П. Кобець, Є. Г. Коваленко, І. П. Козаченко, І. П. Козьяков, В. А. Колеснік, Я. Ю. Кондратьєв, А. Г. Лекар, О. М. Литвак, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, П. П. Михайленко, Д. Й. Никифорчук, С. С. Овчинський, В.В. Шендрік, В. П. Шиєнок, Р. А. Халілев, О. О. Юхно, В. А. Якушин та інші.

Мета статті – проаналізувати та систематизувати законодавчі акти, що регулюють діяльність щодо профілактики правопорушень в Україні, а також дослідити загальні проблеми правового регулювання оперативно-розшукової профілактики кримінальних правопорушень в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед наукових поглядів вчених виділяють два основних напрями правового регулювання профілактики правопорушень. Перший напрямок носить матеріальний характер і полягає у впливі за допомогою права на криміногенні фактори зовнішнього середовища, які прямо або опосередковано детермінують протиправну поведінку, з метою їх усунення. Другий напрямок носить процесуальний характер і полягає в юридично-

му закріпленні прав і обов'язків органів, уповноважених осіб і громадян – суб'єктів превенції правопорушень у встановленні змісту і порядку здійснення профілактичних заходів [2, с. 19].

Що стосується профілактики кримінальних правопорушень, зокрема профілактики вчинення умисних вбивств оперативними працівниками кримінальної поліції, то слід зазначити, що, у п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» (далі – ЗУ «Про НПУ») закріплено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань «здійснює превентивну та профілактичну діяльність» [3]. З цією метою поліція має право вживати профілактичні заходи, передбачені чинним законодавством. Так, наприклад, поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, стосовно осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу (ст. 26 ЗУ «Про НПУ») [3].

Примітно, що в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – ЗУ «Про ОРД»), закріплюючи обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, законодавець також застосовує термін «профілактика», зокрема, у п. 1 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про ОРД» закріплено: «...підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснювати профілактику правопорушень» [4].

Незважаючи на те, що профілактика кримінальних правопорушень, зокрема, умисних вбивств є обов'язком оперативних підрозділів кримінальної поліції (п. 1 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про ОРД») на законодавчому або на відомчому рівні не передбачено окремих оперативно-розшукових заходів або оперативно-технічних заходів, які можна реалізовувати саме під час здійснення цього виду оперативно-розшукової діяльності. Таким чином, оперативні підрозділи обмежені у своїх повноваженнях стосовно вжиття профілактичних дій, оскільки зобов'язані діяти у межах своїх повноважень, відповідно до законів, що становлять правову основу ОРД (ст. 3 ЗУ «Про ОРД»). Конституційні норми також вимагають від оперативних працівників діяти лише

на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України). З цього можна зробити висновок, що коли законом чітко не передбачено спосіб дій щодо профілактики кримінальних правопорушень, то проведення таких дій може розглядатися неправомірним або навіть протизаконним.

Оперативні підрозділи для виконання покладених на них завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених у ст. 6 ЗУ «Про ОРД» підстав мають право приймати рішення про проведення оперативно-розшукових заходів (ч. 1 ст. 8 «Про ОРД»). На жаль, законодавець не передбачив у переліку завдань ОРД саме профілактику правопорушень, вказавши лише припинення правопорушень, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави (ст. 1 ЗУ «Про ОРД») [4].

Таким чином, у ЗУ «Про ОРД» наводяться два поняття, які містять протиріччя, викликається конкуренція правових норм. З одного боку – обов'язок оперативних підрозділів здійснювати профілактику правопорушень (п. 1 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про ОРД»), а з іншого – необхідність користуватися своїми правами лише для виконання завдань ОРД (ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про ОРД») у переліку яких профілактика відсутня [4].

На даний час процес профілактики кримінальних правопорушень немає самостійної правової бази. В Україні, незважаючи на зростання рівня кримінальних правопорушень, немає відповідних законів, що регулюють діяльність зпрофілактики адміністративних та кримінальних правопорушень, сьогодні профілактична діяльність здійснюється хаотично, непрофесійно та, у більшості випадків, лише «на папері». Саме тому, у своєму дослідженні К. Л. Бугайчук пропонує прийняти базовий Закон «Про основи державної системи профілактики адміністративних проступків», відповідно до якого надалі могли б прийматися відповідні закони за окремими напрямками профілактичної діяльності, а також на різних рівнях: державному, регіональному, місцевому [5, с. 16].

Ще один дослідник проблеми профілактики правопорушень В. А. Комаров наголошує на необхідності прийняття єдиного нормативного акта, який регулював би профілактику правопорушень у країні – Закону України «Про профілактику правопорушень в Україні». Такий закон мав би передбачати загальні засади дії закону, терміни та визначення, які окреслюють певні

явища та використовуються учасниками цієї діяльності; чітко визначати державні пріоритети цієї роботи у вигляді принципів, напрямків, форм, методів; визначати коло учасників цієї діяльності, їх правовий статус, сферу діяльності; передбачати компенсаційні механізми за участь у цій роботі громадян, організацій, використання певного обладнання; розробити систему страхування на випадок, якщо вони зазнають збитків або шкоди під час виконання певних дій, пов'язаних із профілактичною діяльністю тощо. Наступним кроком буде розроблення механізму реалізації закону. Бажано, щоб це була або Постанова Кабінету Міністрів України, або інший документ уряду, який регламентує діяльність учасників профілактичної діяльності та механізми її забезпечення у конкретнішому вигляді [6, с. 210–211].

Водночас, інший науковець Я. М. Квітка пропонує розробити і прийняти Закон України «Про основи системи профілактики бездоглядності і правопорушень неповнолітніх в Україні», в якому, відповідно до Конституції України та міжнародних правових актів, визначити систему державних органів, які беруть участь у попередженні бездоглядності та правопорушень неповнолітніх та врегулювати діяльність державних і недержавних органів, установ, об'єднань і організацій у цій галузі. У ньому повинні бути чітко визначені органи і установи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, а також сформульовані основні напрями їх діяльності [7, с. 183–184].

Такі поважні науковці, як О. М. Бандурка та О. М. Литвинов у монографії «Протидія злочинності та профілактика злочинів» пишуть: «що стосується нормативно-правового регулювання організації та функціонування системи профілактики злочинів, то ця сторона розглянутої проблеми обов'язково повинна співвідноситися не тільки із соціально-політичними орієнтирами, але й враховувати тісний взаємозв'язок між наданими правоохоронним органам правами і встановленими для них обов'язками, тому що від обсягу їх повноважень прямо залежить ефективність їх діяльності. Штучне збільшення обсягу прав і обов'язків на практиці знов таки може привести до дублювання дій, виходу їх за рамки відповідної компетенції, паралізації окремих ділянок роботи. На сьогоднішній день, при розмежуванні функцій суб'єктів профілактики злочинів, існує ряд проблем і протиріч, обумовлених відсутністю точності у визначенні окремих сфер діяльності щодо протидії окремим

видам злочинів. На наш погляд, ці проблеми частково могли б бути вирішені із прийняттям Закону України «Про профілактику злочинів», розробка і прийняття якого не виправдано затягуються» [8, с. 189].

Також, інший відомий науковець, О. О. Юхно у своєму монографічному дослідженні «Теорія та практика оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ» зазначає: «...Багато практичних працівників оперативно-розшукових підрозділів органів внутрішніх справ ототожнюють оперативно-розшукове запобігання злочинам із кримінологічним. У цьому зв'язку представляється доцільним присвятити правовому забезпеченню оперативно-розшукового запобігання злочинам окремий розділ проекту Закону України «Про профілактику злочинів», у якому будуть міститись поняття оперативно-розшукової профілактики злочинів, її завдання, об'єкти і принципи, а також підстави й порядок її здійснення» [9, с. 46].

Всі ці напрацювання та пропозиції так і не знайшли свого матеріального втілення і залишилися лише теоретичними міркуваннями.

Зазначимо, що з початку незалежності в Україні були розроблені такі проекти спеціальних законів з питань профілактики кримінальної протиправності, як:

1. Проект Закону УРСР «Про профілактику злочинів» [10];
2. Проект Закону України «Про профілактику злочинів» від 12.05.1998 р. [11];
3. Проект Закону України «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні» від 30.11.1999 р. [12];
4. Проект Закону України «Про профілактику правопорушень» від 30.12.2009 р. [13];
5. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ із профілактики правопорушень серед дітей» [14].

До речі, відповідний проект Закону України «Про профілактику злочинності» знаходиться у Верховній Раді України з 1996 року, і термін його розгляду постійно переноситься [15].

Постановою Верховної Ради України «Про неприйнятність проекту Закону України “Про профілактику злочинів”» №326 від 20.03.2000 р. встановлено, що у зв'язку з неконституційністю (невідповідністю ст. 8 та ч. 3 ст. 22 Конституції України) проекту Закону України «Про профілактику злочинів» та відповідно до ст. 91 Конституції України, пп. 2 ст. 3.5.1, пп. 2 ст. 3.5.5,

чч. 1, 2 та 4 ст. 3.5.7 Регламенту Верховної Ради України проект Закону України «Про профілактику злочинів» визнано неприйнятним [16].

З іншого боку, складовою частиною системи правових норм, що регулюють профілактику кримінальних правопорушень, є акти вищої юридичної чинності, безпосередньо спрямовані на протидію кримінальній протиправності та іншим правопорушенням. До них належать Закони України:

– «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII [3];

– «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-XII [17];

– «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р. № 638-IV [18];

– «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-XII [4];

– «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-XII [19];

– «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. № 1789-XII [20];

– «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95 [21] та інші.

У вказаних законах питання профілактики кримінальних правопорушень або оперативно-розшукової профілактики не визначено жодним чином.

Профілактика правопорушень передбачена цілим рядом спеціальних законів України, зокрема Законами «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [22], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [23], «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі на певний строк» [24] та іншими.

Розглянемо деякі положення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Так серед визначення понять, можна виділити:

– протидія домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього

насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки;

– профілактичний облік – здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства [23].

Серед повноважень служб у справах дітей у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей можна виокремити наступний пункт: проведення профілактичної роботи з батьками, іншими законними представниками дитини із запобігання домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей [23].

Також до повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать: взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством.

Окремо слід зупинитись на статті 24 вказаного Закону, в якій до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать:

1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника;

2) обмежувальний припис стосовно кривдника;

3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;

4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Далі в Законі вказано, що уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу.

Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який взяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством.

Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України [24].

Слід зазначити, що якраз рівень домашнього насильства прямо корелює з кількістю вчинених умисних вбивств на побутовому ґрунті. Відповідно до функціональних обов'язків саме на оперативних працівників підрозділів кримінальної поліції покладається не лише оперативно-розшукова протидія умисним вбивствам, а також – оперативно-розшукова профілактика умисних вбивств. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» направлений лише на підрозділи превентивної діяльності Національної поліції України і застосовується ними для здійснення загальної та індивідуальної профілактичної роботи, запобігання та протидії домашньому насильству.

У рамках визначеної проблематики також хотілося б торкнутися питання про такі важливі документи у сфері профілактики правопорушень, як програми та плани протидії та профілактики правопорушень, що приймаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Окремо слід зазначити, що в Україні на сьогоднішній день на рівні обласних державних адміністрацій та територіальних громад розроблено та впроваджується в дію безліч різноманітних комплексних програм з профілактики правопорушень.

Вказані програми розроблюються на підставі Постанови КМУ № 695 від 5 серпня 2020 р. «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» [25].

Розглянемо, наприклад, Комплексну програму профілактики правопорушень та боротьби із злочинністю на 2021–2025 роки, прийняту Рокитнівською селищною радою. Метою вказаної Програми є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень та боротьби із злочинністю шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та місцевих органів виконавчої влади.

Досягненню цієї мети сприятимуть заходи, спрямовані на:

- створення у громадськості нетерпимості до злочинності та формування правосвідомості;
- активізацію участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі;
- підвищення реагування на факти порушення прав, свобод і законних інтересів громадян;

– запобігання втягненню у злочинну діяльність нових соціальних груп, особливо неповнолітніх;

– протидію корупції, зменшення кримінального тиску на економічні відносини;

– вжиття заходів з припинення незаконного видобутку бурштину-сирцю;

– забезпечення безпеки дорожнього руху;

– обмеження незаконного обігу зброї та наркотичних засобів [26].

Аналогічного змісту є комплексна програма профілактики злочинності в Кіровоградській області на 2021–2025 роки, де вказано, що комплексна програма профілактики злочинності в Кіровоградській області на 2021–2025 роки розроблена із урахуванням норм і вимог діючих законодавчих і нормативно-правових актів України.

Програма розроблена відповідно до: Закону України «Про Національну поліцію» (статті 11, 88, 89, 105); Закону України «Про місцеві державні адміністрації»; Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (пункт 16 частини першої статті 43); Бюджетного Кодексу України (стаття 85).

«Враховуючи складність і різноманітність чинників, що впливають на стан та динаміку злочинності, кардинальне поліпшення криміногенної ситуації в області може бути досягнуто лише завдяки об'єднанню зусиль та спільної скоординованої роботи правоохоронних органів, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

В цих умовах пріоритетом є створення систем соціальної профілактики правопорушень, комплексного забезпечення безпеки населення, території області, яке, в свою чергу, вимагає розробки та реалізації довгострокових заходів організаційного, практичного та профілактичного характеру.

В основу реалізації Програми покладено принцип об'єднання зусиль місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та громадськості для забезпечення публічної безпеки, порядку. Ця Програма спрямована на забезпечення ефективності здійснення узгоджених заходів щодо профілактики правопорушень та усунення причин, що зумовили вчинення протиправних дій.

Здійснення визначених заходів та використання засобів, передбачених Програмою, дозволить підвищити рівень охорони публічної безпеки та порядку, сприятиме вчасному попередженню, виявленню та розкриттю злочинів» [27].

Метою Програми визначається забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та місцевих органів виконавчої влади у зазначеній сфері, забезпечення публічної безпеки і порядку та захист населення від протиправних проявів, сприяння стабільному соціально-економічному розвитку області, поліпшенню інвестиційного клімату.

Проблеми організації профілактики правопорушень передбачається розв'язати шляхом реалізації заходів Програми, спрямованих на:

- 1) забезпечення громадської безпеки і правопорядку;
- 2) безпеку дорожнього руху;
- 3) максимальну доступність поліцейських послуг;
- 4) підвищення ефективності робочого процесу поліцейських;
- 5) удосконалення системи оперативного реагування на заяви та повідомлення про скоєні правопорушення;
- 6) запобігання правопорушенням серед неповнолітніх та відносно них;
- 7) дотримання прав затриманих та заарештованих осіб;
- 8) дотримання прав людей з обмеженими можливостями [27].

Наведені програмні документи на виконавчому рівні деталізували правозастосування норм законів по забезпеченню активної поступальної протидії правопорушенням на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави та громадськості, вдосконалення законодавства, організації засобів та методів превенції правопорушень, а також визначають джерела та процедуру фінансування запланованих превентивних заходів.

У всіх цих законах, нормативних актах, підзаконних документах є декілька суттєвих недоліків, а саме: по-перше, це відсутність надійних та законних механізмів реалізації одного із завдань ОРД – оперативно-розшукової профілактики кримінальної протиправності; по-друге, відсутність засобів профілактики, не окреслено повно профілактичні заходи; по-третє, наявність протиріч у понятійних підходах.

Виходячи з наведеного, з метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення профілактики кримінальних правопорушень на

державному та галузевому рівнях у сфері правоохоронної діяльності вбачається за доцільне розроблення «Комплексної програми профілактики кримінальних правопорушень в Україні» з деталізацією її змістовної частини з огляду на особливості проведення профілактичної роботи в сьогоденних умовах функціонування правоохоронної системи країни.

Для забезпечення чіткості, послідовності та логічності реалізації запланованих заходів, відповідного реагування на можливі зміни, що відбуваються в об'єкті профілактичного впливу, вважаємо доцільним: по-перше, запропонувати встановити термін дії такої програми не менше п'яти років; по-друге, видається доцільним при розробці «Комплексної програми профілактики кримінальних правопорушень в Україні» дотримуватись визначеної структурної побудови, яка б включала в себе підпрограми за видами профілактичних заходів; по-третє, в Комплексній програмі передусім слід визначити пріоритетні напрями профілактики правопорушень, у врахуванням особливостей оперативно-розшукової профілактики, які б в обов'язковому порядку впливали із пріоритетних напрямів сучасного розвитку України, узгоджувались з особливостями захисту суспільних відносин окремих важливих сфер життя.

На підставі прийнятої «Комплексної програми профілактики кримінальних правопорушень в Україні» вважаємо за необхідне запропонувати міністерствам і відомствам центральної виконавчої влади розробити та ухвалити галузева програми профілактики правопорушень, які б відображали специфіку профілактичної діяльності в конкретній сфері публічного адміністрування.

Отже, з огляду на сучасний стан розвитку системи нормативно-правового забезпечення профілактики правопорушень в Україні назріла необхідність розробки й прийняття не тільки нових законів але й удосконалення підзаконних нормативних актів, що може істотно вплинути покращення ефективності профілактики кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що в законодавстві України з профілактичної діяльності залишається ще багато недосконалих норм, більшість із них застаріли, значна частина загальнообов'язкових правил установа відомчими актами, які ускладнюють виконання таких норм. У відомчому регулюванні нерідко превалюють вузьковідомчі інтереси, багато норм суперечать цільовій спрямованості і змісту актів вищих органів. Таким чином, вести мову про ефективне право-

застосування не можна, тому що в повсякденній практиці нерідко доводиться зіштовхуватися із численними протиріччями як між різними статтями законів, так і між законодавчими актами, прийнятими в різний час, особливо відносно компетенції тих або інших владних структур під час здійснення правоохоронної та попереджувальної діяльності.

У чинних сьогодні законах, кодексах, інших нормативно-правових актах, що мають відношення до профілактики правопорушень в Україні та в окремих сферах суспільного життя, залишаються неврегульованими багато суспільних відносин, а в більшості випадків під час деталізації правового врегулювання конкретних питань зустрічаються не тільки вираження типу «у порядку, установленому законом», але й численні бланкетні та відсилочні норми в тому числі і на відомчі нормативні акти, які повинні бути прийняті в майбутньому.

Оскільки в цих підзаконних актах повинен бути розкритий механізм застосування тих або інших законів, та їхня відсутність приводить до того, що дії законів протягом тривалого часу, по суті, блокується.

На думку С. Ф. Денисова, перешкодами на шляху прийняття спеціального закону, який би регулював діяльність із запобігання (протидії) правопорушенням, залишаються наявні об'єктивні і суб'єктивні фактори: недостатній рівень гармонізації суспільних відносин у державі та суспільстві; неготовність (моральна та професійна) основних суб'єктів запобіжної діяльності, а саме працівників правоохоронних органів; недостатній рівень суспільного усвідомлення необхідності і змісту профілактичної діяльності (що, зокрема, виявляється в термінологічній невизначеності основних понять, пов'язаних із запобіжною діяльністю, надмірній радикальності суспільних поглядів на запобіжну діяльність тощо) [28, с. 40].

Інший дослідник, М. В. Щедрін зазначає, що прийняття Закону «Про профілактику правопорушень» матиме більше мінусів, аніж плюсів. Превенцію кримінальної протиправності здійснюють багато суб'єктів соціальної профілактики. Регламентация їхньої діяльності є надзвичайно важким завданням не тільки з точки зору законодавчої техніки, але й з погляду правозастосування. Натомість науковець пропонує посилити попереджувальну діяльність в галузевому законодавстві і в законах, що регулюють компетенцію суб'єктів профілактики [29, с. 34–35].

Однак є багато проблемних питань, пов'язаних з прийняттям окремого спеціального закону. Так, предметом багатьох дискусій та непорозумінь були саме передбачені проектами закону профілактичні заходи, які в разі їх практичного застосування могли б не виправдано розширити повноваження правоохоронних органів та призвести до порушення прав громадян (у разі примусового приводу для профілактичної бесіди без достатніх підстав) та юридичних осіб (наприклад, у разі втручання в підприємницьку діяльність). Стає очевидним, що однією з основних причин того, що жоден з вищенаведених проектів досі не був прийнятий, є проблема економічного характеру. Ця проблема полягає у реальній можливості відповідного бюджету здійснювати видатки на запобіжну діяльність, а також у наявності чіткого нормативно визначеного порядку такого фінансування. Жодна програма з профілактики правопорушень, прийнята за роки радикальних реформ не була виконана внаслідок відсутності фінансового і матеріального забезпечення [30, с. 6].

Ще одним проблемним питанням, є відсутність єдиного підходу до розуміння таких термінів, як «профілактика», «запобігання», «припинення» та «попередження». Наприклад, у ст. 3 Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», під профілактикою правопорушень серед неповнолітніх розуміється «діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних установ для неповнолітніх, яка спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих неповнолітніх на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання» [21].

Найбільш дискусійним серед вчених є розмежування таких категорій як «попередження» та «профілактика». Причиною такої дискусії, насамперед, є однакове тлумачення зазначених термінів у словниках, в яких попередження визначається як «запобігання вияву чого-небудь небажаного» [31, с. 466], а профілактика як «заходи, що запобігають виникненню чого-небудь» [31, с. 508] або як «система заходів по попередженню...» [32, с. 648].

Наприклад, Н. В. Лесько, зазначає, що відмінність між поняттями «попередження», «профілактика», «запобігання» надумане і суперечить буквальному змістом цих термінів, тому

що кожне з цих слів означає те ж саме: щось попередити, не допустити, уникнути, тобто це «терміни-синоніми» [33, с. 32].

Частина науковців за родові поняття сприймають попередження кримінальної протиправності, інші вважають профілактику та попередження кримінальної протиправності синонімами і не розділяють їх за суттю. У літературі також існує думка, що слід розрізняти профілактику (виявлення й усунення причин та умов кримінальних правопорушень), попередження (встановлення осіб, які намагаються вчинити кримінальне правопорушення, та прийняття до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх замислів) і припинення кримінальних правопорушень (виявлення осіб, які готуються до вчинення кримінальних правопорушень, та прийняття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки у замах та закінченого кримінального правопорушення). Більш загальне упереджувальне значення, яке проявляється незалежно від стадії недопущення та перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень, мають терміни «попередження» та «запобігання».

У зв'язку з цим, необхідно погодитись із тезою Г. С. Саркісова, що «множинність термінів сама собою говорить про нечіткі, а то й суперечливі уявлення стосовно понять, що, очевидно, є наслідком недостатньої розробки самої проблеми» [34, с. 40]. Наприклад, В. М. Кудрявцев вважає, що терміни «попередження» і «профілактика» застосовуються як взаємозамінні, і використовує їх у своїх наукових працях як рівнозначні [35, с. 181].

Поширеною є думка, що «профілактика» правопорушень входить у систему попередження, як один з видів попереджувальної діяльності. Ціле (загальне) – це попередження, а частина (особливе) – профілактика. Профілактика вважається першим етапом попереджувальної діяльності, спрямованої на недопущення правопорушення з боку конкретної особистості. У випадку, якщо профілактика не дала своїх результатів і в особи з'являється задум вчинити правопорушення, виникає необхідність «запобігання», що розглядається не як рівнозначне і взаємозамінне з «попередженням» і «профілактикою» поняття, а як один з етапів попередження, який настає з часом безпосередньо за «профілактикою» [36; 37].

Деякі науковці пропонують розглядати профілактику правопорушень в широкому (загальному) і вузькому розумінні. Широке (загальне)

розуміння профілактики правопорушень передбачає здійснення комплексних загально-соціальних заходів, спрямованих на скорочення деліктності, нейтралізацію, локалізацію і усунення негативних факторів, що сприяють вчиненню правопорушень. У вузькому розумінні профілактика правопорушень розглядається як діяльність державних органів виконавчої влади, громадських організацій та окремих громадян, спрямована на запобігання окремим правопорушенням, застереження конкретних осіб або груп людей від вчинення ними протиправних дій [38, с. 6].

У юридичній літературі слушно зазначається необхідність розвитку єдиної термінології, яка використовується у правоохоронній діяльності, її єдиного понятійного апарату. Це дуже складне завдання, але вже нині можна наполягати на однаковому вживанні наведених термінів, а також на додержанні їх субординації і взаємовідношенні. Уточнення визначень і термінів, які стосуються профілактичної діяльності, створить можливість ефективніше і правильно організувати роботу всіх її суб'єктів.

Зазначене дає підстави зробити висновок: кожний працівник правоохоронних органів повинен мати чітке уявлення про співвідношення понять «попередження», «профілактика», «запобігання» і «припинення».

Проведення оперативно-розшукової профілактики потребує також уточнень суб'єктів даного виду діяльності, які є носієм функціональних прав та обов'язків, володіють певною компетенцією під час проведення профілактичної роботи.

Висновки. Для вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції щодо профілактики правопорушень, необхідно розробити та прийняти інструкцію діяльності органів та підрозділів Національної поліції у сфері профілактики правопорушень. На нашудумку, дана інструкція має передбачати принципи, цілі, завдання, правові засади діяльності органів та підрозділів Національної поліції у сфері профілактики правопорушень, перелік суб'єктів, що здійснюють таку профілактику, їх функції, права та обов'язки у цій сфері, форми і методи їх діяльності, форми взаємодії. Це дозволить виокремити профілактику в окрему групу заходів профілактичного характеру, сформулювати профілактичні заходи та засоби, а також дозволить нормативно закріпити визначення термінів: запобігання, припинення, перешкоджання, протидія, попередження та профілактика.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Рибаченко С. П. Проблеми правового регулювання запобігання та профілактики правопорушень в Україні. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. Вип. 34. Статті учасників VII Всеукраїнської мультидисциплінарної конф. «Чорноморські наукові студії» (14 трав. 2021 р.). С. 18–22.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
5. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 20 с.
6. Комаров В. А. Діяльність центрів зв'язків з громадськістю ОС України щодо зміцнення правопорядку та профілактики правопорушень: організаційно-правові питання: монографія. Луганськ : РВ ЛДУС, 2007. 287 с.
7. Квітка Я. М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 226 с.
8. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : ХНУВС, 2011. 308 с.
9. Юхно О. О. Теорія та практика оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ : монографія. Одеса : Інтерпринт, 2010. 368 с.
10. Про профілактику злочинів : проект закону Української Радянської Соціалістичної Республіки 1991 р. *Іменем Закону*. 1991. № 13. С. 7–10.
11. Про профілактику злочинів : проект закону України від 12 трав. 1998 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/pls>
12. Про соціальну профілактику правопорушень в Україні : проект Закону України від 30 листоп. 1999 р. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/li_nk1/J092400V.ht ml
13. Про профілактику правопорушень : проект Закону України від 14 черв. 2006 р. *МВС України* : [сайт]. URL: <http://mvsinfo.gov.ua>.
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ із профілактики правопорушень серед дітей : проект Закону України від 09 серп. 2013 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48012
15. Про проект Закону України про профілактику злочинності : постанова Верховної Ради України від 31 січ. 1996 р. № 16/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=16%2F96-%E2%F0>
16. Проект постанови про неприйнятність проекту Закону України «Про профілактику злочинів» : постанова Верховної Ради України від 20 берез. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8029
17. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
18. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
19. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12/conv#Text>
20. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
21. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>
22. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01 груд. 1994 р. № 264/94-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text>
23. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
24. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3160-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>
25. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05 серп. 2020 р. № 695. *Урядовий портал* : [сайт]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820>
26. Про комплексну Програму профілактики правопорушень та боротьби із злочинністю на 2021–2025 роки : рішення селищної ради від 22 січ. 2021 р. № 109. *Рокитнівська селищна рада* : [сайт]. URL: <https://rokytne-gromada.gov.ua/docs/606459/>
27. Комплексна програма профілактики злочинності в Кіровоградській області на 2021–2025 роки : рішення Кіровоградської обласної ради від 19 лют. 2021 р. № 57. *Кіровоградська обласна рада* : [сайт]. URL: <https://oblrada.kr.ua/decission/2757/pro-zatverdzhennya-kompleksnoi-programi-profilaktiki-zlochinnosti-v-kirovogradskij-oblasti-na-2021-2025-roki-26-02-2021>
28. Денисов С. Ф. Розвиток спеціального законодавства з питань запобігання злочинності в Україні. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2009. № 4. С. 35–42.
29. Профілактика злочинів : підручник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
30. Кальман О. Г. Що протиставити злочинності? *Дзеркало тижня*. 2009. № 8. С. 6.

31. Глумачний словник української мови / [уклад. Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига]. Харків : Синтекс, 2005. 672 с.
32. Словник синонімів української мови : в 2 т. / ред. А. А. Бурячок [та ін.] ; НАН України ; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1999. Т. 1. 1026 с.
33. Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. Київ : ВіАН, 1996. 351 с
34. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень : навч. посіб. Київ : Персонал, 2017. 174 с.
35. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.
36. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : монографія. Харків : Майдан, 2013. 412 с.
37. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / [пер. з рос.]. Харків : Консум, 2001. 656 с
38. Подлінев С. Д. Адміністративна деліктологія. Одеса : Юрид. літ., 1999. 43 с.

Хижняк Є.С. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

Актуальність статті полягає в тому, що у сучасних умовах – становлення й розвитку демократичної, правової держави – профілактика кримінальних правопорушень розглядається як важливий напрям внутрішньої політики України. Профілактика кримінальних правопорушень є одним з пріоритетних шляхів превенції кримінальній протиправності, зменшення масштабів її розповсюдження, покращення криміногенної обстановки. Окреме місце серед завдань підрозділів кримінальної поліції займає «профілактика», зокрема профілактика умисних вбивств. Метою статті є аналіз та систематизація законодавчих актів, що регулюють діяльність щодо профілактики правопорушень в Україні, а також дослідити загальні проблеми правового регулювання оперативно-розшукової профілактики кримінальних правопорушень в Україні. З'ясовано, що частина науковців за родове поняття сприймають попередження кримінальної протиправності, інші вважають профілактику та попередження кримінальної протиправності синонімами і не розділяють їх за суттю. У літературі також існує думка, що слід розрізняти профілактику (виявлення й усунення причин та умов кримінальних правопорушень), попередження (встановлення осіб, які намагаються вчинити кримінальне правопорушення, та прийняття до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх замислів) і припинення кримінальних правопорушень (виявлення осіб, які готуються до вчинення кримінальних правопорушень, та прийняття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки у замах та закінченого кримінального правопорушення). Більш загальне упереджувальне значення, яке проявляється незалежно від стадії недопущення та перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень, мають терміни «попередження» та «запобігання». Зроблено висновок, що для вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції щодо профілактики правопорушень, необхідно розробити та прийняти інструкцію діяльності органів та підрозділів Національної поліції у сфері профілактики правопорушень. На нашу думку, дана інструкція має передбачати принципи, цілі, завдання, правові засади діяльності органів та підрозділів Національної поліції у сфері профілактики правопорушень, перелік суб'єктів, що здійснюють таку профілактику, їх функції, права та обов'язки у цій сфері, форми і методи їх діяльності, форми взаємодії. Це дозволить виокремити профілактику в окрему групу заходів профілактичного характеру, сформулювати профілактичні заходи та засоби, а також дозволить нормативно закріпити визначення термінів: запобігання, припинення, перешкоджання, протидія, попередження та профілактика.

Ключові слова: профілактика, оперативно-розшукова профілактика, кримінальні правопорушення, правове регулювання.

Khyzhniak Ye.S. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE

The relevance of the article lies in the fact that in modern conditions – the formation and development of a democratic, legal state – the prevention of criminal offenses is considered an important direction of Ukraine's internal policy. Prevention of criminal offenses is one of the priority ways of preventing criminal wrongdoing, reducing the scale of its spread, and improving the criminogenic situation. A separate place among the tasks of the criminal police units is "prevention", in particular the prevention of intentional murders. The purpose of the article is to analyze and systematize legislative acts that regulate activities related to crime prevention in Ukraine, as well as to investigate the general problems of legal regulation of operational investigative prevention of criminal offenses in Ukraine. It has been found that some scientists perceive prevention of criminal illegality as a generic concept, others consider prevention and prevention of criminal illegality as synonyms and do not separate them in essence. There is also an opinion in the literature that one should distinguish between prevention (detection and elimination of the causes and conditions of criminal offenses), prevention (identification of persons who are trying to commit a criminal offense and taking certain measures against them in order to prevent the implementation of their plans) and termination of criminal offenses (identifying persons who are preparing to commit criminal offenses and taking measures against them with the aim of preventing the development of preparations into attempts and completed criminal offenses). The terms "prevention" and "prevention" have a more general preventive meaning, which is manifested regardless of the stage of preventing and preventing the commission of criminal offenses. It was concluded that in order

to improve the normative and legal regulation of the activities of the National Police regarding the prevention of offenses, it is necessary to develop and adopt the instructions for the activities of the bodies and divisions of the National Police in the field of prevention of offenses. In our opinion, this instruction should provide for the principles, goals, tasks, legal bases of the activities of the National Police bodies and units in the field of crime prevention, the list of entities that carry out such prevention, their functions, rights and obligations in this field, forms and methods of their activity, forms of interaction. This will make it possible to separate prevention into a separate group of preventive measures, to formulate preventive measures and means, as well as to standardize the definitions of the terms: prevention, cessation, obstruction, counteraction, prevention and prevention.

Key words: prevention, operative and investigative prevention, criminal offenses, legal regulation.

Юзікова Н.С.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 343.9:343.77

DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.10

ВТРАТА СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ВЧИНЕНОГО ЗЛОЧИНУ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Вступ. Згідно з Конституцією України (ст. 14), земля вважається ключовим національним ресурсом, який перебуває під особливою охороною держави. Відповідно до конституційних норм, земля є майном українського народу. Захист земель тісно пов'язаний із забезпеченням екологічної безпеки всього природного середовища. Визначення суспільної небезпеки злочину відбувається у двох аспектах: законодавчому та практичному. Законодавча оцінка суспільної небезпеки виникає, коли законодавство визначає певні дії як загрозові для суспільства, тоді як практична оцінка здійснюється правоохоронцями під час розгляду конкретних кримінальних справ. Колективна суспільна свідомість, відображена у законодавстві, враховує наслідки дій для суспільства, їх шкідливість та ризик завдання шкоди, і відповідно забороняє або дозволяє ці дії в залежності від їхнього впливу. Суспільна небезпека злочинів є складним явищем, яке має кілька аспектів. Залежно від конкретного типу злочину і умов його вчинення, ця небезпека має дві основні складові: характер та ступінь. Характер суспільної небезпеки забруднення або пошкодження земель полягає у спробі завдати шкоди природному стану землі, що є важливою складовою екологічної безпеки. Погіршення якості земель, особливо сільськогосподарських угідь, може негативно вплинути на здоров'я людей та екологічну рівновагу середовища. Значний обсяг звільнень від кримінальної відповідальності до певної міри зменшує значення самої форми відповідальності перед законом. Це може призвести до забуття принципу невідворотності кримінальної відповідальності та виправдовує появу радикальних пропозицій, наприклад, щодо заміни передбачених Кримінальним кодексом України видів звільнення від кримінальної відповідальності аналогічними звільненнями від покарання. Саме тому у статті буде проаналізовано, як особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'яз-

ку зі зміною обстановки, враховуючи втрату суспільної небезпечності вчиненого злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальна наукова розробка проблем кримінально-правової політики України, в тому числі кримінально-правового реагування на злочини у сфері земельних відносин була висвітлена у багатьох працях відомих науковців: Дагель П. С., Фефелов П. О., Гальперін І. М., Злобін Г. О., Коробєєв О. І., Келина С. Г., Кудрявцев В. М., та інші. Також звертають на себе увагу нароби наступних авторів: Бауліна Ю. В., Головка Л. В., Дудорова О. О., Навроцького В. О., Антонова А. Д., Готіна О. М., Фріса П. Л., Лопашенко Н. О., Митрофанова А. А., Плаксіної Т. О., та інші.

Мета статті полягає у аналізі та уточненні процесу втрати суспільної небезпечності щодо злочинів у сфері земельних відносин. Стаття спрямована на розгляд підходів та критеріїв, за якими суди приймають рішення про звільнення осіб від кримінальної відповідальності через втрату суспільної небезпечності їхніх дій. Вона пропонує докладний аналіз факторів, що впливають на цей процес та розкриває об'єктивні та суб'єктивні аспекти, які враховуються при такому розгляді. Крім того, стаття прагне висвітлити роль статті 48 Кримінального кодексу України у контексті втрати суспільної небезпечності вчиненого злочину в сфері земельних відносин та її вплив на рішення судів.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних причин криміналізації є оцінка великої небезпеки та характеру діяння для суспільства, яку враховує громадська думка, визнаючи певні вчинки злочинними ще до втручання законодавця. Література зазначає, що на ступінь суспільної небезпеки злочину впливають такі фактори: 1) мотиви особи; 2) характеристики складу злочину; 3) реалізація злочинного наміру; 4) роль особи у злочині; 5) особливості часу, місця та методу скоєння тощо [8]. До цього списку варто додати значення об'єкта захи-

сту в кримінальному законодавстві. Наприклад, у Конституції України (ст. 14) земля визнається основним національним надбанням, під особливою охороною держави [2, с. 12]. Охорона земель тісно пов'язана із загальною екологічною безпекою [3]. Іноді, крім суспільної небезпеки вчинку, враховують інші фактори, що вимагають регулювання кримінально-правовими заходами, такі як загальні закономірності у суспільстві, соціальні наслідки покарання, матеріальні ресурси, необхідні для втілення кримінального заходу та деякі інші.

За висловлюванням Л. В. Головка, відмова від кримінальної відповідальності є альтернативним методом реакції держави на злочин. Ця реакція відрізняється від традиційної «злочин – покарання», на якій базується класичне кримінальне право.

У половині випадків, що стосуються проваджень у справах за статтею 197-1 Кримінального кодексу України, виявлена тенденція до звільнення від кримінальної відповідальності [4]. Суди ігнорують той факт, що кримінальна відповідальність застосовується лише до найбільш соціально небезпечних форм самовільного зайняття землі. Внесення статті 197-1 до Кримінального кодексу України було спрямовано на посилення відповідальності за порушення земельного законодавства. Однак порушники рідко несуть навіть адміністративну відповідальність.

Значна частина осіб, чий вчинок був кваліфікований за статтею 197-1 Кримінального кодексу України, була звільнена від кримінальної відповідальності через зміну ситуації, зокрема на підставі статті 48 зазначеного кодексу [6, с. 64]. Ця стаття передбачає дві основні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності: 1) зміну суспільної небезпеки вчиненого злочину внаслідок зміни обставин; 2) втрату суспільної небезпеки внаслідок зміни обставин особи, яка вчинила злочин. Хоча діяння залишається злочинним згідно типової правової оцінки, стаття 48 КК України враховує, що кримінальна відповідальність не може залежати лише від самого вчинку, а також від розслідування та судового розгляду справи. Навіть якщо вчинене діяння мало ознаки злочину під час його вчинення, це не виключає можливості звільнення особи від відповідальності за статтею 48 КК України, оскільки сам кримінальний закон залишається незмінним. Стаття 48 КК України розглядає ситуації, коли суспільна небезпека вчиненого діяння зменшується з часом через

зміни в суспільстві, наприклад, скасування надзвичайного стану чи зміни у системі управління. Ці масштабні зміни зазвичай передують рішенням законодавця про декриміналізацію певних дій.

Зміна обставин може охоплювати як всю країну, так і конкретні території, місцевості, підприємства, установи чи організації. Певні зміни у мікросоціальному середовищі можуть «позбавляти» діяння відповідності суспільній небезпеці, яку воно спричинило, і врешті-решт позбавляти загальної суспільної небезпечності злочину.

Ю. В. Баулін розрізняє два типи змін, пов'язаних із втратою суспільної небезпечності: локальну, яка виникає внаслідок змін у конкретному злочині, та масштабну в межах країни, що стосується втрати суспільної небезпечності певного виду злочинів [1]. Остання впливає з глобальних змін у країні, які, хоча й впливають на суспільну небезпечність злочину, поки що не відображені у законодавстві. П. Л. Фріс розглядає два способи втрати суспільної небезпечності: перший пов'язаний з локальними змінами, що не впливають на законодавство, тоді як другий – змінами національного масштабу, які ще не відображені у законодавстві через динаміку соціально-політичних процесів [7]. Ця остання ситуація часто передують рішенням законодавця про декриміналізацію певних дій, коли використання статті 48 КК України є формою оперативного реагування до внесення відповідних змін у законодавство.

Суди в основному спираються на три основні аргументи, коли вони приймають рішення про втрату суспільної небезпеки дії [5, с. 840]: 1) наявність або намір винної особи отримати право на землю відповідно до закону (наприклад, Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 02.02.2023, де ОСОБА_1 обвинувачувався у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 277 Кримінального кодексу України, тобто у самовільному зайнятті земельної ділянки без мети її використання. Вирок суду зазначив, що Обвинуваченого ОСОБА_1 визнати невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення та звільнити від кримінальної відповідальності за втратою суспільної небезпечності вчиненого діяння, на підставі ст. 48 КК України. Суд обґрунтував своє рішення тим, що згідно з матеріалами справи, ОСОБА_1 у 2022 році самовільно зайняв земельну ділянку площею 0,02 га, однак, у 2023 році ОСОБА_1 отримав дозвіл на встановлення споруди

на даній земельній ділянці. Суд встановив, що вчинене ОСОБА_1 діяння перестало бути суспільно небезпечним, оскільки на даний час земельна ділянка використовується за призначенням, а саме для будівництва споруди. Крім того, ОСОБА_1 відшкодував шкоду, завдану державі, у розмірі 2000 грн. На підставі викладеного суд дійшов висновку про необхідність звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності за втратою суспільної небезпечності вчиненого діяння); 2) компенсація завданих збитків від самовільного зайняття земельної ділянки (наприклад, згідно з матеріалами справи, ОСОБА_1 у 2022 році самовільно зайняв земельну ділянку. На цій земельній ділянці ОСОБА_1 встановив кіоск для торгівлі продуктами харчування. Кіоск був демонтований власником. Суд встановив, що вчинене ОСОБА_1 діяння перестало бути суспільно небезпечним, оскільки кіоск, встановлений на земельній ділянці, був демонтований та була відшкодована шкода); і 3) попередні випадки, коли суди виправдовували свої рішення лише тим, що винна особа добровільно звільнила самовільно зайняту земельну ділянку (наприклад, Суд вирішив, що діяння Особи втратило свою суспільну небезпечність через добровільне відмовлення від земельної ділянки, яке виявилось у видаленні огорожувальних структур та зупиненні незаконного продажу сільськогосподарської продукції).

Обставини, які враховуються лише для індивідуалізації кримінальної відповідальності (наприклад, відсутність судимості чи визнання вини) або лише вчинення злочину невеликої чи середньої тяжкості вперше, з посиланням на втрату суспільної безпеки, без детального уточнення, визначають час застосування статті 48. Практика застосування статті 48 Конституції України явно не спонукає до дотримання закону, оскільки в найгіршому випадку для осіб, які самовільно займають земельні ділянки, може виникнути лише необхідність укласти відповідний договір і внести плату за оренду за користування цією ділянкою або повернути її, не понесши жодних покарань за вчинені дії. Навіть якщо в юридичних джерелах стверджується, що кримінальне право не повинно перетворюватися на систему «нагородження» або «заохочення» щодо осіб, які самовільно займають землю.

У контексті застосування статті 48 Кримінального кодексу України в зв'язку з втратою особою суспільної безпеки, важливим є підкреслити правову позицію Верховного Суду, який підкреслює, що збереження суспільної

небезпечності вчиненого злочину на момент розгляду справи у суді не заважає застосуванню статті 48 КК України. Навіть у випадку, коли змінюється обставина, і особа, що вчинила злочин, перестала бути суспільно небезпечною (наприклад, вчинення злочину вперше у неповнолітньому віці (відповідно до ч. 1 ст. 186 та ст. 198 КК України)).

Коли особа змінила своє місце проживання, зокрема виїхала за кордон, щоб уникнути відповідальності перед судом і ухилення від правосуддя, або перебуває в установі відбуття покарань за інший злочин, це не розглядається як зміна обставин відповідно до статті 48 Кримінального кодексу України. Вважається, що лише після ретельного аналізу обставин життєдіяльності людини та їх впливу на її поведінку можна прийти до висновку, що людина перестала бути суспільно небезпечною. Наприклад, призов на строкову військову службу; зміна місця проживання та зміна зв'язків з кримінальним середовищем, які могли бути пов'язані з вчиненням злочинів; звільнення з роботи, яка спонукала до злочину; початок роботи для раніше безробітних; тяжка хвороба або нещасний випадок, який призвів до інвалідності; вступ до конфіденційної співпраці з правоохоронними органами; покращення сімейних стосунків, все це може бути факторами зміни зовнішньої обстановки.

Суди часто враховують такі обставини, як позитивне місце проживання, відсутність судимості, зайняття корисною суспільною працею, відшкодування завданих збитків, повернення земельної ділянки до попереднього стану, отримання прав на земельну ділянку, щире каяття та сприяння органам досудового розслідування у справах, де особи звільняються від кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки чи будівництво за ст. 48 КК. Важливо зауважити, що більшість цих обставин є суб'єктивними. З іншого боку, зміна обставин стосується об'єктивних причин для звільнення від кримінальної відповідальності в кримінально-правовій науці. У контексті статті 48 Кримінального кодексу України посилання на такі позитивні дії після вчинення злочину, як відшкодування збитків, сприяння в розкритті злочинів чи виразне каяття, загалом є неадекватним. Це очевидно, що зміна обставин, як об'єктивна підстава для звільнення від кримінальної відповідальності, не залежить від волі особи після вчинення злочину. У цьому висновку враховується етимологія поняття «обстави-

ни», яке означає «сукупність обставин, за яких щось відбувається». Стаття 48 говорить про зміну обставин, які можуть бути як об'єктивними, так і суб'єктивними (залежними від волі людини), але в будь-якому випадку вони є зовнішніми причинами, які призводять до того, що людина втрачає суспільну безпеку.

Висновки. Отже, оцінка великої небезпеки та характеру діяння для суспільства є однією з головних причин криміналізації. Громадська думка може визнати деякі вчинки злочинними ще до втручання законодавця. Фактори, які впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину, включають мотиви особи, характеристики злочину, реалізацію злочинного наміру, роль особи у злочині, а також час, місце та метод скоєння. Відмова від кримінальної відповідальності розглядається як альтернативний метод реакції держави на злочин. Ця реакція відрізняється від традиційної «злочин — покарання». Стаття 48 Кримінального кодексу України передбачає дві основні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності: зміну суспільної небезпеки внаслідок зміни обставин та втрату суспільної небезпечності внаслідок зміни обставин особи, яка вчинила злочин. Зміна обставин може охоплювати різні рівні – від конкретного злочину до широкомасштабних змін національного масштабу, які можуть вплинути на суспільну безпеку злочинців. Стаття 48 КК України враховує, що кримінальна відповідальність не може залежати лише від самого вчинку, а також від розслідування та судового розгляду справи. Головні аргументи судів у таких справах полягають у трьох основних підставах: наявності законних прав на землю, компенсації завданих збитків та добровільного звільнення винної особи від самовільно зайнятої землі. Суди детально аналізують обставини, такі як отримання прав на земельну ділянку, компенсація завданих збитків чи звільнення

землі. Проте, практика вказує на те, що деякі обставини, які згадуються як підстави для втрати суспільної безпеки, можуть бути суб'єктивними та важко перевіритися судом. Це може включати в себе фактори, які змінюються після вчинення злочину, але є об'єктивними, такі як місце проживання чи зміни в соціальних зв'язках. Істотно важливим є розуміння різниці між суб'єктивними та об'єктивними обставинами у контексті застосування статті 48 Кримінального кодексу. Основний аспект полягає у визначенні об'єктивних причин, які призводять до втрати суспільної безпеки, незалежно від волі особи після вчинення злочину. Це важливо для забезпечення рівності та правосуддя при розгляді таких справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 185.
2. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель України: Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.06 / О. А. Вівчаренко. Київ, 2013. 36 с.
3. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
6. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.
7. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. С. 347.
8. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. С. 402.

Юзікова Н.С. ВТРАТА СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ВЧИНЕНОГО ЗЛОЧИНУ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядається інститут втрати суспільної небезпечності вчиненого злочину у сфері земельних відносин, а також аспекти, пов'язані з втратою суспільної небезпечності у злочинах, пов'язаних із порушенням законодавства у сфері земельних відносин. Вона проаналізована через призму юридичних та екологічних вимірів, висвітлюючи ключові моменти, які впливають на зменшення загрози для суспільства при вчиненні злочину в цій сфері. Кримінальна відповідальність на сьогоднішній день є найбільш ефективним юридичним засобом захисту земель від злочинних порушень. Це можливо лише в тому випадку, якщо існує відповідна кримінально-правова норма, яка визначає основні об'єктивні та суб'єктивні характеристики діяння в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність. Стаття зазначає, що втрата суспільної небезпечності вчиненого злочину є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли злочин вже не становить небезпеки для суспільства і надає перелік таких обставин на конкретних прикладах. Автор виявляє чинники, які можуть спричинити втрату суспільної небезпечності від певних правопорушень,

запропоновуючи конкретні підходи до регулювання цієї проблеми на рівні законодавства. Стаття розкриває обставини, які свідчать про можливість звільнення її особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки за конкретних відповідних підстав. Аналізуючи важливі аспекти цієї теми, стаття спрямована на розуміння механізмів, які можуть впливати на зміну характеристик злочину в контексті земельних відносин та вироблення ефективних заходів правового регулювання для забезпечення суспільної безпеки.

Ключові слова: земля, земельні відносини, структура злочинності, кримінальна відповідальність, суспільна небезпечність.

Yuzikova N.S. LOSS OF PUBLIC DANGER OF THE COMMITTED CRIME IN THE FIELD OF LAND RELATIONS

The article examines the institute of loss of public danger of a crime committed in the field of land relations, as well as aspects related to the loss of public danger in crimes related to violation of legislation in the field of land relations. It is analyzed through the prism of legal and environmental dimensions, highlighting the key points that affect the reduction of the threat to society when a crime is committed in this area. Criminal liability is currently the most effective legal means of protecting land from criminal violations. This is possible only if there is a relevant criminal law provision which defines the main objective and subjective characteristics of an act in the current legislation on criminal liability. The article notes that the loss of social danger of a crime is the basis for exemption from criminal liability in cases where the crime no longer poses a danger to society and provides a list of such circumstances with specific examples. The author identifies the factors which may cause the loss of public danger from certain offenses, and proposes specific approaches to regulating this issue at the legislative level. The article reveals the circumstances which indicate the possibility of exemption of a person from criminal liability due to changes in the situation on specific relevant grounds. By analyzing important aspects of this topic, the article aims at understanding the mechanisms which may affect the change in the characteristics of a crime in the context of land relations and at developing effective legal regulation measures to ensure public safety.

Key words: land, land relations, crime structure, criminal liability, public danger.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

Берлач А.І.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

УДК 342.9
DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.11

ПРИНЦИП СУБСИДАРНостІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ, ЗАКРІПЛЕНИХ У ДОГОВОРІ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Вступ. Збройна агресія північного сусіда проти України безповоротно визначила орієнтири майбутнього шляху, який орієнтується на цінності, принципи і засади європейської спільноти. Набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС змушує нас посилити наукові пошуки в частині дослідження засадничих принципів, що закладені в Договорі про Європейський союз, власне чому і буде присвячена дана розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню принципів Договору про Європейський союз присвячена увага як зарубіжних вчених, таких як Д. Роднік, Р. Мангабейра, І. Файхтнер, Р. Хоуз та Т. Брод. Означена проблема не проходила повз інтерес і вітчизняних науковців, серед яких А. Пухтецька, О. Проневич, О. Радишевська та інші, однак аналіз взаємодії принципів субсидіарності, делегування повноважень та пропорційності до нині залишався поза увагою.

Виклад основного матеріалу. Перший, а саме принцип делегування повноважень (англ. – principle of conferral), передбачає, що інституції ЄС, які за характером своєї діяльності і способом утворення знаходяться на наднаціональному рівні по відношенню до органів держав членів та їх громадян, можуть діяти в межах переліку компетенцій, які висвітлені у засновницьких Договорах Європейського Союзу та які надані їм безпосередньо державами-членами. Особливістю делегування повноважень в ЄС є те, що в засновницьких договорах ці компетенції розподілені в першу чергу за сферою застосування (конкретна галузь, сфера життєдіяльності суспільства) в якій можуть діяти уповноважені інституції Європейського Союзу, а не за переліком різновидів повноважень (тобто, конкретних типів дій, актів), які можуть вчиняти компетент-

ні на те органи. Останнє сприйняття принципу делегування повноважень є більш популярним у вітчизняній конституційній та адміністративній галузях права [1].

Ще одна особливість принципу делегування повноважень у Договорі про Європейський Союз полягає у тому, що держави-члени, які є засновниками та активними учасниками діяльності Союзу, надали ці повноваження з національного до наднаціонального рівня, тобто, у вертикальному правовідношенні «знизу-вверх».

Враховуючи вищезазначене твердження, варто вказати, що принцип делегування повноважень у класичному його сприйнятті в сучасній вітчизняній доктрині передбачає процес надання частини своїх повноважень від вище стоячої інституції чи групи, яка володіє усією повнотою влади (або більшою частиною управлінських повноважень), до нижче стоячої інституції чи групи на їх локальний рівень. Таким чином, відбувається надання повноважень, компетенцій у вертикалі правовідносин по шляху «зверху-вниз». Проте, термін «делегування» не є синонімом «передання», адже останній означає повне відчуження певної компетенції зі сфери регулювання того суб'єкта, що передає повноваження, залишаючи це передане повноваження у виключній компетенції суб'єкта, який його отримує.

Як зазначає вітчизняна дослідниця І. П. Сторожук, під делегуванням повноважень розуміються двосторонні імперативні відносини, в яких один суб'єкт влади має визначену законодавством компетенцію, а інший суб'єкт має правоздатність на отримання та реалізацію цієї компетенції. Таким чином, з позиції дослідника, компетенція одного суб'єкта стає джерелом компетенції другого [2, с. 232].

Якщо звертатись до українського законодавства, то, наприклад, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР у статті 1 «делегованими» повноваженнями визначає ті повноваження органів виконавчої влади, які надаються органам місцевого самоврядування у відповідності до законодавчих актів. Також, і навпаки, це ті повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються місцевим державним адміністраціям відповідно до рішень місцевих рад [3]. Як можна спостерігати, конкретно у цьому нормативно-правовому акті суб'єктами і сторонами відносин виступають органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, в силу специфіки врегульовуваних правовідносин. Проте, цікавим є аспект «взаємності» такого делегування, що притаманний далеко не кожним відношенням, пов'язаним з делегуванням або переданням повноважень. Можна допустити таке судження, що конкретно в цьому випадку сторони (надаюча та отримуюча повноваження) стають дзеркальними у відношенні однієї до другої, тобто – рівноправними, рівносильними, отже обидва суб'єкти є правоздатними на отримання і реалізацію відповідних компетенцій. Через вищезазначений аспект, ці відносини делегування (або передання) можна охарактеризувати не як вертикальні, а вже як горизонтальні.

Проте, насправді, цей аспект не є таким одностороннім. Якщо виходити з положень статті п'ятої Конституції України, де вказано, що народ є «єдиним джерелом влади» та «носієм суверенітету», а цю владу він здійснює безпосередньо або через органи місцевого самоврядування та органи державної влади [4]. Остання форма здійснення влади на території держави як раз вказує на надання, делегування в тих чи інших межах, спеціально-визначених Конституцією або іншими нормативно-правовими актами, компетенцій публічним установам у регулюванні відповідних публічних правовідносин, розділяючи їх на базовому рівні за сферою регулювання на законодавчу, виконавчу, судову, компетенції яких потім деталізуються положеннями спеціального законодавства та колом спеціалізованих підпорядкованих центральним органам влади суб'єктам, яким від останніх надаються вужчі повноваження, розподілені за різними критеріями. Такими критеріями можуть бути наступні, аде не обмежені ними: «за сферою регулювання», «за конкретно визначеними повноваженнями», «за суб'єктами впливу», «за локацією впливу», «за терміном впливу», «за рівнями суб'єкту надання та суб'єкту отримання компетенцій» тощо.

Також, і навпаки, це ті повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються місцевим державним адміністраціям відповідно до рішень місцевих рад [3]. Як можна спостерігати, конкретно у цьому нормативно-правовому акті суб'єктами і сторонами відносин виступають органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, в силу специфіки врегульовуваних правовідносин. Проте, цікавим є аспект «взаємності» такого делегування, що притаманний далеко не кожним відношенням, пов'язаним з делегуванням або переданням повноважень. Можна допустити таке судження, що конкретно в цьому випадку сторони (надаюча та отримуюча повноваження) стають дзеркальними у відношенні однієї до другої, тобто – рівноправними, рівносильними, отже обидва суб'єкти є правоздатними на отримання і реалізацію відповідних компетенцій. Через вищезазначений аспект, ці відносини делегування (або передання) можна охарактеризувати не як вертикальні, а вже як горизонтальні.

Виходячи із вищезазначеного ми приходимо до висновку, що варто виділяти «широкий» та «вужкий» підходи до розуміння принципу делегування повноважень. У «широкому» сенсі, делегування повноважень передбачає надання (делегування або передання) компетенцій від базового суб'єкта, що є безпосереднім і першим носієм таких компетенцій до будь-якого іншого суб'єкта, враховуючи надання таких компетенцій далі, повністю або частково, до інших суб'єктів-отримувачів компетенцій, незалежно від кількості останніх та горизонтальності чи вертикальності правовідносин з такими суб'єктами.

У «вужкому» сенсі, делегування повноважень слушно розуміти як просте одноетапне надання або передання компетенції від одного суб'єкта до іншого, не враховуючи те, чи є суб'єкт-надавач компетенцій є першим їх носієм, або він також їх отримав від іншого, а також, не враховуючи те, чи є суб'єкт-отримувач компетенцій їх кінцевим отримувачем, чи буде мати правоздатність їх надавати далі, іншим суб'єктам.

До того як переходити до аналізу принципу субсидіарності в межах його розуміння та застосування в Європейському Союзі, неможливо обійти стороною тісно пов'язаний з ним принцип пропорційності. Спільно з принципом субсидіарності ці принципи у сучасному науковому просторі сприймаються як такі, що складають групу принципів «здійснення компетенцій». А якщо точніше, то принцип субсидіарності в межах ЄС науковою спільнотою частіше асо-

ціюється з проблемами розподілу повноважень між Європейським Союзом та його державами-членами [5, с. 247–273].

Принципу пропорційності присвячена частина четверта статті п'ятої Договору про Європейський Союз, яка передбачає, що «...зміст та форма дій Союзу не повинна виходити за межі того, що необхідно для досягнення цілей Договорів» [1]. Дана частина статті є доволі недеталізованою, загальною, має частково відсильний характер, а тому потребує тлумачення.

Так, використовуючи такі терміни як «зміст» та «форма» дій в Договорі про Європейський Союз, можна навести приклад співвідношення цих категорій за І.В. Богушовою, яка досліджуючи сутність держави зазначає, що сутність та зміст завжди існують у певній формі, де остання виступає необхідною умовою до існування змісту. В свою чергу, форма також не існує самостійно і завжди наповнена певним змістом і виражає сутність, що в ній закладена змістом [6, с. 31–32].

Під «змістом» розуміється сукупність упорядкованих певним чином елементів та процесів, що утворюють певний предмет або явище та відображають соціальну реальність. Категорія «форма» у філософії розглядається як спосіб існування, або вираження у різних модифікаціях змісту. Ці категорії у філософії є парними та ще з давньоримських часів розуміються як діалектично взаємозалежні одна від одної. Адже змістом виступає спосіб організації речей, процесів, явищ, а форма виступає як сам матеріал, що організовується і складається з таких елементів, його зовнішній вираз, надаючи змісту буття в реальності [7, с. 38–39].

Крім того, варто звернути увагу на визначення поняття «дія», до якого також існують у науковій літературі різні підходи.

Відповідно до Ф.К. Савінї, разом з подіями, дії відносяться до категорії «юридичних фактів», які є різновидом соціальних фактів. Самі юридичні факти визначалися академіком В.В. Копейчиковим як конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин [8, с. 25–89].

У своїй монографії, сучасний дослідник А.М. Завальний вказує, що наразі в сучасній науковій літературі виділяють юридичні факти за вольовим критерієм, за критерієм відношення суб'єкта до права та спрямованістю волі суб'єкта на настання певних правових наслідків [8, с. 39]. Нас цікавить вольовий критерій, який

допоможе надати визначення поняттю «дія». За паном О.В. Шмоткіним, який аналізував вольовий критерій, юридичні факти були поділені на діяння та події [8, с. 39–138].

Вчений надає визначення діянням, відповідно до якого вони розуміються як юридичні факти, настання яких прямо залежить від волевиявлення суб'єктів, які їх вчиняють. До них відносять вчинки людей, і що важливо, це розповсюджується на акти юридичних осіб приватного та публічного права, а тому і на акти публічних та міжнародних інституцій і їх представників. Проте, діяння є поняттям ширшим за дії, як вважається у науковій спільноті, адже діяння вміщує в собі як активні дії (позитивні) зі сторони суб'єкта правовідносин, що може стосуватися видання адміністративних актів, прийняття і видача рішень в індивідуальних справах, так і діяння, що передбачає і бездіяльність суб'єктів, де нормативно-правовий припис вимагає від них вчинення певних дій і які вони не вчиняють (неправомірна бездіяльність), або утримання від вчинення певних дій у визначених законом випадках (правомірна бездіяльність) [8, с. 39]. Крім того, слушно нагадати, що діяння (дія та бездіяльність) є зовнішньою формою вираження поведінки суб'єкта, і є об'єктивною стороною у складі його діяння.

Тож, під поняттям «дія» може розумітись певна поведінка суб'єкта приватних чи публічних правовідносин, що має зовнішній вираз у формі вчинку чи акту, якій притаманне волевиявлення такого суб'єкта і яке як наслідок, породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини.

Із приведенням вищезазначених визначень, можна здійснити їх перенесення у контекст статті п'ятої Договору про ЄС. У цьому випадку, змістом дій інституцій та інших уповноважених суб'єктів Європейського Союзу будуть виступати сукупність елементів та процесів, що будуть відображати соціальну сутність та предмет регулювання цих суб'єктів, його направленість.

Формою дій зазначених суб'єктів будуть виступати різноманітні способи вираження змісту цих дій, окреслюючи їх певний вигляд у реальності, так як письмова форма актів в результаті їх видачі уповноваженими інституціями, вербальна форма вираження як результат надання рекомендацій чи консультацій на прийомі і інституціях тощо.

Під діями уповноважених суб'єктів Європейського Союзу, які наповнені змістом, сутні-

стю і предметом регулювання, які мають конкретно визначені форми відповідно до приписів законодавства ЄС або відповідно до актів національного законодавства країн-членів (в частині повноважень і сфер регулювання, де вони користуються самостійністю від ЄС), можна розуміти як вчинення такими суб'єктами конкретних вчинків чи актів, які як наслідок породжують, змінюють чи припиняють правовідносини між суб'єктами Європейського Союзу в його специфічній наднаціональній регіональній системі правовідносин, яким характерні складні різнорівневі зв'язки представників приватних і публічних груп національного рівня і публічних інституцій наднаціонального рівня. Надалі йде вираз, що такі дії інституцій або інших уповноважених суб'єктів Європейського Союзу не можуть виходити за межі «того, що необхідно для досягнення цілей Союзу». Постає питання: «що необхідно для досягнення цілей Союзу?» та «які цілі Союзу?». Дана частина речення має відсильний характер, адже чітко не розшифровує словосполучення «того, що потрібно» та «цілі Союзу», що передбачає звернення суб'єктів до основоположних актів, тобто, до Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу.

Осягнути дію принципу субсидіарності буде неможливо без з'ясування цілей Союзу або цілей Договорів, як це було визначено в частині четвертій статті п'ятої Договору про Європейський Союз. Вони закріплені у преамбулі Маастрихтського Договору від 7 лютого 1992 року, а також статтях 1, 2 та 3. В преамбулі Договору зазначаються основоположні ідеї та мету укладення даного Договору, про що свідчить використання таких словосполучень як «сповнені рішучістю проводити спільну зовнішню політику», «сповнені рішучістю зміцнити свої економічні системи, а також забезпечити їх зближення», «сповнені рішучістю забезпечити громадянство, спільне для своїх країн» тощо. Такими виразами відображена загальна мета високих договірних сторін Союзу. Надалі, у ч. 2 ст. 1 Розділу I Договору зазначено про «новий етап» у процесі зближення Європейських країн, де діяльність має базуватись на максимальному зближенні до громадян та прийняття рішень має бути максимально гласним (в тому числі, в процесі діяльності інституцій ЄС та інших суб'єктів). Оскільки цілі охоплюють і базові цінності, яких має дотримуватися Союз в процесі своєї діяльності (без дотримання яких досягнення цілей не було б можливим), то стаття 2 Маа-

стрихтського Договору надає їх перелік, серед яких є повага до людської гідності, до свободи, демократії, рівності, до правової держави та інші [1].

Стаття 3 Договору про Європейський Союз визначає мету його створення: «Союз ставить своєю ціллю сприяння миру, своїм цінностям і добробуту своїх народів» [1], що є безпосередньою вказівкою на визначення конкретних цілей в означеній статті. Адже надалі, починаючи з частини другої і до частини шостої, відповідаючи на питання «що робить Союз» або «що повинен робити Союз?», через конкретні різновиди своєї діяльності відображаються і цілі Європейського Союзу, до яких входить: надання простору громадянам Союзу у свободі пересування між кордонами країн-членів, у здійсненні правосуддя, безпеки та задля усунення можливої загрози; створення спільного внутрішнього ринку для країн-членів з метою забезпечення стабільного економічного зросту, стабільності цін, високого рівня конкурентоздатності ринкової економіки, що забезпечує повну занятість для громадян, науково-технічний прогрес та високий рівень охорони навколишнього середовища; протидія дискримінації та маргіналізації, підтримка соціальної справедливості, рівності жінок та чоловіків, охороні прав дитини, солідарності поколінь; економічна, соціальна та територіальна єдність країн-членів Союзу; повага до культурного, мовного та історичного спадку і їх різноманітності; створення економічного та валютного Союзу з єдиною грошовою одиницею; просування та дотримання цілей Союзу у відносинах із світовою спільнотою (можна охарактеризувати як «ціль про цілі Союзу») тощо. Крім того, частина п'ята досліджуваної статті відсилає до Статуту Організації Об'єднаних Націй, вказуючи, що підтримка принципів ООН також охоплюється цілями Європейського Союзу, і це, як вбачається, також є цікавим випадком, адже стаття одного з основних Договорів Союзу, як міжнародної організації, відсилає до основоположного акту іншої міжнародної організації, ще передбачає високий рівень спільності їх принципів і поглядів» [1].

Схожого характеру є також визнання і підтримка Союзом принципів і свобод, які визначені у Хартії Європейського Союзу про права від 7 грудня 2000 року, який має однакову юридичну силу із Договорами ЄС [9]. Щодо подібних фундаментальних цінностей, литовська дослідниця Йоланта Білушкайте наголошує, що виходячи із соціального вчення католицької церкви

та основоположних свобод в регулюючих актах із високим рівнем орієнтації на людину (будь то в межах ЄС чи окремих країн) свідчить про те, що причина застосування принципу субсидіарності для регулювання відносин членів суспільства полягає в концепції природних прав людини, з чим ми можемо погодитись [5, с. 247–273].

Варто звернути увагу на частину шостої вищезазначеної статті Договору про Європейський Союз, адже відповідно до неї, Союз повинен досягати своїх цілей «відповідними засобами» та «в межах компетенцій, які надані йому у Договорах» [1]. Дане формулювання є майже ідентичним, але трохи звуженим, у порівнянні із розглянутою раніше частиною другою статті 5 Договору про ЄС, яка визначає принцип делегування повноважень, як принцип відповідаючий за механізм розподілення компетенцій в Союзі, а принципи субсидіарності та пропорційності за механізм реалізації таких компетенцій. Обидва положення продовжуються частиною першою статті 4 Маастрихтського Договору, де передбачено, що усі компетенції, які не делеговані чи передані ЄС від країн-членів безпосередньо у первинних актах Союзу (основоположних Договорах) залишаються за країнами-членами для регулювання в межах їх національного законодавства [1].

До того ж, країни-члени та інституції Союзу, в межах реалізації ними своїх компетенцій, мають утримуватися від будь-яких дій чи бездіяльності, які можуть поставити під загрозу або перешкодити в досягненні цілей Союзу, які ми перелічили вище. Наступне первинне джерело ЄС, де також можна визначити цілі, є Договір про функціонування Європейського Союзу (попередньо відомий як Договір про створення Європейського економічного співтовариства 1958 року), який наразі представлений у Консолідованій версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу Офіційного вісника Європейського Союзу С 83/01 від 30 березня 2010 року. Даний Договір є одним з двох первинних та основних джерел права Європейського Союзу та, на відмінно від Маастрихтського договору, є та здійснює конкретизацію загальних, основоположних засад останнього. Втім, він все одно вміщує положення, які віддзеркалюють цінності Європейського Союзу. До таких положень цілком слушно віднести Преамбулу, яка перелічує такі терміни як «закласти підвалини дедалі ближчого союзу народів Європи», маючи намір усунути «бар'єри що розділяють Євро-

пу», ставлячи на меті «стале поліпшення умов життя та праці своїх народів» та інші подібні вирази які є дуже близькими за сенсом до Преамбули Маастрихтського Договору та які також відсилають до визнання і підтримки принципів, окреслених у Статуті ООН [10].

Проте, такі загальні положення, що відображають основні цілі Союзу містяться здебільшого в Преамбулі, адже після неї, Розпочинаючи з Розділу I, представлена конкретика щодо функціонування, діяльності Союзу у конкретних сферах. Тому, проаналізувавши цілі первинних актів ЄС та узагальнюючи їх, можна визначити, що відповідно до принципу пропорційності дії інституцій або інших уповноважених суб'єктів Союзу не мають йти у протиріччя із зближенням Європейських держав, із забезпеченням та захистом прав людини і громадянина, із рівністю жінок та чоловіків перед законом, із сталим розвитком ринкових відносин, підтриманням високого рівня життя громадян, забезпеченням їх працею, з повагою до культурного та мовного розмаїття, із збереженням історичної спадщини народів Європи, із захистом навколишнього середовища тощо.

Таким чином, принцип пропорційності в межах його функціональних властивостей як це визначено Маастрихтським Договором являє собою складну систему взаємозв'язку змісту і форми дій інституцій ЄС, органів національного рівня та цілей, на які направлені їх дії, що визначені глобально як такі, що мають посилювати взаємодію та взаємозв'язки європейських держав, як такі, що є людиноцентристськими та направленими на захист демократичних цінностей.

Проаналізувавши два окреслених вище принципи, настав час дослідити дію принципу субсидіарності, з яким дані принципи перебувають у тісній взаємодії, регулюючи сферу розподілу та реалізації компетенції інституціями Європейського Союзу та країн-членів.

В Європейському Союзі принцип субсидіарності закріплений в Договорі про Європейський Союз. Так, ч. 3 статті 5 розкриває його особливості дії які полягають у розподілі компетенцій на конкретно-визначені сфери регулювання ЄС, які в свою чергу, відносяться до виключних або спільних сфер самого Союзу чи його інститутів [1]. «Спільнота діє в межах повноважень, що їх надає їй сам договір, та заради цілей, визначених у ньому, – йдеться у тексті документу, – а у сферах, що не належать до її виключної компетенції, Спільнота діє згідно з принципом суб-

сидіарності лише тоді й у такому обсязі, коли держави-члени не можуть належним чином досягти мети запланованого заходу, натомість це краще здійснити на рівні Спільноти з огляду на масштаби чи результати запропонованих заходів» [1]. Таким чином, за допомогою принципу субсидіарності відбувається розподіл компетенції між ЄС як спільнотою та державами членами, як її суб'єктами.

Відтак, принцип субсидіарності демонструє взаємодію повноважень різного рівня, коли вищі рівні влади мають діяти лише тоді, якщо нижчі відчують нездатність чи недостатність повноважень для ефективного вирішення проблеми чи реалізації повноважень.

Висновки. Отже, проаналізовані принципи делегування повноважень, пропорційності та субсидіарності, можемо стверджувати, що вони нерозривно пов'язані між собою. Їх ефективна взаємодія сприяє якісній роботі такого складного багаторівневого союзу як Європейський. Принцип делегування повноважень відповідає за механізм розподілу компетенції між суб'єктами Союзу. Принцип субсидіарності разом з пропорційністю сприяють реалізації розподілених компетенції та взаємодії між суб'єктами після розподілу. Причому останній принцип забезпечує баланс при розподілі повноважень між суб'єктами Союзу, а субсидіарність відповідає за момент підтримки, невтручання в чуже, чітку окресленість цих компетенцій.

Берлач А.І. ПРИНЦИП СУБСІДАРНІСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ, ЗАКРІПЛЕНИХ У ДОГОВОРІ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

У статті проаналізовано взаємодію принципів субсидіарності, делегування повноважень та пропорційності, які передбачені Договором про Європейський Союз. Розкрито зміст принципу делегування повноважень, який передбачає, що інституції ЄС, які за характером своєї діяльності і способом утворення знаходяться на наднаціональному рівні по відношенню до органів держав членів та їх громадян, можуть діяти в межах переліку компетенцій, які висвітлені у засновницьких Договорах Європейського Союзу та які надані їм безпосередньо державами-членами.

Наводяться особливості принципу делегування повноважень у Договорі про Європейський Союз, які полягають у тому, що держави-члени, які є засновниками та активними учасниками діяльності Союзу, надали ці повноваження з національного до наднаціонального рівня, тобто, у вертикальному правовідношенні «знизу-вверх».

Проаналізовано зміст принципу делегування повноважень, який закріплений у Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Стверджується, що в Україні, як і в більшості сучасних демократичних країн, до відносин щодо наділення повноважень на рівні здійснення державної влади підключається, навіть є базовим та фундаментальним, ще один суб'єкт – народ. Виходячи з цього, правовідносини стають як мінімум трьохетапними, а не двоетапними, як це зазвичай описується через взаємовідносини «від першого суб'єкта до другого суб'єкта і навпаки». Народ, як перший і базовий суб'єкт, наділяє повноваження органи публічної влади, як другому суб'єкту, а вони надають (делегують, передають повноваження) компетенцію іншим, нижчестоящим, підпорядкованим або рівноправним суб'єктам, групам, що виступають третіми суб'єктами і так далі, та навіть в деяких випадках самим громадянам щодо реалізації влади, або вирішення питань у певній сфері.

Простежено за змістом принципу пропорційності, який закріплений у п'ятій статті Договору про Європейський Союз, та передбачає, що зміст та форма дій Союзу не повинна виходити за межі того, що

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) : Договір, Міжнародний документ від 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#doc_info
2. Сторожук П. І. Принцип делегування повноважень у місцевому управлінні.. Університетські наукові записки, 2005. № 4 (16). С. 231–236
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#doc_info
4. Конституція України : закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#doc_info
5. Kazepov, Y. The Subsidiarization of Social Policies: Actors, Processes and Impacts. European Societies. 2008. 10(2). P. 247–273
6. Богуш В. І. Концептуальні засади розуміння сутності форми держави. *Часопис* Київського інституту права. 2010/3. С. 31–36
7. Процюк І. В. Форма і зміст у понятті «форма державного правління». *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2015. С. 38–42
8. Завальний А. М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів. Київ: Видавництво Європейського університету, 2011. 95 с.
9. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#doc_info
10. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір, Міжнародний документ, Протокол від 07.02.1992 р., 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#doc_info

необхідно для досягнення цілей Договорів. Він допомагає працювати складній системі взаємозв'язків між інституціями ЄС, органами національного рівня не лише виконувати свою компетенцію, а сприяти досягненню цілей, заради яких створено ЄС.

Розглянуто принцип субсидіарності, який закріплений в ч. 3 статті 5 Договору про Європейський Союз і полягає у розподілі компетенцій на конкретно-визначені сфери регулювання ЄС, які в свою чергу, відносяться до виключних або спільних сфер самого Союзу чи його інститутів. Саме завдяки його допомозі відбувається розподіл компетенції між ЄС як спільнотою та державами членами, як її суб'єктами. Він демонструє взаємодію повноважень різного рівня, коли вищі рівні влади мають діяти лише тоді, якщо нижчі відчувають нездатність чи недостатність повноважень для ефективного вирішення проблеми чи реалізації повноважень.

Стверджується, що проаналізовані принципи делегування повноважень, пропорційності та субсидіарності, нерозривно пов'язані між собою. Їх ефективна взаємодія сприяє якісній роботі такого складного багаторівневого союзу як Європейський. Принцип делегування повноважень відповідає за механізм розподілу компетенції між суб'єктами Союзу. Принцип субсидіарності разом з пропорційністю сприяють реалізації розподілених компетенцій та взаємодії між суб'єктами після розподілу.

Ключові слова: принцип субсидіарності, принцип делегування повноважень, принцип розподілу компетенцій, Договір про утворення ЄС, розподіл компетенції, Європейський союз.

Berlach A.I. THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARITY IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES ENSHRINED IN THE TREATY ON THE EUROPEAN UNION

The article analyzes the interaction of the principles of subsidiarity, delegation of powers and proportionality provided for by the Treaty on European Union. The content of the principle of delegation of powers has been revealed, which provides that EU institutions, which by the nature of their activities and the method of formation are at a supranational level in relation to the bodies of member states and their citizens, can act within the limits of the list of competences that are highlighted in the founding Treaties of the European Union and which are provided to them directly by the member states.

The peculiarities of the principle of delegation of powers in the Treaty on European Union are given, which imply that the member states, which are the founders and active participants in the activities of the Union, granted these powers from the national to the supranational level, i.e., in a vertical legal relationship “bottom-up”.

The content of the principle of delegation of powers, which is enshrined in the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine”, is analyzed. It is asserted that in Ukraine, as in most modern democratic countries, one more subject – the people – is connected to the relations regarding the granting of powers at the level of the exercise of state power, and is even basic and fundamental. Based on this, the legal relationship becomes at least three-stage, and not two-stage, as it is usually described through the relationship “from the first subject to the second subject and vice versa.” The people, as the first and basic subject, empower public authorities as the second subject, and they grant (delegate, transfer authority) competence to other, lower, subordinate or equal subjects, groups acting as third subjects and so on, and even in some cases to the citizens themselves regarding the exercise of power or solving issues in a certain area.

The content of the principle of proportionality, which is enshrined in the fifth article of the Treaty on European Union, is followed, and provides that the content and form of the actions of the Union should not go beyond what is necessary to achieve the goals of the Treaties. It helps the complex system of interrelationships between EU institutions and national-level bodies not only to fulfill their competence, but to contribute to the achievement of the goals for which the EU was created.

The principle of subsidiarity, which is enshrined in Part 3 of Article 5 of the Treaty on European Union and prescribes the distribution of competences to specifically defined spheres of EU regulation, which in turn belong to the exclusive or common spheres of the Union itself or its institutions, is considered. It is thanks to its help that competences are distributed between the EU as a community and member states as its subjects. It demonstrates the interplay of different levels of authority, where higher levels of authority should act only when lower levels perceive the inability or insufficiency to effectively solve a problem or exercise authority.

It is argued that the analyzed principles of delegation of powers, proportionality and subsidiarity are inextricably linked. Their effective interaction contributes to the high-quality work of such a complex multi-level union as the European Union. The principle of delegation of powers is responsible for the mechanism of competence distribution between the subjects of the Union. The principle of subsidiarity together with proportionality contribute to the implementation of distributed competences and interaction between subjects after the distribution.

Key words: principle of subsidiarity, principle of delegation of powers, principle of the distribution of competences, Treaty on European Union, distribution of competences, European Union.

Мінченко Д.А.,
кандидат юридичних наук,
магістр Лондонського університету *Queen Mary*,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 341.645
DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.12

НАГЛЯД ТА КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Вступ. Однією з необхідних умов ефективного та своєчасного виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є належне функціонування органів, які здійснюють нагляд та контроль за таким виконанням. Важливо, щоб заходи нагляду та контролю утворювали цілісну систему, яка чинила б позитивний вплив на всі аспекти виконання рішень ЄСПЛ, а також на всі види заходів (як індивідуальні, так і загальні), які мають бути вжиті в процесі виконання рішень ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ціла низка питань, пов'язаних з виконанням рішень Європейського суду з прав людини, розглядалась у працях таких науковців як Н.Є. Блажівська, В.А. Ведькал, О.К. Вишняков, О.Ю. Гарасимів, Т.А. Грабович, Л.Л. Грицаєнко, М.О. Дармін, В.А. Завгородній, М.М. Камишанський, Н.В. Косяк, О.О. Кочура, Л.М. Москвич, Л.А. Олійник, В.П. Паліюк, Б.П. Ратушна, Н.І. Севостьянова, К.В. Смирнова, С.Я. Фурса та ін. Однак проблематика здійснення нагляду та контролю за реалізацією рішень Європейського суду з прав людини в Україні залишилася поза увагою вітчизняних вчених, що актуалізує дане дослідження.

Метою статті є визначення видів нагляду та контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі, переважно у працях з адміністративного права, значна увага приділяється проблемі розмежування змісту категорій «нагляд» і «контроль» [1, с. 16–19; 2, с. 173–177; 3, с. 93–96; 4, с. 201–207]. Вчені наголошують на схожості цих понять та спрямованості обох цих видів людської діяльності на досягнення спільного результату – виявлення, запобігання, припинення порушень у певній сфері людської діяльності та усунення негативних наслідків таких порушень.

Однак в рамках здійснення нагляду та контролю вказані результати досягаються різними за-

собами, залежно від того, який ступінь впливу на об'єкти контролю та нагляду мають відповідні суб'єкти.

Як правило, нагляд здійснюють суб'єкти, які мають значно менші можливості безпосереднього впливу на поведінку піднаглядних суб'єктів, ніж контролюючі суб'єкти – на поведінку підконтрольних. У випадку здійснення контролю контролюючий суб'єкт може надавати керівні вказівки, зупиняти та навіть скасовувати рішення підконтрольного суб'єкта у випадку виявлення порушень у його діяльності, тоді як суб'єкт, який здійснює нагляд, може лише рекомендувати усунути виявлені порушення, запропонувавши певні шляхи виправлення ситуації, однак безпосередньо не втручається у діяльність піднаглядного суб'єкта.

Виходячи з вищезазначеного, нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини в Україні може здійснюватися як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні, тоді як контроль – лише на внутрішньодержавному, оскільки України ще не інтегрована у міждержавні утворення настільки, щоб їх органи могли контролювати діяльність державних органів України в процесі виконання рішень ЄСПЛ. І хоча фактично рекомендації різних європейських інституцій інколи носять доволі жорсткий характер, вони формально залишаються рекомендаціями.

На міжнародному рівні, а точніше – на рівні органів Ради Європи, нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ здійснює Комітет Міністрів Ради Європи. Відповідно до ч. 2 ст. 46 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) «остаточне рішення Суду передається Комітету Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням» [5].

Нагляд Комітету міністрів за виконанням рішень та умов дружнього врегулювання відбуваються на спеціальних правозахисних засіданнях, порядок денний яких є відкритим.

Якщо головування Комітету міністрів обіймає представник Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, що розглядається, цей представник відмовляється від головування під час будь-якого обговорення цієї справи (правило 2 Правил Комітету міністрів щодо нагляду за виконанням судових рішень та умов дружнього врегулювання [6]). Під час таких засідань Комітет Міністрів ретельно розглядає стан виконання державами-членами рішень ЄСПЛ, що були ухвалені у справах проти них на підставі наданих ними звітів та визначає, чи можуть вжиті заходи індивідуального та загального характеру вважатися достатніми для того, щоб констатувати повне виконання відповідних рішень ЄСПЛ.

Комітет міністрів надає пріоритет нагляду за виконанням рішень, у яких Суд визначив, що він вважає системною проблемою відповідно до Резолюції Res (2004) 3 Комітету міністрів щодо рішень, які розкривають системну проблему, що лежить в основі порушення. Однак такий пріоритет не повинен шкодити пріоритету, який надається іншим важливим справам, зокрема у випадках, коли встановлене порушення спричинило тяжкі наслідки для потерпілої сторони (правило 4 Правил Комітету міністрів щодо нагляду за виконанням судових рішень та умов дружнього врегулювання [6]).

Як відзначає Донна Гом'єн, «нагляд, передовсім, полягає в забезпеченні виплати урядом будь-якої сатисфакції, яка призначається Судом. У виняткових випадках, коли проста грошова виплата не може адекватно виправити становище, в якому опинився заявник, контроль включає також інші заходи, які має вжити уряд, такі як помилування, перегляд справи, зняття кримінального обвинувачення, надання права постійно проживати на території держави і т. ін. Якщо уряд не вживає адекватних заходів, заявник може звернутися зі скаргою до Комітету міністрів. Комітет також наглядає за тими заходами, яких вживає держава-відповідач з метою запобігти виникненню нових порушень у майбутньому (головним чином це відбувається через зміну законодавства, судової практики, нормативних документів органів виконавчої влади або практики, але інколи йдеться і про практичні заходи, такі, як встановлення обладнання у в'язниці, навчання поліцейських або призначення суддів). Заявник або інші заінтересовані сторони можуть надсилати свої коментарі щодо адекватності запропонованих заходів до Комітету. Якщо Комітет ухвалює рішення про те, що адекватне здійснення заходів було ефектив-

ним, він приймає публічну резолюцію, в якій затверджується завершення його нагляду за виконанням рішення. Резолюція також містить інформацію про різні заходи, яких ужила держава-відповідач для того, щоб виконати свої зобов'язання за Конвенцією» [7, с. 165].

За приписами ст. 46 Конвенції «якщо Комітет Міністрів вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою тлумачення рішення, він може звернутися до Суду за вирішенням питання тлумачення. Рішення про передачу питання на розгляд Суду ухвалюється більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Якщо Комітет міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, він може, після формального повідомлення цій Стороні та шляхом ухвалення рішення більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті, звернутися до Суду з питанням про додержання цієї Стороною свого зобов'язання згідно з пунктом 1.

Якщо Суд встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітету міністрів з метою визначення заходів, яких необхідно вжити. Якщо Суд не встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітету Міністрів, який закриває розгляд справи» [5].

У зв'язку з вищезазначеним, можна погодитись із висновком О.О. Кочури, що саме ЄСПЛ належать повноваження остаточно встановлювати факт виконання/невиконання його рішень [8, с. 121].

Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини відповідно до вимог п. п. 5 п. 4 постанови Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» інформує Комітет міністрів Ради Європи в установленому порядку про стан виконання Україною рішень Суду у справах, в яких Україна є стороною [9]. Комітет міністрів Ради Європи публікує щорічні звіти про свою діяльність відповідно до п. 2–5 статті 46 і п. 4 статті 39 Конвенції. Вказані звіти також передаються до ЄСПЛ, Генеральному секретарю Парламентської асамблеї та Комісару Ради Європи з прав людини.

Внутрішньодержавний нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ здійснює Міністерство юстиції України в особі Уповноваженого у справах

Європейського суду з прав людини. Відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» «контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у Рішенні, що здійснюються під наглядом Комітету міністрів Ради Європи, покладається на Орган представництва» [10], тобто на Міністерство юстиції України в особі Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. Незважаючи на те, що в тексті вищенаведеної норми закону використано термін «контроль», повноваження, які здійснює орган представництва для забезпечення такого «контролю», більш властиві саме для нагляду. Адже відповідно до ч. 3 ст. 11 вищезазначеного Закону «орган представництва в рамках здійснення передбаченого частиною другою цієї статті контролю має право отримувати від органів, які є відповідальними за виконання додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у Рішенні, інформацію про хід і наслідки виконання таких заходів, а також вносити Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру» [10]. Тобто повноваженнями здійснювати безпосередній вплив на діяльність органів, які є відповідальними за виконання додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у Рішенні, що є властивим для класичного розуміння контролю, орган представництва не наділений.

Власне, контроль як такий здійснюється за примусовим виконанням рішень ЄСПЛ, тобто їх виконання в частині виплати відшкодування та виконання остаточного рішення національного суду. І такий контроль може бути адміністративним та судовим.

Адміністративний контроль за здійсненням примусового виконання рішень ЄСПЛ здійснює Міністерство юстиції України як орган, який відповідно до приписів п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є відповідальним за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Європейського суду з прав людини [9], адже державна виконавча служба, а саме – відділ примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої

служби Міністерства юстиції України, що проводить виконавчі дії щодо стягнення відшкодування, знаходиться у прямому підпорядкуванні Міністерству юстиції України.

Згідно ст. 12 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [11] Міністерство юстиції України має усі можливості та повноваження здійснювати контроль за її діяльністю, зокрема, шляхом проведення комплексних, цільових та контрольних перевірок, які проводяться згідно вимог Порядку проведення перевірок діяльності органів державної виконавчої служби, приватних виконавців, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22 жовтня 2018 року № 3284/5 [12].

Також адміністративний контроль за примусовим виконанням рішень ЄСПЛ здійснюється в межах самої системи органів примусового виконання рішень. Так, положення ч. 3 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» передбачають право стягувача та інших учасників виконавчого провадження (крім боржника) оскаржити рішення, дії або бездіяльність державного виконавця до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець. Рішення, дії та бездіяльність начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, можуть бути оскаржені до керівника органу державної виконавчої служби вищого рівня [13].

Судовий контроль за виконанням рішень ЄСПЛ полягає у розгляді судами адміністративної юрисдикції скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби, здійснених в процесі примусового виконання рішень ЄСПЛ. При цьому, суд контролює як повноту, так і своєчасність виконання рішення та перевіряє виконання державою обов'язку щодо виплати пені, передбаченої законом у разі несвоєчасного виконання рішення ЄСПЛ.

Так, наприклад, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду в одній зі своїх постанов зазначив, що «з метою вчинення дій спрямованих на завершення процедури виконання рішення, а саме прийняття постанови про закінчення виконавчого провадження спочатку необхідним є перевірка фактичного виконання Рішення у повному обсязі, зокрема і виконання його в частині вжиття заходів індивідуального характеру» [14].

На цій підставі Верховний Суд констатував, що «суди попередніх інстанцій дійшли вірного висновку про те, що старший державний вико-

навіть відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України передчасно виніс постанову про закінчення виконавчого провадження, оскільки залишився не проведений розрахунок і виплата пені позивачу, у зв'язку з несвоєчасною сплатою державою-відповідачем належної йому суми сатисфакції, тому оскаржувана постанову державного виконавця є протиправною» [14].

Водночас, не можна цілковито погодитись з іншим висновком Верховного Суду, що міститься у даній постанові. Так, Верховний Суд, між іншим, вказав, що «виконання Рішення лише в частині виплати особі відшкодування без вжиття додаткових заходів індивідуального характеру та заходів загального характеру не є належним виконанням Рішення та не може бути підставою зокрема для закриття виконавчого провадження по виконавчому листу виданому на підставі такого Рішення» [14]. Однак вжиття заходів загального характеру, як правило, не знаходиться у компетенції органів державної виконавчої служби. Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» «заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема: а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; б) внесення змін до адміністративної практики; в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів; г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи; д) інші заходи, які визначаються – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень» [10]. Відповідно, пов'язувати момент повного проведення примусового виконання рішення ЄСПЛ не лише зі здійсненням заходів індивідуального характеру, а й з реалізацією заходів загального характеру не вбачається правомірним.

Внутрішньодержавні заходи контролю або нагляду за реалізацією заходів загального характеру, передбачених рішеннями ЄСПЛ, не належать до компетенції ні судових органів, ні Міністерства юстиції України. Останнє в особі Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини може лише координувати дії різних державних органів у процесі поступового впровадження відповідних заходів загального характеру, а також інформує Комітет Міністрів Ради Європи про хід їх виконання.

Висновки. Нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини в Україні здійснюється на міжнародному та внутрішньодержавному рівні.

На міжнародному рівні (точніше – на рівні Ради Європи) нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини здійснює Комітет міністрів Ради Європи. На внутрішньодержавному рівні – Міністерство юстиції України в особі Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

Контроль за виконанням рішень Європейського суду з прав людини в Україні здійснюється виключно на внутрішньодержавному рівні та стосується примусового виконання таких рішень. Він може бути адміністративним та судовим. Адміністративний контроль за примусовим виконанням рішень ЄСПЛ здійснюється двома шляхами: 1) органами Міністерства юстиції України шляхом проведення комплексних, цільових та контрольних перевірок органів державної виконавчої служби; 2) вищестоящим органом (посадовою особою) в системі органів державної виконавчої служби шляхом розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця. Судовий контроль за виконанням рішень ЄСПЛ полягає у розгляді судами адміністративної юрисдикції адміністративних позовів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної виконавчої служби, здійснених в процесі примусового виконання рішень ЄСПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисова А.В. Про співвідношення контролю та нагляду в чинному законодавстві: проблемні питання визначення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Вип. 41. Том 2. С. 16–19.
2. Сорока Л.В. Державний нагляд і контроль як основа адміністративно-правового забезпечення та реалізації державних гарантій. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 4. С. 173–177.

3. Вітвіцький С.С. Співвідношення термінів «контроль» та «нагляд»: проблеми теорії, аналіз законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2014. № 12 Том 1. С. 93–96.

4. Гарашук В.М. Доктрина контролю та нагляду в управлінні // *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 201–207.

5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements. URL: <https://rm.coe.int/16806eebf0>.

7. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейської конвенцією з прав людини / Пер. З англ. Т. Іваненко та О. Павличенка. Львів: Кальварія, 2002. 180 с.

8. Кочура О.О. Окремі аспекти виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 32. Том 1. С. 116–121.

9. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784. *Офіційний вісник України*. 2006. № 22. Ст. 1655.

10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

11. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 29. Ст. 535.

12. Про затвердження Порядку проведення перевірок діяльності органів державної виконавчої служби, приватних виконавців: Наказ Міністерства юстиції України від 22 жовтня 2018 року № 3284/5. *Офіційний вісник України*. 2018. № 83. Ст. 2753.

13. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. Ст. 542.

14. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 23 березня 2020 року у справі № 802/438/17-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88386481>.

Мінченко Д.А. НАГЛЯД ТА КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Дана наукова стаття присвячена визначенню видів нагляду та контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

Розглянуто позиції науковців щодо розмежування змісту категорій «нагляд» та «контроль». Наголошується на тому, що нагляд здійснюють суб'єкти, які мають значно менші можливості безпосереднього впливу на поведінку піднаглядних суб'єктів, ніж контролюючі суб'єкти – на поведінку підконтрольних. У випадку здійснення контролю контролюючий суб'єкт може надавати керівні вказівки, зупиняти та навіть скасовувати рішення підконтрольного суб'єкта у випадку виявлення порушень у його діяльності, тоді як суб'єкт, який здійснює нагляд, може лише рекомендувати усунути виявлені порушення, запропонувавши певні шляхи виправлення ситуації, однак безпосередньо не втручається у діяльність піднаглядного суб'єкта.

Стверджується, що нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини в Україні здійснюється на міжнародному та внутрішньодержавному рівні. На міжнародному рівні, тобто на рівні Ради Європи, нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини здійснює Комітет Міністрів Ради Європи. На внутрішньодержавному рівні – Міністерство юстиції України в особі Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

Зроблено висновок, що контроль за виконанням рішень Європейського суду з прав людини в Україні здійснюється виключно на внутрішньодержавному рівні та стосується примусового виконання таких рішень. Він може бути адміністративним та судовим. Адміністративний контроль за примусовим виконанням рішень ЄСПЛ здійснюється двома шляхами: 1) органами Міністерства юстиції України шляхом проведення комплексних, цільових та контрольних перевірок органів державної виконавчої служби; 2) вищестоящим органом (посадовою особою) в системі органів державної виконавчої служби шляхом розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця. Судовий контроль за виконанням рішень ЄСПЛ полягає у розгляді судами адміністративної юрисдикції адміністративних позовів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної виконавчої служби, здійснених в процесі примусового виконання рішень ЄСПЛ.

Ключові слова: міжнародне приватне право, міжнародне правосуддя, Європейський суд з прав людини, Комітет Міністрів Ради Європи, Міністерство юстиції України, виконавче провадження.

Minchenko D.A. SUPERVISION AND CONTROL OF IMPLEMENTATION OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

This article is devoted to the definition of the types of supervision and control over the execution of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine.

The author examines the positions of scholars on the distinction between the content of the categories “supervision” and “control”. The author emphasises that supervision is exercised by entities which have much less ability to directly influence the behaviour of the supervised entities than controlling entities have to influence the

behaviour of the controlled entities. In the case of control, the controlling entity may provide guidance, suspend and even cancel the decisions of the controlled entity in case of violations in its activities, while the supervising entity may only recommend eliminating the identified violations by suggesting certain ways to remedy the situation, but does not directly interfere with the activities of the supervised entity.

It is argued that supervision over the execution of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine is carried out at the international and domestic levels. At the international level, i.e. at the level of the Council of Europe, the Committee of Ministers of the Council of Europe supervises the execution of judgments of the European Court of Human Rights. At the domestic level, it is the Ministry of Justice of Ukraine represented by the Commissioner for the European Court of Human Rights.

It is concluded that control over the execution of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine is carried out exclusively at the domestic level and concerns the enforcement of such judgments. It may be administrative and judicial. Administrative control over the enforcement of ECHR judgements is exercised in two ways: 1) by the Ministry of Justice of Ukraine through comprehensive, targeted and controlling inspections of the state enforcement service bodies; 2) by a higher body (official) in the system of state enforcement service bodies through consideration of complaints against decisions, actions or inaction of the state enforcement officer. Judicial control over the enforcement of ECHR judgments involves consideration by administrative courts of administrative claims to appeal against decisions, actions or omissions of the state enforcement service bodies taken in the course of enforcement of ECHR judgments.

Key words: international private law, international justice, European Court of Human Rights, Committee of Ministers of the Council of Europe, Ministry of Justice of Ukraine, enforcement proceedings.

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО**Подвірна О.В.**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ У ЦИВІЛЬНИХ СПОРАХ
ЩОДО МОРАЛЬНОЇ КОМПЕНСАЦІЇ.....3

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Іванченко Е.П.ПРАВОВА ПРИРОДА МИТНОЇ БРОКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ОСОБЛИВОСТІ9ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**Тюря Ю.І.**БАУХАУЗ В ДІЇ: ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ
ТА ПРИНЦИПІВ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ДЛЯ РЕФОРМ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....21АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**Козій І.С.**

СТАТУСНО-АДМІНІСТРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....29

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Алексєєнко І.Г.ПРОТИДІЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ:
АНАЛІЗ ЗГІДНО СТАТТІ 171 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....32**Волошанівська Т.В.**СИНЕРГЕТИЧНИЙ ТА АКсіОЛОГІЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ..... 38**Сачко О.В.**ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЖУРНАЛІСТАМИ, ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ
ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ
ПРО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 44**Харь І.О., Тимченко С.М.**ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 384 КК УКРАЇНИ СТОСОВНО СВІДКА,
ПОТЕРПЛОГО, ЕКСПЕРТА, СПЕЦІАЛІСТА..... 50**Хижняк Є.С.**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ.....56**Юзікова Н.С.**ВТРАТА СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ВЧИНЕНОГО ЗЛОЧИНУ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН67

**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО;
ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО**

Берлач А.І.

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ,
ЗАКРІПЛЕНИХ У ДОГОВОРІ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ.....72

Мінченко Д.А.

НАГЛЯД ТА КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....79

CONTENTS

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW

Podvirna O.V.
 PROBLEMS OF APPLICATION OF ECHR PRACTICE IN CIVIL DISPUTES
 CONCERNING MORAL COMPENSATION..... 3

COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE

Ivanchenko E.P.
 LEGAL NATURE OF CUSTOMS BROKERAGE ACTIVITIES: CONCEPT, ELEMENTS,
 PARTICULARITIES.....9

**LAND LAW; AGRICULTURAL LAW;
 ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW**

Tiuria Yu.I.
 BAUHAUS IN ACTION: APPLYING CONCEPTS AND PRINCIPLES
 OF ENERGY EFFICIENCY FOR REFORMS AND RECONSTRUCTION IN UKRAINE..... 21

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
 FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW**

Kozii I.S.
 STATUS-ADMINISTRATIVE CHARACTERISTICS OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS..... 29

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Aliksieienko I.H.
 COUNTERACTING THE LEGITIMATE PROFESSIONAL ACTIVITIES
 OF JOURNALISTS: ANALYSIS UNDER ARTICLE 171
 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... 32

Voloshanivska T.V.
 SYNERGISTIC AND AXIOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINING
 THE PECULIARITIES OF PRE-TRIAL INVESTIGATION
 OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY CHILDREN.....38

Sachko O.V.
 INTERACTION BETWEEN JOURNALISTS, LAW ENFORCEMENT AGENCIES
 AND THE PUBLIC IN THE CONTEXT OF PREVENTING AND INVESTIGATING CASES
 OF OBSTRUCTION OF JOURNALISTIC ACTIVITY.....44

Khar I.O., Tymchenko S.M.
 OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENCE UNDER ART. 384
 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN RELATION TO WITNESSES,
 VICTIMS, EXPERTS AND SPECIALISTS..... 50

Khyzhniak Ye.S.
 PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE PREVENTION
 OF CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE..... 56

Yuzikova N.S.
 LOSS OF PUBLIC DANGER OF THE COMMITTED CRIME
 IN THE FIELD OF LAND RELATIONS.....67

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Berlach A.I.

THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARITY IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES ENSHRINED
IN THE TREATY ON THE EUROPEAN UNION.....72

Minchenko D.A.

SUPERVISION AND CONTROL OF IMPLEMENTATION OF JUDGMENTS
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE.....79

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 4/2023

Виходить чотири рази на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – В.Б. Гайдабрус

Підписано до друку 30.01.2024 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 10,46, ум. друк. арк. 11,23.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0224/108.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.